

A HUSZITA EREDETŰ SZEKÉRVÁR.

XV. század első fele Csehország hőskora. Válaszul a Husz János és Prágai Jeromos máglyáira honfitársaik olyan tűzvészti támasztottak hazájuk és egész Közép-Európa felett, mely hatalmas virágzó területeket változtatott sivatagokká s az emberek ezreit döntötte nyomorba. A halott reformátor tanai és a lelkiismereti szabadság védelmére fanatikus tömegek támadnak fel, bámulatosan rövid idő alatt harcedzett seregekké alakulnak át s egyenesen csodaszzerű, milyen sikerrel szállanak szembe szinte az egész keresztény Európával.¹ A középkor társadalmi rendje a legnagyobb veszélyben forgott.² Ellenségeik minden nekibuzdulása tehetetlen velük szemben, végre is csak belső meghasonlás lankasztja el a vihart. A római-német birodalom, melynek Csehország tagja, óriási seregeket vet harcba ellenük. Az eredmény: siralmas kudarczok egész sora. S ha a krónikák százezres adatai túlzottak is,³ bizonyos, hogy ez az idő a német történelem legdicstelenebb korszaka.⁴ A hadiszerecnse folytonos egyoldalúságát

¹ V. ö. *Palacky* utolsó kötetének bevezetését. (Geschichte von Böhmen. V. 2.)

² Félős volt, hogy a mozgalom átterjed Német-, sőt Franciaországra is. A parasztnép körében mindkét helyen kedvező talajra akadt volna. *Palacky* Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges. II. 269. lap (789. sz.) és 273. l. (793. sz.)

³ *Delbrück* Geschichte der Kriegskunst. III. 512—513. l.

⁴ *Aschbach* Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 386.

maguk az események egykorú megfigyelői sem tudják megérteni. Babonás rémület jár a huszita hadsorok előtt.¹ A lengyel király ámulva nézi a lovagseregek bomlását. Hová lett a nemesség hadi jártassága és hírneve? Ine még az erősségeket és fallal körülvett városokat is feladják. Ha már nyílt ütközetbe bocsátkozni nem mernek, legalább a folyók és váraknál tanúsíthattak volna ellenállást.² A gazdasági elszigetelés sem segített semmit. Zsigmond király idevágó rendeletei hatástalanok maradtak.³ Továbbra is vereség vereséget követett. A bambergi püspök, a brandenburgi és pfalzi választó és Nürnberg városa a baseli zsinathoz intézett együttes levelükben bevallják, hogy ha a cseh határ valamennyi városa és vára a legjobb karban volna is, ellátva őrség és hadiszerrrel, aminthogy minderről jórészt gondoskodás történt, nem hiszik, hogy a huszita betörést fel tudnák tartóztatni. Erejük nem mérhető össze azokéval.⁴ A zsinat tehát igyekezék kibékülni velük. Mikor azután a tárgyalások közepette a husziták Pilsen ostromába fogtak s félős volt, hogy ha a város elesik, követeléseik még súlyosabbak lesznek, bár Pilsen a katolicizmus egyik leghívebb bástyája s becsülettel védekezett is, felmentésére közvetlenül nem tudnak tenni semmit. Általános volt a meggyőződés, hogy az ostromlókat csak élelmezésük elvágásával lehetne eltávolítani.⁵

¹ A taus-i csatáról mondja a Chronicon Treboniense, hogy a katolikusok megfutottak «ex permissione divina maximo terrore perterriti, *antequam eos Bœmi conspexissent.*» Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. I. kötet. 60. lap. (Kiadta Höfler a Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores II. kötetében.) Ugyancsak Eberhard Windecke (Altmann-féle kiadás) «... zugent die fürsten schentlichen *one noit* wider hinweg von Behem... Got herbarm das schemlich fliehen!» Zsigmond követei a pápa előtt «inopinata quædam ruptura»-t emlegetnek. Urkundliche Beiträge. II. 276. l. (796. sz.)

² Levele Kantner Konrad herceghez. 1428. ápr. 1-ről. Urk. Beiträge. I. 605. lap. (511. sz.)

³ «... nullus regnum Bohemie in auxilium Bohemorum hereticorum intrare vel plumbum vel alias quascunque res vel merces illac eisdem afferre seu cum ipsis aliquam communionem sive commercium habere et facere presumat. — Urk. Beiträge. I. 334. lap. (290. sz.) s ugyanezen kötetben több hasonló tartalmú rendelet és levél. — V. ö. Gerő A cseh husziták Magyarországon. 33. lap.

⁴ Urk. Beiträge. II. 379–380. lap. (877. sz.) Jellemző, hogy a nürnbergiek ezt a fogalmazást nem tartották eléggé nyomatékosnak, u. o. 381. lap.

⁵ Stockel Ulrik levele a tegernsee-i apáthoz. Urk. Beiträge. II. 404. lap. (901. sz.)

Ilyen körülmények között természetesen rendkívül megnőtt a cseh katona tekintélye s ez megmaradt az egész századon keresztül.¹ Jóval később, 1467-ben, mikor II. Pál pápa kiadta Podjebradot elmarasztaló bulláját, nagy izgalom támadt Németországban. Minek bántani őket, mondogatták, hiszen békében maradtak volna. Senkit sem lehet kényszeríteni az igaz útra, eretnekek mindig voltak stb.² Ilyen egész modern szellemben tárgyalták az ügyet, minek világos oka Csehország katonai fölénye. Ez a katonai fölény szerencsés körülmények folytán igen rövid idő alatt alakult ki és ezt a rövid időt Zsigmond király nem tudta felhasználni kellő határozottsággal. Már 1420-ban benyomul ugyan Csehországba, de seregét belső surlódások gyengítették s noha a mozgalom akkor még valójában csak egy esztendő multra tekinthetett vissza, elég erős ellenállással találkozik. Katonailag csekély értékű paraszt- és polgárcsapatok, meg a nemesség egy töredéke,³ ezekből állott akkor a husziták harcra kész pártja. S valószínűleg a nemesség eme, bármennyire kis mértékű részvétele okozta, hogy az első rohamra a kezdetnek vége nem szakadt.⁴ A királynak Prágát bevenni és Wisegradot megszabadítani nem sikerült, miáltal a husziták időt nyertek és önbizalmuk feltámadt.⁵ A következő évben pedig, mikor Zsigmond tétlenül ült Morvaországban és egykedvűen nézte, mint jut egyik város a másik után a felkelők kezére,

¹ Egy lengyel közmondás szerint «Co Polak to pan, co Čech to hetman» vagyis valamennyi lengyel úr és valamennyi cseh hadvezér. *Palacky* Gesch. v. Böhmen. III. 2. 371. lap. (347. jegyzet.)

² *Eschenloer* Geschichten der Stadt Breslau. (Kiadta J. G. Kunisch.) II. 17–20. lap.

³ *Aeneas Sylvius Piccolomini* Historia Bohemica (Helmstädt. 1699.) 63. lap. — Zsigmond levele a meissenai őrgrófhoz. Urk. Beiträge. I. 28. l. (23. sz.) — Bartosek még az 1427. évre vonatkozólag is ilyen értelemben ír. *Dobner* Monumenta Bohemiae Historica. I. 154. lap.

⁴ Non est enim verisimile, quod civiles homines, aut rustici aut mechanici potestatibus sublimioribus, tam spiritualibus, quam temporalibus restitissent, si non secum quorundam nobilium potentiam habuissent. Tractatus de origine Hussitarum, *Höfler* II. 347. lap. — V. ö. Laurentius de Brezina. (Brezova) U. o. I. 523.

⁵ *Delbrück* (Gesch. der Kriegskunst III. 506.) ezeket az első ütközeteket Valmyhoz hasonlítja. A francia forradalmat is 1792-ben a régi kir. hadsereg, soraiban küzdő, katonái és a várak mentették meg.

a nemesség is sűrűbben csatlakozott hozzájuk.¹ Maga a prágai érsek is huszítává lett.² Ez az összetétel azután nagyjában mindvégig meg is maradt s bár a nemesség jelentősége folytonosan fogyott, a konstanci mártír követői sorában képviselve volt a nemzet valamennyi rétege.³ A vezérek úgy látszik, kivétel nélkül a lovagi rendből valók,⁴ a harczosok gerince azonban mindinkább a népből került ki. Polgárok és parasztok versengenek egymással, asszonyaik és papjaik is részt vesznek küzdelmükben,⁵ fanatikus győzni-akarás vezeti őket. És győznek. Újonczok diadala ez veteránok, új harczmódé a régi felett.

Már IV. Károly császár törvénye (1350) kimondotta ugyan, hogy ellenséges betörés esetén az egész nép fegyverre kelni tartozik, nemcsak az urak, a polgár és paraszt is,⁶ de ez a rendelkezés a nemesség katonai elsőbbségét természetesen nem érintette. Annál inkább nem, mert inkább csak rendelkezés maradt. A csatákat továbbra is főleg a lovasság vívja és mindenestre az dönti el, még a városok zsoldoscsapatai is lovasok. Az első sereg, mely gyalogszerrel hosszú időn keresztül meg tudott mérkőzni nyílt területen a lovaghaddal, a huszita volt, pontosabban szólva a taborita, a huszíták szélső, hit dolgában radikális része. Ezek kezdetben mind gyalogosok,⁷ szereplésüket a nemesség s a polgári elem túlnyomó része (Prága) idegenül és gyanakodva nézte s hogy az európai hadügyek terén azt a roppant fontos változást, melyet

¹ *Aschbach* Gesch. Kaiser Sigmund's III. 106—107,

² *Urk. Beiträge*. I. 78—84. lap.

³ ... magnatorum clientum et militum cum civibus et rusticanis hominibus colligatio monstruosa. *Tractatus de origine Hussitarum*, *Höjler* II. 349. lap. (Továbbá u. o. 327. és 339. lap.)

⁴ *Max v. Wulj* Husitisches Kriegswesen. (Preussische Jahrbücher 1892. évf. 679. lap.)

⁵ *Laurentius de Brezina Höjler* 378. és 409. lap. *Tractatus de origine Hussitarum*. U. o. II. 343.

⁶ (*Anger* :) *Geschichte der k. k. Armee*, I. 111. lap. Épen a XIV. század első fele az az időszak, melyben Csehország teljesen átveszi a feudális hadi berendezkedést. De azért a gyalogság egészen sohasem tűnt el, sőt aránylag nagyobb szerepet örzött meg, mint Angliát kivéve, bárhol Európában. *Jähns* *Geschichte des Kriegswesens*. 888. lap.

⁷ *Aeneas Sylvius* *Hist. Bohemica*. 61. lap.

félszázaddal később a svájcziai győzelmei idéztek elő (t. i. a gyalogság felülkerekedését a lovassággal szemben) nem ők hozták létre, annak egyedüli oka, hogy a husziták embereiket egy hadieszköz oltalma alatt vitték harcba, melynek lehanyaglásával visszafejlődött a hozzászokott gyalogság életereje is. Ez a hadieszköz: *a szekérvár*.

A huszita seregben mindenkit szívesen láttak, ha ügyükért becsületesen küzdeni hajlandó volt. Eljött a paraszt a maga primitív fegyvereivel; ők hasznát tudták venni;¹ Zižka felhívása mindenkinek szólt, ki botot és parittyát kezelni tud.² A különböző mesteremberek ügyességének pedig még inkább tudtak érvényesülési teret adni. Mindegyiknek lehetőleg a saját foglalkozása körében.³ Ezeknek köszönhatték meglehetősen technikai fölényüket ellenségeikkel szemben, mi különösen várvívások idején bizonyosodott meg.⁴ Ezeknek köszönhatték jobb tüzéségüket. Ellenségeik természetesen csakhamar utánozzák őket. A nürnbergiek említik Cesarini bibornokhoz írt mentegetődző levelükben (1431 július 15), hogy a cseh katolikusokat csapatokon és hadiszereken kívül többször segítették «*artificum succursu*». S az az 1430-ból való hadiutasítás, melyet ugyanezen város levéltára őrzött meg, mind-

¹ A németek nem értették meg mit keres a sok hiányosan fegyverzett ember közöttük. «Alle ire redelichste macht nicht wol uf 30,000 sein würde, do nicht die helffte streitbar volck sol sein» írják 1429 végén a görliitzi tanácsnak. Urk. Beiträge. II. 85. lap (624. sz.). Azt gondolták, hogy csak a seregük számát akarják növelni ilyenformán. Olmütz városa jelenti 1427-ben a cseh földre nyomuló választófejedelmeknek «... sie (t. i. a husziták) an gemerken hienyden zusammen getriben haben die gepawern, puffen und lottern, nakt und plos an Gewere, wie sie die gehalten mochten nur zumerung irer hawffen, als sie das auch in Behem pflegen zu thun...» U. o. I. 530. (459. sz.) Pedig a szekerek védelmére ezek is jók voltak, s a többi azalatt más módon harcolhatott. Ha nem volt nagy seregre szükség a felesleges tömeget nem vonszolták magukkal. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 80. — V. ö. Preussische Jahrbücher 1892. évf. 675.

² Max v. Wulf Die husitische Wagenburg. 42. lap.

³ Mechanicos, alias artifices, varios eisdem unitos et incorporatos, suoque defendentes articulos *juxta species proprias designant*. Tractatus de origine Hussitarum. Höfler II. 343.

⁴ Thaboritæ expugnandarum urbium magistri, írja róluk, Aeneas Sylvius. Hist. Bohemica 61.

egyik hadiszekérre hét mesterembert követel (Az egész létszám huszonegy fő.).¹

Fegyverek, kivált kezdetben, egészen gyarlók, megvasalt cséphadaró, fanyélre erősített kampó,² mellyel lovas ellenfelüket lováról lerántották, szekercze, parittyá, később számszerij. De ezek kezelésében rendkívül ügyesek.³ A csép szinte nemzeti fegyverükké válik, később is minduntalan használják, mikor már tulajdonképen nem voltak rászorulva, mert az «inermes rustici»⁴ megjelölés már épen nem illett reájuk. Sőt érdekes, hogy ezt az igazi paraszti szerszámot ellenségeik is átvették tőlük,⁵ olyan tekintélyt tudtak neki szerezni. Védőfegyverük pedig a hatalmas tárcsapajzs⁶ (pawese), melyet nyúlványszerű végződésével a talajhoz vagy a hadiszekérhez támasztottak. A páncélos lovagéhoz hasonlítva bizony ez igen szerény felszerelés, de jobb nem telt tőlük s míg csakis védekezés volt a céljuk, a hadiszerek és meg erősített állások oltalma alatt ennyi is elégségesnek bizonyult. A fényes királyi sereg kénytelen volt kivonulni Csehországból.⁷

A lovagi harcsmód azonban nem szűnt meg követésre méltó maradni. És ezen a husziták minden sikere sem változtatott. Az ellenség is igénybe veszi ezentúl a rendelkezésére álló alsóbb néposztályok erejét. Nagy tömegeket visznek harcba, óriási szekervárakat, melyek kísérete a katolikus részen is paraszt, illetőleg

¹ Szövegét kiadta Toman : Husitske Valečnietvi 406.

² (Anger :) Gesch. der k. k. Armee, I. 122. Ez talán az alabárdnak egy neme, esetleg kifejlődésének kezdő foka. A későbbi források alabárdról beszélnek, a koraiak csak kampók, borgokról. V. ö. Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

³ Ego tritulas rusticorum valde timeo, mondja Laurentius de Brezina szövegében egy morva főúr, Plumlow Henrik. Höfler I. 423.

⁴ Chr. Universitatis Pragensis. Höfler I. 41.

⁵ Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

⁶ Toman i. m. 438. és 444. lap. Palacky III. 2. 368. stb.

⁷ . . . cum tibi vires ad resistendum non sufficerent, novo generi bellantium terga dedisti, írja a «Coronæ regni Bœmiæ satira in regem Hungariæ Sigismundum» című egykorú gúnyirat. (Höfler II. 325. lap.) Ez az emlék hadtörténelmi szempontból azért érdekes, mert mintha vissza akarna utasítani egy valószínűleg elterjedt olyanforma vádat, hogy a husziták nem a rendes fegyverekkel, nem becsületos (t. i. nem lovagi) módon vívták ki sikereiket. Többször felteszi a kérdést, bizonyára Zsigmond pusztító, duló hadviselésére célozva. «Numquid tu legitima manu bellasti? legitima manu pugnasti?» U. o. 324.

polgár.¹ De a lovasság fontossága megmaradt, maguk a husziták is igyekeznek lovasságot teremteni s mint látni fogjuk, a szekérvár taktikai jellege is hamarosan elváltozik. A kölcsönhatás világosan kimutatható. A szomszéd népek átveszik a szekérvárat, a cseh zsoldos bandák, melyek a mozgalom utóhatásaképpen szétszóródnak a külföldön, jórészt lovasok.

Ez a törekvés, lovasságot szerezni, már a küzdelmek legelején jelentkezik. A ló mindenkor kiemelendő hadizsákmány.² Aeneas Sylvius feljegyzi Zizkáról, hogy egyenesen ő volt az, ki a taboriták lovasságát megteremtette. A lovakat a királyiaktól vette volt el és azöntúl lovasság nélkül nem indult csatába.³ Ő maga kétségtelenül jó lovasvezér is.⁴ Hogy azonban a lovasság a cseheknel, a husziták fellépése óta mindennek daczára a gyengébb fegyvernem maradt, természetes. Még Podjebrad György seregeinek is a gyalogság és a szekérvár a magva, mint ez annyiszor kitént Mátyás király cseh hadjáratában. Ha nagy hadat gyűjtöttek össze, annak nagyobb része mindig gyalogos, de a lovasság fejlődése és gyarapodása állandó. Az első időkben nevetségesen kicsiny számok szerepelnek. A taborita Husz Miklós 30—40 lovassal indult a Wisegradot szorongató prágaiak segélyére,⁵ pedig a királyi sereg közel volt. S még legnagyobbszerű támadó vállalatukban is, melyet 1429 végén indítottak, a meissenai őrgrófság ellen s melyben részt vett a huszita Csehország egész hadereje, 4000 lovasról történik említés, ugyanakkor, mikor a hadiszerek száma 3000, a gyalogságé pedig 40,000.⁶ (A gyalogság általában tízszerese náluk a lovasságnak, az eltérések csekélyek ettől az arányszámtól. Eleinte inkább a gyalog-

¹ Rendesen kilencz ember tartozott a tizediket felszerelni és harcza küldeni (Urk. Beiträge. I. 150. lap. 140. sz.), de arra is van eset, hogy négyen az ötödiket. (U. o. 493. l. 430. sz.) — Az 1428. nürnbergi országgyűlés határozata különbséget tesz az ily módon kiállított parasztok és polgárok között. Előbbiek közül húszan jutnak egy szekérre, utóbbiak közül csak tizen. *Toman* i. m. 402.

² Cronicon veteris collegiati Pragensis. *Höfler* I. 79. lap.

³ Miites suos equos ascendere, saltare, currere, flectere in gyrum doeuit, neque posthac absque alis equatum copias duxit. — *Historia Bohemica*. 62. lap. V. ö. *Preussische Jahrbücher*, 1892. évf. 675. lap.

⁴ Chr. veteris coll. Pragensis. 80. lap. (*Höfler* I.)

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 416.

⁶ *Bartosch Chronicon* (*Dobner* I. 161. lap.).

ság, később inkább a lovasság javára.)¹ Az új fegyvernem szintén jó szolgálatokat tett nekik. Igénytelensége és gyors mozdulataival tünt ki.² Önálló szerephez persze, épen csekély száma miatt alig jutott.

Palacky a husziták harcaiban a közép és újkori hadiművészet áthidalását látja, melyekben a nyers erő helyébe a lelki elem lépett döntő tényezőként.³ Mindenesetre rendkívül nevezetes fokozatot képviselnek az emberiség fegyveres küzdelmeinek történetében. Még nem katonák abban az értelemben, mint nem sokkal utóbb a svájcziaiak. A nyers erő könnyebb nélkülözhetését is két olyan tényezőnek köszönhatték a tüzelőfegyvernek és a hadiszekérnek t. i., melyek egyikének sem ők a feltalálói. De bizonyos, hogy ezekben a harcokban a cseh hadügy rengeteget fejlődött s ez a fejlődés nem maradt hatás nélkül a határos népekre sem,⁴ tehát jóformán egyetemes jelleget nyert. Katonai érték, képzettség és tapasztalat tekintetében határtalan a különbség az 1419. év huszita parasztja és a Mátyás király cseh zsoldosa között. Pedig utóbbi az előbbi nélkül el nem képzelhető. Attól fogva, hogy Prágában Venczel király halálakor kitört a véres forradalom, állandó táborrá vált az egész ország. Maga ez a szó is tőlük nyerte mai jelentését. Egy Bechina melletti hegyet neveztek el így a bibliai Tabor emlékére, melyen istentiszteletüket tartották s melyen mind többen és többen sereglettek össze.⁵ Innen ered azután a szélsőséges meggyőződésű husziták neve (taboriták). A prágaiak t. i. nem követték őket s az ő seregük megőrizte a népfelkelés jellegét. A taboritaké

¹ Lásd erre nézve Bartosek adatait a 148, 149, 161. és 181. lapokon (*Dobner* 1.). Bartosek lovag katonáember volt, tehát ebben a tekintetben az ő feljegyzései a leghitelesebbek.

² ... by einem futter, by einem tage und nacht rethun 21 meilen, jelentik a görliitziek Zsigmond királynak. Urk. Beiträge. II. 291. lap. (509. sz.)

³ Geschichte von Böhmen. 4. I. 495—496.

⁴ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 895.

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 339. és 388. lap. Folytatólagosan minden helyet tábornak hittak, hol hosszabb-rövidebb időre megszállottak. Táber, Theber változatban a szó az egykorú német emlékekben is gyakran előfordul s ebben a formában került bele, tehát valószínűleg német közvetítéssel, a török nyelvbe is. De ott nagyon jellemzően *szekérvárat* jelent. V. ö. *Kupelwieser* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. (2. kiadás.) 159. lap. 1. jegyzet.

ellenben, melyből Zižka halála után előbbieknél valamivel mérsékeltebb, a vezér közelebbi híveinek csapata «Árvák» (Syrotkones) név alatt kivált, állandó hadsereggé lett. Ugyanígy az árvák is.¹ 1430-ban öt huszita seregről esik említés: a nagy és a régi Tabor, az árvák, a prágaiak, végül a többi jórészt az árvákhoz szító városoké.² Ellenségeiknek rémei, de egymással is összekülönböznek,³ a prágaiakkal pedig már Zižka kemény harcokat vívott. Egy-egy sereg tagjai ellenben egymás között a legteljesebb egységgé forranak össze. Úgy szerepelnek, mint valamely erkölcsi testület, mint valamely jogi személy. Okleveleket adnak ki, külön pecséttel.⁴ Egy részük állandóan a táborban él, másik letelepedve otthon.⁵ De néha ez is fegyverre kél (a nagy Tabor). És épen folytonos kalandozásuk és hadakozásuk vette el eredeti jellegüket. A zsákmány mind fontosabb lesz előttük⁶ s a zsákmány vágya sok idegent⁷ csábít közéjük. Ezen a fokon az eredetileg tisztán meggyőződésükért harczoló seregek már alig különböznek a későbbi zsoldos, illetőleg rablósözetségektől,⁸ melyek hazája azonban már nem annyira Cseh- mint inkább, sajnos, Magyarország.⁹ Ilyenformán a cseh zsoldosnéppé vált,¹⁰

¹ ... illæ duæ cohortes deinceps sequentibus annis singuli cum suis capitaneis, puta Thatoritæ et Syrotkones, semper campos tenuerunt. Chr. veteris coll. Pragensis, Höfler I. 88. Ez az «uterque exercitus campestris». U. o. 89. Ugyancsak Bartosek. (Dobner I. 181. lap) stb.

² Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 499. lap.

³ Chr. Treboniense. Höfler I. 61. lap. V. ö. Urk. Beiträge. II. 145. lap. (680. szám.)

⁴ Pro cuius firmiori testimonio sigilla exercituum nostrorum communia presentibus sunt anexa. Urk. Beiträge. II. 290. lap. (808. sz.) Az oklevél kiállító: Capitanei, ceterique officiales et seniores exercitus Orphanorum ac Thaboriensium continue in campis ob ampliacionem libertatis veritatum divinarum decertantes. U. o. 289—290.

⁵ Wulf Husitisches Kriegswesen. Preuss. Jahrb. 1892. évf. 678—579. I.

⁶ Chr. Treboniense, Höfler I. 61.

⁷ ... in prædictis exercitibus major pars fuit alienigenarum, qui regno non compatiuntur Chr. veteris coll. Pragensis Höfler. I. 93.

⁸ Ilyet ír le pl. Eschenloer «Da waren bei vierhundert Fussknechte, Gebauer und Handwerksgezellen, die sich hatten uf ir eigend Abenteuer zusammen geschlagen, und nanten sich die böse Rotte.» I. 117. lap.

⁹ Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 517.

¹⁰ Aeneas Sylvius Hist. Bohemica. 112.

akár előbb a skót, vagy később a svájci. Találón állapítja meg Jähns, hogy ez a törvényszerű végződése a középkor szabadságharczainak,¹ Mátyás király idejében már igazi katonai értéke, úgy látszik, csak a zsoldosnak van. Neki már nem kell sziléziai és lausitzi híveinek seregmegajánlása. Pénzt követel, hogy maga fogadhasson katonát.²

A szomszédos országokat a husziták fellépése, katonai tekintetben, készületlenül találta. Mindenütt a teljesen kifejlődött feudális hadrendszer uralkodott. Valamirevaló gyalogsága sem a német tartományoknak,³ sem Magyarországnak nem volt. Zsigmond 16—17 ezer lovassal szállt 1420-ban Prága alá.⁴ Vállalata nem hozott eredményt, lovasai a szekérsorokat nem tudták szétrobbantani; kisebb csetepatékban nyílt mezőn hiába győztek.⁵ De az orvosszer kézenfekvőnek látszott. A husziták gyalogsága parasztnép, mozgósítani kell tehát a katolikus területek parasztságát is. Ez meg is történt,⁶ csak azt felejtették el, hogy a felkelés hívei ezentúl állandóan fegyverben maradtak és Zižka vezette őket, a szekérvár harcának mestere. A német és magyar parasztot ellenben egy-egy vállalat után hazaküldték, úgy hogy a kellő jártasságot nem szerezhette meg. Németországban történtek kísérletek 1423 után, többször is, állandó gyalogsereg megszervezésére, de egytől-egyig meghiusultak.⁷ A nemesség nem akart lemondani a lovagi harcmodorról. Hogy pedig egész vidékek parasztnépéből gyalogkatonát neveljenek, csak nagy társadalmi átalakulás árán lett volna keresztülvihető, amiről természetesen még kevésbé

¹ Geschichte des Kriegswesens. 895.

² S ez az eset 1474-ben történt mikor a lengyel támadás Mátyás egész cseh uralmát megsemmisítéssel fenyegette. *Eschenloer* II. 303.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 75. lap.

⁴ *Chronicon universitatis Pragensis. Höfler.* I. 44. lap.

⁵ Jellemző, hogy az üldöző, szekereik közül úgy látszik kivonult, prágaiakat és taboritákat egyetlen királyi lovascsapat (una turma) megszalasztotta. U. o.

⁶ Már 1421. elején ilyen kifejezéseket olvashatunk Zsigmond hadraszólító parancsaiban: «mit ganzer macht, mit reisigem Zeug, Burgern und Gebauern» (Ürk. Beiträge. I. 58. sz.) «mit ganzer macht der vor alder odir jugent mag» stb. (U. o. 97. sz.) csatlakozzanak hozzá.

⁷ *Köhler* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. 3. II. 145. lap.

lehetett szó. Így az állandó harcra újra lovascsapatok maradtak, melyek ebben a minőségükben csak szigorúan védelmi célokat szolgálhattak.¹ Feladatuk, az egykorú levelekben és rendeletekben annyiszor emlegetett «reitender Krieg» vagy «tägliches Krieg» semmi egyéb, mint guerilla-harcz: az ellenség zaklatása, területének végigdúlása és élelmezésének tehetetlenné tétele. Ezek töltik ki a husziták ellen vezetett nagy vállalatok, keresztes hadjáratok időközeit, melyekben ismét és ismét megjelennek a hatalmas seregekké nőtt paraszt- és polgárcsapatok szekérvárait, hogy a kudarc után újra eltűnjenek szekertestől együtt. A csehek ellenben valamennyi csatájukat gyalogság és szekérvárral vívták, kevés lovassággal s ennek a berendezkedésnek nem is vallották kárát. Mátyás király cseh háborújában tűnt ki először, hogy a képzett és jól vezetett lovassereg nem megvetendő ellenfél.² De meg kell jegyezni, hogy ő nagyjában eltanulta már a cseh taktikét és ellensége sem Zizka. A taboriták és árvák akkorra régen elpusztultak, megmaradt romjaik pedig épen a magyar királyt szolgálják.³

A husziták háborújában oly sokszor emlegetett hadiszekér ősrégi harci eszköz.⁴ Már Cæsar nagyon hasznosaknak mondja a britek hadiszekereit, kik olyanformán használták fel ezeket, mint az Ilias írja hőseiről.⁵ A tábor megerősítése szekér-

¹ A brandenburgi választófejedelemnek írja Zsigmond Pozsonyból 1429. ápr. 16-án, hogy a nyárra hadjáratot tervez, addig pedig nicht nuzeres zu denselben sachen gesein mag, dann, das man die weil und biss uff die Zeit des Feldes, eyn starken reyttunden Krieg gen in bestelle an den gnden in Behem und in Merhern, do das notdorfftig sein würdet, damit man dieselben Ketzzer heymreyze und in ir Sammlung dodurch zu rutte, daz sy nicht so licht wider zusamen komen mögen.» Urk. Beiträge. II. 31. (576. sz.) Továbbá u. o. I. 198. (182. sz.) II. 147—148. (682. sz.) stb. A támadástól óvakodó lovascsapat ellen maga a szekérvár semmit sem tehetett. Lásd pl. *Eschenloer* II. 383.

² Hie sahen die Behmen, dass one reisigen Zeug ein Heere nichts ist, wiewol sie doch allezeit meineten, mit Wagenburg und Fussknechten alle Heere niderzusachlagen, írja sok túlzással a Mátyás sikerein fellelkesült *Eschenloer* II. 202. lap.

³ V. ö. *Eschenloer* II. 301.

⁴ Az ókor keleti népeinél mindenütt megelőzi a lovasságot. *Jähns* Geschichte des Kriegswesens. 58—59, 63—64, 66—67 és 97. lap.

⁵ *Delbrück* Gesch. der Kriegskunst. III. 503.

ővezettel szintén előfordul, már a legprimitívebb népeknél. A régi germánok, menetközben ütött tábora semmi egyéb, mint szekérvár. S minél tovább tart a nomád állapot, vagy ha visszatér, alkalmas körülmények miatt, annál tovább él a szekerek használata. Így volt ez pl. a szlávoknál tatár hatás alatt.¹ Szekérvárába vonult vissza Attila a katalaunumi csata után,² nyert ütközet végeztével a scythák szekérvárát még külön meg kellett ostromolni³ s a sajojmenti szerencsétlen csatában összeszorulnak a magyarok «köröskörül állítva szekereiket és pajzsaiikat».⁴ Ez a legutóbbi eset mutatja, hogy az ilyen védekezési mód nem csupán a barbár népek privilegiuma. És csakugyan Leó császár is megemlékszik róla «Taktiká»-ja XI. fejezetében. Ő is szükségesnek tartja, hogy a podgyászszekerekkel körülvegyék a tábort, de ha lehet ezenkívül ássanak árkot és emeljenek mellvédet is körülötte. Nagyobb támadást ne várjanak be a szekérvárban, inkább menjenek az ellenség elé. De jó, ha ilyenkor a sereg hátát a szekérvár fedi, miért is szereljék fel hadigépekkel is.⁵

Ezen minta szerint tűnik fel azután az olasz városok harcaiban a későbbi középkor folyamán. Észak-Európába talán a certomondói csatában (1289) részt vett Flandriai Fülöp viszi át, ki 1304-ben Mons-en-Pevèle-nél serege mögött szekérvárát vert. A szekerek három sorban álltak, melyek között járni lehetett. A lovak kifogva, a szekerek egymáshoz szorítva.⁶ S találkozunk vele többször, akár Franczia-, akár Németországban, a nélkül, hogy előfordulását szabályszerűnek lehetne nevezni. Megjelenik Crécy-nél az angolok kezén is.⁷ Az orosz hadviselésben szerepük az ütközetekben is meghatározott. Ha a lovasság rohama nem sikerült, a gyalogság nyomult előre, de maga előtt tolta az egymás

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 943.

² U. o. 689—690.

³ *Kinnamos* Historiarum libri. I. könyv (bonni kiadás) 8. lap.

⁴ *Pauler* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. 160. (2. Kiadás.)

⁵ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 165.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 293.

⁷ *Köhler* i. m. II. 399. — Az angolok a gyalogszerrel küzdő lovagok lovait helyezték el a szekérvárban. *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 850.

mellett haladó szekerek hosszú sorát, melyeken lövészek (strelie) voltak elhelyezve, mindegyiken tíz.¹ Hasonló fordulatra figyelemzetet nyugaton a strassburgi krónika egy megjegyzése az 1332. évre vonatkozólag, mely szerint divatba jött, hogy gyalogosok szekéren indultak harcra.² Csehországban 1345-ben egyenesen pánczélosokkal találkozunk, szekereken.³ Mindez valószínűleg a lovagi harcmód kihatása, mely kívánatosá tette, hogy a gyalogságnak a lovashoz közelebbálló mozgási készség adassék.⁴ Egy más körülmény végül egyenesen szükségessé tette, hogy a hadiszekerek ne maradjanak a sereg mögött, hanem kerüljenek előre, az élre, mert csak ott lehet őket felhasználni, ha löveget hordoznak. Ez a körülmény t. i. a lövőfegyverek tökéletesedése, melyeket épen ezért érdemes volt már nyílt ütközetekben is segítségül hívni. Másképp pedig ez nem történhetett, hanem, ha szekerekre rakták őket.⁵ A flamandok a XIV. század végén az u. n. «ribeaudequin»-ekkel környezik csapataikat, melyek könnyű, lövegekkel ellátott szekerek. Ugyanígy a lüttichiek 1408-ban s ugyancsak a XIV. század folyamán a német krónikákban többször szerepelnek a szekerek úgy, mintha taktikai célokra használták volna őket csata közben. Egy lépéssel kellett csak tovább menni, hogy egyes szekerek, helyett egész szekérsorok, tegyék meg ugyanezt. Ezt a lépést Zižka tette meg s evvel taktikai eszközzé lett az egész szekérvár.⁶

A mozgalom élén a vak vezér borzalmasan nagyszerű alakja áll. Csodálatos katonatehetség ő, nagy embere a nagy időknek.

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 873. Ez a beosztás kétségkívül a huszita háborúk utáni korra vonatkozik. Az oroszoknál a szekérvár neve vándorváros (guljaigorod). — Ludwig v. Eyb is leír «Kriegsbuch»-jában 1500 körül ilyen célból az élre tett szekereket (treibbar werck im str. it an ein spitze). *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 273.

² Underdem kam die gewonheit aus, dass die Antwergrute uf wegeren wurdend ritende, wenn man auszugete in resen. Wann vormals gingent sie zu Fusse. — Az ilyen szekér neve Wurstwagen, a rajta ülőké pedig némileg gúnyosan Gespannglewener, Wagenreiter, Wurstreiter. U. o. 924. «Antwerk» a középkorban a fából készült hadigépek gyűjtőneve. *Köhler* i. m. 3. I. 136.)

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 23. (42. jegyzet.)

⁴ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften I. 296.

⁵ U. o. 298.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 294.

A csehek minden diadalukat neki köszönhetik hitükön és elszántságukon kívül. S az ő nagy tudása és jártassága nem is várt embereitől egyebet, mint ezt a kettőt. 1423-ban kiadott hadi utasításában¹ nincsenek pontos, kidolgozott útmutatások, sem a harc, sem annak előzményeire nézve. A seregben rend legyen és mindenki engedelmeskedjék felsőségének. Senki el ne hagyja csapatát, ne vegyüljön mások közé. Parancsra egyszerre kerekedik fel és gyülekezik az egész. Elül, hátul és kétoldalt könnyű fegyveresek helyeztetnek el, hogy a sereg mindenről hírt vehessen és meglepetés ne érje. A fegyelemnél csak egy a mi fontosabb, a vallásos odaadás. «A szent háborúban az első, hogy mindenki az Úr szeretetében és félelmében éljen és csak benne bízzék. Nagy az Úr és nagy az ő jutalma». Az egész utasítás annyira általánosságokban mozog, annyira látszik rajta, hogy olyan vezér műve, ki maga a szabályzat, ki mindent maga intéz, hogy a hadiszekérről a küzdelmek legfontosabb velejárójáról nem mond egyetlen szót sem. Pedig, mint a krónika feljegyezte, ő volt, ki megtanította övéit a szekerek harcára.² Vaksága volt az a tényező, mely szükségessé tette, hogy haditudományát esetről-esetre közölje környezetével, ennek tulajdoníthatta népe, hogy a vezér halála után egész iskola maradt utána. Raby ostrománál (1421) t. i. megmaradt félszemét is elvesztette egy nyíllövés következtében s ezentúl csaták előtt embereivel volt kénytelen elmagyaráztatni magának az összes szükséges körülményeket, az ellenség állását, a terep alakulását stb. s kioktatni őket a kellő tennivalók felől.³ Hiszen már csak az ő szemükkel látott. Ő honosította meg hitsorsosai között az állandó, a mindennapos katonai gyakorlatokat, a művészi mozdulatok és fordulatokat.⁴ Az ütközet nála is virtuoz

¹ Zizka utasítását újabban a huszita mozgalmak kapcsán keletkezett egyéb hadi szabályzatokkal együtt kiadta *Toman Hugó* «Husitske Valečnickvi, (Prága, 1898.) című munkájában. Egyszerűség kedvéért a különböző utasítások idézésénél mindig erre a kiadásra fogok hivatkozni. A Zizka-féle cseh szöveg Tomannál 392—394. lapon, németül *Angernél* (Gesch. der k. k. Armee.) I. 119—120.

² Alii venerunt de districtu Plznensi cum Zizka, qui *instruxit eos cum curribus pugnare*. Anonymus continuator Pulkavae (*Dobner* IV. 136.)

³ *Palacky* Gesch. von Böhmen III. 2. 370.

⁴ U. o. 364—366.

remekmű, mint a condottieriknél, de egyúttal véresen komoly, sőt kiméretlen küzdelem, a mint az utasítása asketikus hangulata után természetes is. A lelkesedés egyedül bizomnyal elbukott volna, az ő tehetsége biztosította csak a győzelmet. Mély hódolattal néznek reá társai, a huszita krónikás leírva «Zižka testvér» bevonulását Prágába azt mondja, hogy a fogadtatás olyan volt, mintha ő lett volna a «földnek ura». Középkori gondolkozásával nagyobbat nem mondhatott. A «földnek ura» a főhűbérurat, az uralkodót jelentette.¹

Gyalogság, ágyúk és szekérvár ez volt az a három erőforrás, melyből a huszita sereg katonai erejét merítette. A gyalogság megjelenése szükségszerű, hiszen a tömeg, melyhez Zižka csatlakozott paraszt és polgár, az ágyúk használata együttjár a szekerekkel ezen a téren mint látni fogjuk, komoly újítás a háború alatt nem történt. Egyedül Zižka alkotása ellenben, természetesen az előzmények ismerete birtokában, a husziták szekérvára. Ennek a ténynek a hangsúlyozása annál fontosabb, mert maradt egy XV. századbéli emlék, mely az ellenkezőt látszik bizonyítani: a Hodjetin Hajek-féle hadi utasítás, mely a hadiszekeret már tökéletesen kifejlett formájában írja le és saját tanúsága szerint 1413-ból való.² Viszont Zižka előtt egyetlen ütközetről sincs tudomásunk, melyben a szekér úgy vett volna részt a harcban, mint utána s az adatok, melyeket a régi cseh évkönyvek őriztek meg Zižka szekereinek kezdetbeli számáról igen világosan beszélnek. A kninei ütközetben (1419) összesen öt szekerük volt a huszitáknak megvakva fegyveresekkel.³ Nekmer-nél hét, Sudomer-nél húsz (1420) a horič-i csatában már két sor s ugyanazon évben 1423-ban Magyarországra már négy sorral nyomult be Zižka.⁴ Mindez kétségtelenül annyit jelent, hogy a szekerek harcbavitelének előnyeit már magában a háborúban fedezték fel. Mert ezek a szekerek egytől-egyig parasztszekerek s a parasztnép illet azonnal sokat bocsát-

¹ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 523.

² Eredeti cseh szövegben Tomannál, i. m. 422—427. lap. Németül Angernél (*Gesch. der k. k. Armee*. I. 112—117.).

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 40. (3. jegyzet.)

⁴ U. o. 24. lap.

hatott volna a vezér rendelkezésére,¹ ha kívánta volna. S ő ezt épen a szekerekkel kivívott későbbi győzelmeiből következtetve, bizonyosan megteszi, ha a Hodjetin-féle szabályzatot ismerte volna. Palacky megjegyzése tehát, ki Zizka elsőbbségét és a Hodjetin-féle szabályzatot valahogyan mégis össze akarta egyeztetni s feltette, hogy Zizka mint udvari ember és a király kedvence, részt vett annak elkészítésében,² nem állhatja meg a helyét. Zizkának volt először szüksége arra, hogy újoncz és hiányos fegyverzetű népét a pánczélosokkal szemben megvédje és ez a szükséglet birta reá, a szekerek mind nagyobb számban való felhasználására. Ezek nélkül, miután a nemesség huszita része és Prága is ellene fordult, feltétlenül legázolják taboritáival együtt.

A két állítás közötti áthidalhatatlannak látszó ellentét³ azonban csak látszólagos. Toman Hugónak idézett művében, sikerült magából a szövegből kielégítő módon megállapítani, hogy a Hodjetin-féle utasítás későbbi compilatio.⁴ Mindjárt a bevezetése-gondolkodóba kell, hogy ejtsen. Előadja itt, hogy a benne foglalt cikkek összeírását a dicső emlékü Venczel király hagyta volt meg, 1413-ban, Hodjetin Hajek alkamarásának a (Risenberg Putow) Skala vára elleni hadi vállalat idején, a jövődő harezos Csehország okulására.

¹ A nép a mozgalom kezdetén családostól hagyta el lakóhelyét, asszonyát, gyermekét és becsesebb ingóságát szekerekre rakva. Pórfelkelésről lévén szó, ez egészen természetes jelenség. (Thaboriensis . . . cum suis presbyteris, mulieribus, parvulis ac curruum multitudine. mondja az első időkről Laurentius de Brezina. *Höller* I. 363.) A szekerek sokasága azonban még nem szekérvár, csak módot ad, hogy a szekérvár létrejöhesse. Zizkának voltak parasztjai és szekerei s ebből a két erőtlen eszközből csinálta meg szekérvárát és gyalogságát. Igen hamar, de nem egyik napról a másikra. A cseh határtól nem is feltűnően messze fekvő Ulm városa még 1429-ben is azt írja Nördlingenbe a szekérvár felől, hogy «an der ir merken mugent waz daz ist». *Köhler* i. m. III. 2. 296. lap.

² *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

³ Wulf kénytelen volt e miatt azt hinni, hogy a Hodjetin-féle hadiszekerek csak arra valók, hogy a sereg mögött támaszul felállítsák őket (i. m. 23. lap) mint azt Leo császár kívánta vagy Crécy-nél történt.

⁴ A «Husitské Valečnictví» ezen fejezetének (Kdy byl sepsán vojenský rád, Hodetinuv? 23—32. lap és még előbb idevágó megjegyzések a 18—22. lapon) tartalmát, magam a cseh nyelvet nem ismervén, Valeš Jaromír úr közölte velem.

A reánk maradt fogalmazvány tehát mindenesetre 1419 után készült, mert a királyt már halottnak tudja s valószínűleg a bekövetkezett nagy háborúra gondol, mikor a jövő harcos Csehországáról szól. Egy kisjelentőségű várostrommal alig is lehetne megokolni az utasítás létrejövetelét. Az egész szelleme rendkívül szelid és emberies. Védelmezi a házi tűzhelyet, a nőt, a földet, sőt még a méheket is. Toman itt a taborita zsinatok hasonló hangulatú végzéseire hivatkozik, melyek kimondják, hogy a háborút szükségből és önvédelemből viselik és a halálbüntetést kikerülhetetlen esetekre korlátozzák.¹ Súlyos büntetést mér ellenben a szabályzat a templomok és kolostorok kifosztói és felgyújtóira, ha ez a vezérek parancsa nélkül történnék. Elrendeli a templombeli tárgyak, ruhák, kelyhek, harangok, könyvek tiszteletben tartását s kegyelem nélkül máglyahalállal fenyegeti meg, ki az Úr testét megsértené. Ez valóban találó észrevétel. Templomrablások ugyan bizonyára voltak Venczel idejében is, de a fenti részletezés feltétlenül a husziták dühös dúlásainak ismeretére vall. Egyik pont elmondja, hogy míg az előlhaladó sereg nem rendezte el szekereit az utána jövő ne mozduljon. Tehát itt már nem is egy, hanem több szekérvárról van szó, mi a mozgalomnak csak későbbi éveiben fordulhatott elő² a nagy Prokop hadjárataiban, Zizka alatt nem. Jellemző az is, hogy némely pontok szinte szószerint egyeznek az 1490 táján keletkezett Wlczek-féle rendelkezésekkel. S végül a kézirat nyelve és grammatikai meg stiláris sajátosságai sem utalnak szükségképen a XV. század elejére. Meglehet, hogy az egész egy valóban Venczel-korabeli Hodjetin-féle tervezet alapján készült, de mindenesetre jóval később, a huszita háborúk alatt vagy még inkább azok lezajlása után.

Mindezekhez azt tehetnők hozzá s ez szintén Toman véleménye-

¹ Item bello ordinato et christiano ex lege evangelii sancti adinvento et fundato intendunt uti, non ex propria voluntate sed ex oppressione, quando aliquis a præscripto bono, violencia vellet eos arceri, dummodo a tali oppressione *nullo alio leviori modo posset averti. Sed a bellis inordinatis et inhumanis* in scriptura legis nove non fundatis intendunt et volunt se præservare, nec ad talia bella volunt cuiquam suffragari. — A taborita párt 1426. február 6-i határozatának egyik pontja. Urk. Beiträge. II. 510. lap. (26. sz.)

² V. ö. *Wulf* Die husitische Wagenburg. 37. lap.

nyét erősíti, hogy a sereg, melynek számára, ez az ú. n. Hodjetin-féle szabályzat íródott, kétségtelenül *zsoldos*.¹ Ezt bizonyítja a szöveg nem egy helye s a sok pénzbírság, melyet különböző esetekben kiró.² Szekéren harczoló zsoldosok pedig a század dereka előtt aligha szerepelhetnek.³ még azután is rendesen parasztcapatokkal találkozunk ebben a minőségben. Zižka elsősége és szerzőségéhez tehát nem férhet kétség.⁴

Ilyenformán a hadiszekérre és annak felszerelésére vonatkozó legrégebbi forrás nem is huszita eredetű, hanem ellenségeik részéről való. A sziléziai fejedelmek és városok 1421 szeptember 18-án Grottkau-ban kelt egyezséglevele ez.⁵ Közvetlenül határosak lévén a csehekkel, ők utánozzák először harczmódjukat. Ezt követi azután a század folyamán több német eredetű országgyűlési végzés és fejedelmi meg városi utasítás, melyeket összevetve a Hodjetin-félével és egyéb egykorú forrásokkal a szekérvárról meglehetősen világos képet nyerhetünk. Abban valamennyi egyetért, hogy a hadicélokra használt szekér nagy és erős legyen.⁶ Magas kerekkel,⁷ legalább is durva vászonnal fedett.⁸ Felszereléséből ne maradjon ki egy-egy láncz,⁹ mellyel szükség esetén egymáshoz lehet őket erősíteni. Egyik sem engedi el ezenkívül az utak kijavításához

¹ Azok a pénzösszegek, melyekről az 1431. Albrecht herceg-féle osztrák hadiutasítás megemlékezik, a szekerekhez rendelt parasztok élelmének és szükségleteinek fedezésére valók, nem zsoldilletékek. (*Toman* i. m. 417.)

² Ugyanígy az 1450-ből származó nürnbergi hadiutasítás. *Toman* 440.

³ *Eschenloer* az 1467. évre vonatkozólag említ ilyeneket. II. 76. (majd 187.) lap.

⁴ Egy az 1386. év egyik ütközetével foglalkozó ének (Cantus de victoria Chladrubensium super Misam) néhány sora félreérthető lehetne ugyan, mert beszél, lovasok, gyalogosok és hétszáz szekérről, mindegyiken tizenkét emberrel. De az előbbieken után ezeket bizvást szállító szekereknek tekinthetjük. — *Höfler* II. 61. lap.

⁵ Urk. Beiträge. I. 150. (140. sz.)

⁶ Nürnbergi országgyűlés. (*Toman* 411.) — Albrecht osztrák herceg utasítása. (416. stb.)

⁷ Német lovagrend nagymestere Danzig városához. 421.

⁸ Frankfurt város szabályzata. (438.) Brandenburgi utasítás 1477. (447.)

⁹ Tizenöt láb hosszú. Nürnbergi o. gy. 411. Osztrák utasítás. 416. A németrendű kettőt kíván (421.) a frankfurti (438) egyet s azután két szekérhez még egyet.

szükséges szerszámokat, kapát, ásót stb. Eléje fogva négy, sőt öt, esetleg hat ¹ szekérlő legyen. Némely utasítás rőzsekötegeket ² is kíván s a külső sorok szekerei részére valamennyi két deszkát. Ezek egyikét a szekér külső oldalára erősítették, úgy, hogy körülbelül a tengelyig leért, a másikat alul a kerekek között függesztettek fel, ³ miáltal kisebb átütő erejű lövedékek ellen biztosították magukat. A műszaki felszereléshez tartozik még az ú. n. taras ⁴ (a spanyol lovas egy neme) és karvastagságú karók. ⁵ Némelyik utasítás mindezen kívül az élelmet is a hadiszekerekre téteti ⁶ (kenyér, sajt, füstölthús és bor vagy víz hordókban), mások erre a célra egész külön szekércsoportot javasolnak. ⁷ Kényelmi szempontból megterhelték azután a hadiszekeret sok minden egyébbel is. Eschenloer dicsérettel említi Podjebrad seregéről, hogy a katonák felszerelésüket éjjel-nappal magukon hordják; nem is lehetett őket kiéheztetni, a szekerek élelemmel voltak telve. Mátyás emberei ellenben fegyverüket a szekerekre rakták ⁸ s ő kénytelen visszavonulni, mert kifogyott az élelemből. Különös alkati tulajdonsága a hadiszekérnek nem volt; bizonyos egyformaság azonban mégis fejlődött köztük, ⁹ az 1477 brandenburgi utasítás előírja, hogy «mussen alle sein nach dem muster das wir zu Berlin gelassen haben». ¹⁰ Hadiszekérnek valójában csak a sereget legszélről határoló sze-

¹ Zsigmond király sziléziai utasítása. 403. Németrendű utasítás 421. (A szekérlovakat mindig megkülönböztetik a hátslovaktól. Urk. Beiträge. I. 240. 213. sz.) Frankfurti utasítás. 438.

² Brandenburgi 1462. évi utasítás. 442. lap. 1477. évi 447.

³ Így írja le az 1462. évi brandenburgi utasítás (442.). Ugyancsak az 1477-i. (477.)

⁴ Hodjetin-utasítás. *Anger* i. m. I. 117. — Nürnbergi utasítás 1430. (407.)

⁵ Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁶ Osztrák utasítás. (417.) Seldeneck-féle utasítás. (456.) Urk. Beiträge. I. 493. (430. sz.)

⁷ Leginkább hangsúlyozza ezt a nürnbergi levéltárban talált 1430. utasítás. E szerint ugyanannyi élelmi szekér kell, mint hadiszekér. (407.) A német nagymester rendelkezése szerint az élelmi szekerek száma a hadiszekerekének két-, háromszorososa. (421.)

⁸ II. 202.

⁹ A hadiszekér rekonstruált képét bemutatja *Toman* i. m. 201. lap.

¹⁰ 447. lap.

kerek számítottak¹ az ú. n. külső sorok szekerei (krajni), a rozogábak ezek mögé kerültek, hogy az ellenség rohama ne érje őket. Ha a szekérvár megállt, ezek a belső szekerek (placni) egy szabad térséget zártak körül, mely gyülekezőül szolgált. Ezeket ilyenkor nem lánczal, hanem csak kötéllel erősítették egymáshoz.² A szekerek felszerelését egy-egy jelzőzászló egészítette ki.³

A hadiszekéren fegyveresek helyezkedtek el, a különböző utasítások szerint 10–20 ember. A gyalogság, mint fegyvernem, két összetevőre bomlik.⁴ Egyik a szekerekhez nő hozzá, a másik azok között halad. A szekérvár fogalma azonban mind a kettőt egyesíti magában. Egy ideig a lovasságot a szekérvár mellett külön megemlítik⁵ azután az is eltűnik s sereg és szekérvár ettől fogva egyet jelent.⁶ Valóban míg eleinte a lovasság a szekereken kívül maradt,⁷ később legalább nagy részben szintén a szekérsorok közé kerül.⁸ Sőt az egész fegyvernem elhatároltsága is elmosódik. Szükség esetén a szekérlóvakat is felhasználták t. i. s gyalogosokat ültetve rájuk, megerősítették velük a lovas létszámot.⁹ A szekerekre a

¹ Ezeken belül is különbséget tettek a lövegeket hordó (Streitwagen) és a tulajdoaképeni szekérvárat alkotó szekerek között (Heerwagen, Fuhrwagen, Reisewagen), melyeken a gyalogság egy része foglalt helyet és csak kisebb lövegyvereket vittek. Erre nézve világosan nyilatkozik Eschenloer (II. 34.) de már Eberhard Windecke írja, hogy a husziták fel voltak szerelve «mit wagenbürgen und mit wegen die armbröst und pñle trugent». (230. l.) A «Streitwagen» a tábori ágyú közvetlen őse.

² Brandenburgi utasítás. 1477. (477.)

³ Hodjetin, (*Angernél* 117. lap.) Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁴ Pragenses . . . de Praga diriguat gentem: equestrem, pedestrem et in curribus se vehentem. Laurentius de Brezina. (*Höjler* I. 444.) . . . mit euwer gantzer macht, reisingen, uff wagen und zu fusse. Urk. Beiträge. I. 608–609. (513. sz.) stb.

⁵ So ligen sie nu mit iren wagenbürgen und greysigen *Zewg*. Urk. Beiträge. II. 106. (646. sz.)

⁶ *Eschenloer* II. 333. König Matthias zoge aus Breslau . . . mit seiner ersten Wagenburg und liss das andere Heer gar wegzihen aus Bresslau.

⁷ *Aeneas Sylvius* i. m. 72.

⁸ Wlozek-féle utasítás. (Oestreichische Militärische Zeitschrift. 1836. IV. füzet. 92–93. lap.)

⁹ 1429. sziléziai (404.) és 1430. nürnbergi utasítás. (405.) Utóbbi megszabja, hogy a hadiszekérhez beosztott húsz ember közül öt pánczélos legyen s öt nyereg álljon rendelkezésükre. (408. lap.)

szabályzatok egyrészt lövészeket rendelnek (puskások s parittyások, majd számszerijasok), másrészt horgas kopjával és cséplővel fegyverzett harcosokat. Ha, mint előbb láttuk, alkalmilag egyeseknek el kellett hagyniok a szekeret, a kellő számú embert mindig a nem-lövészek állítják ki. A puskás nem távozott szekereitől és nem csatlakozott a drabantokhoz. (A gyalogság nem szekerekhez osztott részének neve drabant t. i.)¹ Ez a megnevezés a huszita háborúk szülötte² és jelenti a csakis szálfegyverekkel (elsősorban kopjával) felszerelt gyalogságot.³ Az ellenkező megállapítások, melyek szerint a drabantoknak lőfegyverük is volt, az egykorú kútfőkből be nem bizonyíthatók.⁴ A szekereket mindig parasztok és városi polgárok állítják ki, felszerelésükből a lőfegyverek soha nem hiányzanak, a drabantok között nemesek⁵ is teljesítenek szolgálatot, pedig a lovagi erkölcs sohasem tartotta megengedhetőnek a kézi lőfegyverek használatát.⁶ Az 1477 brandenburgi utasítás ezer szekerre tízezer embert számít, kik közül ezer kocsis, ezer utász, nyolcezer pedig drabant, mi nem egészen egyeznék az előbbiekkal, de mert lőfegyverekről az egész utasításban nincsen szó,⁷ ezek a szekerek nem is hadiszekerek tulajdonképen, hanem csak szállításra valók. A nürnbergi (1430) egyenesen a szekerekre helyezi a szekérvár valamennyi gyalogosát, de megmondja, hogy az

¹ ... waene und drawanten. Urk. Beiträge. II. 190. (Érdekes, hogy Palacky ezt a levelet mely Grünhagen szerint 1431-ből való, ugyanezen kötete más helyén is közli (532—533. lap), de már 1427-es kelettel.) Ugyancsak Eschenloernél «Wagen und Drabanten». II. 33—34.

² Köhler i. m. III. 2. 144. lap.

³ Ha rohamot intéző gyalogcsapatról van szó, az mindig drabant. Pl. Eschenloer II. 127.

⁴ «Item zu dem einen Sturm des schwarzen und weissen Fähnlein sollen sein 1000, nämlich 200 *Armbrustschützen*, dan 400 *Reisige* und 400 *Trabanten*, so wie 500 *Büchschützen*» rendeli a brandenburgi választó Garz ostrománál. *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften* (herausgegeben vom Grossen Generalstabe) III. füzet, 29. lap (jegyzet).

⁵ «Edelleute-Trabanten.» 1462. brandenburgi utasítás. 443.

⁶ V. ö. *Aschbach* i. m. III. 386. — Paolo Vitelli a fogságba esett puskást megvakítottatta és kezét levágatta, mert «méltatlannak találta, hogy derék és némelykor nemesrendű lovagot közönséges gyalogkatonára megsebesítsen és leterítsen». *Burckhardt* A renaissancekori műveltség Olaszországban. I. 125.

⁷ 447. lap.

egy szekérre eső húsz ember közül hét mesterember, nyolcz lövész, öt pedig páncézos, ki mint említettük a lovasság erősítésére hivatott.¹ Ebben tehát tulajdonképeni gyalogság (drabant) nem szerepel.

A szekérvár egyrészt fedezi és védi a gyalogságot, másrészt átmenet a tüzérséghez. Igen sok felsorolás azért a szekeret nem a gyalogság egyik tényezőjeként tünteti fel, hanem úgy mutatja be, mintha a lövegek egy fajtája volna.² A tüzelőfegyver és a szekér a husziták idejében még elválhatatlan. Nemcsak ágyúikat tették szekérre, — ez nem is lehetett másképp — lövészeik is szekereken közelítik meg³ az ellenséget és azokon várják be támadását. Lőfegyverek hatását a források nem győzik eléggé kiemelni. Lövészeik utakat vágtak az ellenséges tömegekben.⁴ Ellenséges támadásokat sikerült pusztán fegyvertűzzel visszaverniök,⁵ mi rendkívül szokatlan teljesítmény még későbbi időkben is. Ágyúikat a krónika baljóslatuaknak⁶ nevezi s Zižka szekérvárát a körülményeknek megfelelően elhelyezett lövegeivel⁷ csak az éhség birta megmozdítani. Pedig semmiféle nevékhöz fűződő technikai újításról nincsen tudomásunk. Csakis a jól megválasztott állás, a lovasharcokban addig ismeretlen tömeghatás⁸ és a gyakorlat vezette őket eredményeikhez. Ágyúik a XV. és XIV. század rendes kőlövegei :

¹ 406. és 408 lap.

² ... dimissis ibidem curribus machinis bombardis et ceteris bellicis instrumentis. (Chr. Treboniense : Höfler I. 52.) ... mit grossen und kleinen puchsen, wegen und andern gezeug. (Urk. Beiträge. II. 44.) 589. sz. Vonatközök mindez a löveghordó szekérre az ú. n. «Streitwagen»-re.

³ Laurentius de Brezina. Höfler I. 527.

⁴ Wulf Die husitische Wagenburg. 44.

⁵ Et cum quædam turme regis cum impetu currus vellent invadere etiam cum magno eorum damno per pixides sunt repulsi, (Laurentius de Brezina, Höfler I. 526.)

⁶ ... curribus circumdati, diris bombardis Ungaros prosternentes. (Chr. Treboniense, Höfler I. 62.)

⁷ Se cum suis cingens curribus pixidibusque adaptatis viriliter hostibus se defendit. Laurentius de Brezina. (Höfler I.) 519.

⁸ Wulf Die husitische Wagenburg. 45—46 l. — Az 1475. brandenburgi utasítás a lövegeknek egyszerre csak negyedrészt engedi kilőni, mert a töltés lassan ment s közben rohamot kaphattak. 446.

a tarasnice (Terrasbüchse) és a haufnice.¹ Utóbbinak legalább ők adtak nevet, de a tarasnicének még a neve sem származik tőlük. A haufnice lövedéke kő,² a tarasnicé-é ólom is lehet, később pedig úgy látszik mindig ólom.³ Kifelé fordított csőtorkolattal, vaskapcsok erősítették a szekérhez s a csövet ezen a fokon sem emelni sem oldalt fordítani nem lehetett.⁴ Nagy előhaladás volt s annak is tünt fel mindjárt akkor, a mint a század második felében a helyesebb laffetázás folytán forgatható ágyúk is kezdettek elterjedni.⁵ A célzás nem lehetett valami pontos, az ágyúk csövének hossza akkoriban 3·5—6 lövedékátmérő,⁶ de közeli tömegek ellenében így is szokatlan volt az eredmény.

Átlagosan öt szekérhez tartozott már egy kétlovas szekér (Karre), mely ágyút hordott,⁷ huszonöthöz egy nagyobb löveg, ötlovas szekéren. S az egész seregnek mindig volt legalább egy hatalmas ún. szekérgyúja (Wagenbüchse), melyet 18—20 vagy még több ló húzott.⁸ Az ilyen nagyobb ágyúknak, melyeket főleg ostromok idején használtak, készítőikről vagy tulajdonságaikról neveket adtak,⁹ és ez a szokás, mint különösen Bonfini nem egy helye bizonyítja, azután a magyar gyakorlatba átment. A kézi lőfegyverekből több jutott egy szekérre, több mint a hány lövész, úgy, hogy egy többet ke-

¹ A magyar taraczk szó a tarasnicéből ered. A század vége felé már azonosítják a haufnicével. (*Szamota-Zolnai Magyar oklevél-szótár.* 960. lap), melyből viszont a haubitz keletkezett. Ma is egyet jelent a kettő.

² Steinbuchs genannt howfnice, mondja az 1429. sziléziai utasítás. 404 lap.

³ Köhler i. m. III. 1. 308.

⁴ U. o. 311.

⁵ Daruf uf dem einen sechs Buchsen waren, iegliche bei einem Centner an Gewichte, die man uf dem Wagen umbkeren mochte und wenden uf alle Seiten, *Eschenloer* II. 34.

⁶ Köhler i. m. 3. I. (292. lap, 4. jegyzet és 311. lap.)

⁷ 1429. sziléziai utasítás. (404.) Nürnbergi utasítás. 1430. (407.) — Az 1433. német lovagrendi utasítás csak húsz szekérre számít egyet (411.), az 1444. frankfurti ellenben már kettőhöz. (438.)

⁸ 1430. és 1450. nürnbergi utasítás (407. és 439. lap), továbbá Seldeneck (453.). V. ö. *Eschenloer* II 37. Dise Büchse kome darnach am Montage gen Frankstein, vier und zwanzig gute Pferde zogen, uf einem starken guten Wagen darzu gemacht.

⁹ ... pixidem magnam Chmelik, pixidem dictum Chmelik magnum. *Bartosek* 155—156.

zelt.¹ Vetőgépeik valószínűleg inkább nagyobbserű számszerijak. Ezekről ritkábban történik említés.² A munitio elhelyezésében következetlenek. Egy és ugyanazon szabályzat az egyik ágyú-typus lövedékei számára külön szekeret ad, a másikat magára az ágyússzekérre rakja.³ Lőszerszámaikat a huszíták nagyon megbecsülték, a legkényesebb helyzetekben is igyekeztek őket megmenteni még olyankor is, mikor szekereik nagyobb részét kénytelenek voltak az ellenség kezén hagyni.⁴

A szekérvár elterjedése a seregek külső képét teljesen átalakította. A lovagsapatok helyébe, melyeknek legkisebb egysége a lándzsa volt, a «gleve» (a lovag, azaz glevener és kísérete), szekérsoroktól környezett lovas- és gyaloghadak lépnek, melyeknek egyrészt legkisebb egysége a szekér, másrészt az egész sereg létszáma és ereje is visszatükröződik a szekerek számában.⁵ Mátyás, mikor a Boroszló ellen vonuló nagy lengyel sereget kikémlelteti, mindenekelőtt a szekerek számát illetőleg kér adatokat.⁶ Szekérvár nélkül nemcsak megütközni nem ajánlatos,⁷ még nagy számbeli fölény mellett sem, de fontosabb vagy fényesebb békés kivonulás sem történt meg nélküle. A cseh Ulászló serege, melynek kíséretében 1477-ben meglátogatta a császárt, szekérvárat visz magával.⁸

¹ A nürnbergi utasítás 1430-ból két lövészre hat ilyen fegyvert bíz. (408.) Nevük: Hackenbüchsen, pischaln, bombardæ manuales. (*Wulf* Die husitische Wagenburg. 42.) — A német lovagrendi utasítás szerint egy szekéren négy «gute lange lotbüchsen» (421.).

² Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 44. Laurentius de Brezina. U. o. I. 362.

³ 1450. nürnbergi utasítás. (439.)

⁴ *Chronicon Treboniense. Höfler* I. 62.

⁵ Zsigmond királynak a sziléziai fejedelmekkel megbeszélt utasítása egy szekérre 18 embert utal (két hajtó, két puskás, hat számszerijas, négy csép és kettő horgas kopjával.) A gyalogság többi részét (drabant) tizes csapatokra osztja (je zehn mann einen hoptmann haben, und hundert einen und tusend einen. — 403. és 404. lap) úgy látszik olyanformán, hogy a tíz embernek egyuttal egy szekér feleljen meg. (Urk. Beiträge. II. 34. l. 577. sz. A király pozsonyi előterjesztése szerint ugyanakkor: «X. man habin *eyn wayn* und ein *hauptman* item C. man ein *haupptman*, tusint man ein *hauptman* unde alzo vort an.)

⁶ *Eschenloer* II. 306.

⁷ Frigyes branderburgi választó jelentése Zsigmond királyhoz a miesi-i és tachaui eseményekről (1427. augusztus 24.). Urk. Beiträge. I. 541. (472. sz.)

⁸ *Eschenloer* I. 357.

s V. László franciaországi leánykérő követsége a városon kívül tábort üt lánczokkal egymáshoz kapcsolt szekereiből, melyet a kemény tél daczára (1457 deczember) nagy tömegekben bámult meg a szokatlan látványra kíváncsi párisi nép.¹

A husziták első kisebb csatáinak lefolyása tipikus. Mindannyiszor ők a megtámadottak. Útközben vagy táborozás alatt reájuk ront az ellenséges lovasság és ők szekereik mögött bevárják a támadást és védekeznek.² A lovasnak ilyenkor rendesen le kellett szállnia lováról,³ s gyalog kísérelni meg a betörést a szekerek közé. Hogy valóban így történjék, a szekérvárat lehetőleg magaslaton állították fel. Ezáltal a lovas kiesett rendes szerepéből s nehéz fegyverzetében, kiszolgáltatva az ágyúk lövedékeinek, lassú mozdulatokra kényszerült. Thaboritis se curribus circumdantibus,⁴ rustici curribus se circumsepiens⁵ írja a krónikás s a lovag nem tudott győzni a paraszttal szemben, jóllehet a számbeli fölény is az ő részén volt. A szekérsáncz tette⁶ ezt és a megfelelő állás. A későbbi időben is igen fontosnak tekintették, hogy az előnyös védelmi állást a szekérvár igyekezék kihasználni s lehetőleg ne hagyja azt el.⁷ A jól elhelyezett szekérvár megkönnyítette a védelmet s az előre beállított lövegek hatása, egyik oka a huszita győzelmeknek.⁸ A másik a szekérsorok mozgóképességének taktikai

¹ *Palacky Geschichte von Böhmen.* IV. 1. 424. lap.

² Sie hetten ein Gewonheit, das sie die wegen zusammenstiessent und daruss ein burg machten, darinne logent sie. *Windecke* 243.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 60. lap.

⁴ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 353.

⁵ U. o. 362.

⁶ A mozdulatlan és zárt szekérvár megostronlása igen nehéz és rendesen gyümölcstelen vállalkozásnak bizonyult. (V. ö. *Eschenloer* II. 127. *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 946.) Tapasztalt hadvezér nem is erőltette, még ha szüksége is lett volna a döntésre. Ugyancsak *Eschenloer* írja *Mátyás és Podjebrád* ról: Es war Wunder, dass diese zwei Heere ungeschlagen von einander zogen. Girsik wollte sich auswendig der Wagenburg nicht schlagen, sondern in der Wagenburg suchte er sein Vorteil. Aber Matthias wolte die Wagenburg nicht stürmen. II. 202.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. 458. lap. Seldeneck szerzőségét illetőleg lásd *Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften* I. 315.

⁸ *Max v. Wulf* (Die husitische Wagenburg) és *Delbrück* szerint ez a z egyetlen ok. (*Geschichte der Kriegskunst.* III. 507—508.)

érvényesítése és tulajdonképen ez a Zižka újítása, bár az ő ütközetei is nagyobb részt védelmi természetűek.¹ Kevés embere volt t. i. és mint láttuk, kevés hadiszekere. A mint a hiányon segíteni képes volt, változtat magatartásán s támadó hadjáratot vezet Magyarország ellen (1423). Utódai sűrűn követik példáját. Cseh, német és magyar területeken folyik a harc.

Zižka, mint említettük, négy szekérsorral nyomult be Felvidékünkre. S utána is ez a tagozódás látszik szabályszerűnek.² A két külső szekérsor rendesen valamivel hosszabb volt, mint a belsők s megálláskor ezek a külső sorrészek,³ az ú. n. szárnyak (okridli) hajlottak egymáshoz s tették a szekérvárat zárt egészé. Meglehetősen kényes mozdulat volt ez, az ellenség hirtelen támadása, ilyenkor végzetes lehetett volna. Azért táborütés és táborbontás alatt erős őrségeket kellett kiállítaniok,⁴ valamint az őrszolgálatra állandóan nagy gondot fordítottak,⁵ hogy senki kívülről a szekerek közé be ne juthasson. A lovakat kifogták, a tábor belsejébe vitték.⁶ A szekereket pedig egymáshoz tolvá a készletben lévő lánccokkal, illetőleg kötelekkel összerősítették. A belső sorokat megállapodáskor a külsőkkel egy magasságba vezették fel s belőlük egy második torlasz keletkezett, mely a külső mögött húzódott el s kisebb méretekben ugyanolyan alakú volt, mint amaz. A belső sorok közepéről egy-egy szekeret kiemeltek miáltal egy az egész alkalmatosságot keresztben metsző utcza keletkezett⁷ a közlekedés megkönnyítésére. A külső sorokon is volt kapu és pedig kettő, egyik a másikkal szemben, melyekre állandó kirendeltség vigyázott,⁸ a belső sorokba vágott átjárókat pedig kisebb őrségek tartották

¹ *Palacky* Geschichte von Böhmen. III. 2. 366.

² 1430, nürnbergi utasítás (406.), 1477, brandenburgi utasítás függelék (448.) stb.

³ A Wlczek-féle utasítás szerint a külső sorok másfélszer oly hosszúak, mint a belsők. (Oestr. Mil. Zeitschrift. 1836. évf. IV. 96.)

⁴ 1462. brandenburgi utasítás (441).

⁵ Éjszaka idejére ugyanazon utasítás a sereg negyedrésztét őrségre állítja. (442.)

⁶ 1475. brandenburgi utasítás. (446.) Seldeneck. (459.)

⁷ 1462. utasítás (443.). Seldeneck (459.).

⁸ Az 1475. utasítás a kapu védelmére 100 gyalogost rendel s még lovasokat is (446). Az 1462. éjjel 200, nappal 100 fegyverest (443).

szemmel inkább azért, hogy az út mindig szabad maradjon.¹ A belső sorok egy teret vettek körül. Itt volt a vezér sátra, riadó esetén itt gyülekezett a sereg a szekereken néhány embert hagyva.² Az 1475. brandenburgi utasítás pedig a gyalogság zömét állandóan itt tartja, hogy legkönnyebben segílyt vihessen a veszélyeztetett helyekre.³ A téren kapták meg minden este a másnapi parancsot és jelszót a sorvezetők s éjszakára ide vitték az összes ágyúkat.⁴ Ezek és a kapukon kívül a szögletek voltak a szekérvár legfontosabb pontjai, melyek szintén nagy őrséget kaptak.⁵ Seldeneck utasítása a négy szögletet a hadrakelt várasi polgárság legjobbaira bízna, hogy egyúttal a kapukra is figyeljenek. Az ő normális szekérvára hatsoros, mi kései fejlődés eredménye. A téren van az uralkodó és szűkebb kísérete, a következő közben az urak és a nemesség, legszélen a parasztság.⁶

A hosszabb időre felvert szekérvárat tábori erősítésekkel is ellátták.⁷ Köröskörül árkot ástak és mellvédet emeltek, sőt Seldeneck a rejtett árkokat is (farkasvermek) igen javasolja.⁸ Ugyanő a külső sort úgy látszik kettős sorból róná össze, mert a két külső sorban helyezi el a lövegeket,⁹ minek csak úgy van értelme, ha feltesszük, hogy a szekerek egymás szélső kerekeit oldalról takarták, vagyis a legkülsőbb sor nem tömör, hanem az egyes szekerek közt egy-egy szekérhossznyi hézagok voltak, melyeket egy második ugyancsak hézagos sor töltött ki, olyanformán, hogy tagjai elfedték az előbbi réseit. Így a külső sor kétrétű s akármelyik szekéren lehettek ágyúk.¹⁰ A lőfegyvereknek az ellenség lovait kellett célba

¹ 1462. utasítás (443). Seldeneck (456).

² A külsőkön ötöt, a belsőkön kettőt az 1462. utasítás (442.) szerint.

³ 446. lap.

⁴ 1462. utasítás (442—444).

⁵ 500 gyalogost. 1475. utasítás (446).

⁶ Seldeneck-féle utasítás (456—457).

⁷ 1475. brandenburgi utasítás. (446.)

⁸ 455. lap. Ludwig v. Eyb «Kriegsbuch»-ja szintén. Ezek fenékén karók voltak felállítva. *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 951.

⁹ 459. lap.

¹⁰ Valószínűleg így kell érteni a cseh évkönyvek adatát is, mely szerint Zizka a maleschauer csatában úgy állította fel szekereit, hogy «kerék kerékre» került.

venni.¹ Az erődítmény körül lovasok portyáztak,² éjszakára pedig a külső sorok előtt tüzeket gyújtottak kőhajításnyi távolban,³ minden tíz szekér előtt egyet. Benn a szekérvárban ellenben minden tűz kialudt s mert a tűzveszélytől igen féltek, büntetés várt arra, ki ellenkezőt cselekedett.⁴ Ha egyes szekerek abrakoltatás végett helyöket elhagyták, az így támadt nyílásokat lánczok, deszkák, karók stb.-vel visszatértükig eltorlaszolták.⁵ A kivonulás etetésre, zárt tömegben történt szekerekkel. Az 1478. brandenburgi utasítás a sereg nyolczadrészét jelöli ki ilyenkor külön őrségül s ugyanennyi embert az ágyúkhöz.⁶ Az ágyúparknak külön parancsnoka volt épen úgy, mint az utászoknak.⁷ Ez modern vonása a szekérvárnak. Huzamosabb jellegű felállításkor a kapuk felvonó-híd és csapóajtókkal⁸ voltak ellátva, a hevenyészettebbek bejáróit elhíntett spanyol lovasok⁹ (taras) és hatalmas pajzsok védelmezték, melyek mögött egykorú ábrázolások szerint, egész csapatok elfértek.¹⁰ A kiállított őrségek célja tisztán felderítés és hírszerzés, harcra bocsátkozniok tilos volt,¹¹ csak miután a támadó ellenség lankadni kezdett, rohant ki a kapukon a gyalogság (drabantok) és lovasság, hogy a csatát közelharcban eldöntse.¹² A helyes időpont megválasztásától rendkívül sok függött.

A szekérvár alakja rendszeren négyszög. Az 1475. utasítás

(*Wulf Die husitische Wagenburg*, idézve a 32. lapon.) V. ö. Rothe: ... do zogin sie kettin durch zwefache waine unde luden ihre buchszen ... *Toman* i. m. 294. lap.

¹ Seldeneck (459.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. 89. lap.)

² 1462. utasítás. (442.)

³ 1462. utasítás. (443.)

⁴ Hodjetin utasítása, Angernél i. m. I. 116. A Seldeneck-féle egyenesen halálbüntetést szab arra, ki induláskor tüzet égve hagyja. 460.

⁵ 1462. utasítás. (443.)

⁶ 450. lap.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

⁸ 1462. utasítás. (443.)

⁹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens*. 892.

¹⁰ Bemutat ilyeneket *Toman* sokszor idézett művének (Husitské Valečnictvi) ötödik képmelléklete. (Boj s husity.)

¹¹ 1475. utasítás. (446.)

¹² *Wulf Die husitische Wagenburg*. 53.

négy oldalt említ,¹ a Seldeneck-féle szintén ezt a formát ajánlja.² Ludwig v. Eyb félkör és háromszögről is beszél ugyan, de csak adott esetekre vonatkozólag. Pl. valamely hídfőt lehetett így biztosítani.³ Általánosan elfogadottnak látszik, hogy a szabad területen felütött szekérvár négyszögű volt s eltérés csak akkor van, ha egyik oldalával valamely terepalakulásra támaszkodhatott. Nagysága a szekerek számától függött. Már háromszáz szekérből álló közepes szekérvár is jókora területet foglalt el, Wulf elfogadható számítása szerint 75,000 négyzetmétert.⁴ Albert király szekérvára pedig, mellyel 1438-ban Tabor előtt megjelent 1800 szekérével nagyobb volt, mint egész Köln városa.⁵ Ez a nagy tömeg és a vele járó nehézség kétségtelen fogyatkozása a szekérvárnak, min segíteni úgy iparkodtak, hogy a nagyszámú sereget több egységre bontották, mindegyiket egy-egy szekérvárral.⁶ S ha gyors mozdulatokra volt szükség, a lovasság,⁷ sőt néha a gyalogság is⁸ maga mögött hagyta szekereit és előre nyomult. A szekérvár tőle kitelhető sebességgel követte őket.⁹

Az indulásra Seldeneck szerint hármás kürtjel figyelmeztetett. Elsőre megetették és megittatták a lovakat, másodikra befogtak, harmadikra minden készen állott. Először a legelül és a hajlásnál levő szekerek mozdultak meg. Majd a sorok kinyúltak s bevárták míg valamennyi felfejlődött, szóval az él egyenessé vált.¹⁰ Legelől

¹ 446. lap.

² 456. lap.

³ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 951.

⁴ Die husitische Wagenburg. 38—39. lap.

⁵ Jähns Gesch. des Kriegswesens. 955.

⁶ Az 1431. nürnbergi országgyűlés a husziták ellen hét sereg állítását határozza el és ennek megfelelően hét szekérvárét. Urk. Beiträge. II. 198. (731. sz.) V. ö. Wulf i. m. 37.

⁷ Urk. Beiträge. II. 128. (665. sz.) Eschenloer I. 93. 115. II. 252. stb.

⁸ Urk. Beiträge. II. 92—93. (632. sz.)

⁹ A szekérvárral formális harcszerű gyakorlatokat tartottak. Az erfurti évkönyvek leírását közli Jähns. «So rante der Hauptmann mit dem reisigen Gezüge, so werden (wehrt) sich die Weppener in der Wainburgk, und hatten also zwene suberliche stosze, doch nit mit dem Ernste, sondern dass sich die Lute ubetin unde sich desto bass zu der sache wusten zu schicken.» (Gesch. des Kriegswesens. 945.)

¹⁰ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

haladt az elővéd (Rempanyr),¹ utána az élelmiszerek, majd gyalogság s azután a tulajdonképeni szekérvár,² valamivel előtte az ágyús és munitiók szekerei. A szekérvár mögött ismét gyalogság, két oldalt őrségek.³ Az őrségek kiküldésének elmulasztása nem egy vereségnek lett az oka,⁴ mert a mozgásban levő szekérvárba nem volt nehéz betörni. Windecke leírásából kitűnik, hogy a huszitákra nézve a hiltersriedi csata hiányos őrszolgálat miatt veszett el.⁵ Ha az ellenség közel volt, a szekerek rendjére nagyon ügyeltek.⁶ Ellenkező esetben pusztulástól lehetett tartani.⁷ Azért a Hodjetin-féle utasítás a rendbontókat haditörvényszékekkel fenyegeti meg.⁸ A szekerek vezetőinek természetesen minden beosztott engedelmességgel tartozott. A hajtó fontos szerepű tagja a seregnek, az utasítások sokszor hangoztatják, hogy jól legyen felfegyverkezve és értse a dolgát.⁹ Rendszeresen ketten voltak s megsebesülés esetén azonnal más fegyveres ült helyükre.¹⁰ Hogy a haladás könnyebb legyen, mindegyik sor előtt utászok dolgoztak.¹¹ Megfelelő szerszámokkal, mint láttuk, az utasítások a szekereket bőségesen ellátják. Kezelésükre pedig vagy az egyes járművekről vettek el kellő számú

¹ 1462. brandenburgi utasítás (441).

² U. o. (442.)

³ U. o. (443.)

⁴ Sternberg János kisebbszámú csapatával 1469-ben hirtelen az ellenséges szekérvárra bukkant, úgy hogy már egyikük sem hátrálhatott. Sternberg támadott és győzött. *Eschenloer* II. 183.

⁵ 347. lap.

⁶ Sed quia senserant inimicos fore in propinquo preparatis equis et curribus iter arripiunt. Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 402.

⁷ *Eschenloer* I. 102.

⁸ *Anger* Gesch. der k. k. Armee. I. 114. A brandenburgi utasítás szerint (1462.) mindegyik sorparancsnoknak (Zeilführer) három lovas segédje legyen, kik a rend fenntartására ügyelnek. (441. l.)

⁹ 1429. sziléziai utasítás. (403.) 1444. frankfurti utasítás (438.). Seldeneck mindegyik mellé két pajzsos fegyverest ad védelméül. (452.)

¹⁰ 1462. brandenburgi utasítás (443.). T. i. az irányításhoz a tulajdonképeni vezetőkön kívül mások is voltak, kik értettek. Boroszló tanácsa Görlitzbe küldeni igéri «unsern obirsten Büchschenssicher, der do auch zu der Wagenfart wol kan.» *Urk. Beiträge*. II. 546. (24. sz.)

¹¹ 1462. brandenburgi utasítás (441.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. füzet) 92. lap.

embert, vagy a szekerek között menetelő csapatokból.¹ Az utászok munkája a szekérvárat nagyon közlelről érintette. Erdők, vizenyős vízmosásos helyek, folyók, valósággal ellenségei. A cseh évkönyvek leírják milyen nehéz volt a folyón való átkelés az 1430. évi szászföldi hadjáratban.² Átkelés közben könnyen jutottak az ellenség hatalmába,³ mocsaras vidéken a szekerek jó részét esetleg elhagyni kénytelenek.⁴ Pedig a szükség reávezette őket, hogy a hídverés mesterségét mintaszerűen megtanulják.⁵ Visszavonuláskor csodákat tudtak művelni, egyik hidat a másik után készítve,⁶ közben támadásokat verve vissza. Természetesen, ha lehetett a jól járható utakat keresték, de mindig felkészültek minden eshetőségre. Seldeneck négy szekeret hidakkal szerel fel s az élre helyezi őket, hogy a hidakat a sereg előtt felverhessék. Esetleg gúzzsal átkötött rőzsenyalábok használatát is javasolja.⁷ Az erdő még veszedelmesebb. Néha egészen leküzdhetetlen menetakadály. Harcz közben erdőségbe menekült szekerek üldözés esetén feltétlenül veszve voltak.⁸ Defiléen elsőnek a jobbszélső sor ment át s odaát megvárta a többit. Majd a hely természete szerint, a mint lehetséges volt, helyreállott a régi rend.⁹

Ez a rend, mint említettük, általában az, hogy a szekerek négy sorba fejlődjenek. Négy, a menet irányába eső sorba. Az 1430. nürnbergi utasítás azt mondja, hogy öt szekér tesz egy «G lied»-et, öt «G lied» pedig egy «Bund», melynek 25 szekere egymás után halad. (Ez tehát nem más, mint egy szekérsor.) Négy «Bund» pedig egy teljes «Schickung», melynek sorai egymás mellett mennek.¹⁰ S ez a

¹ 1429. utasítás. (403.)

² *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

³ Appendix Bartossii. (*Dobner* i. m. I.) 215.

⁴ Chronicon Treboniense. *Höfler* I. 62.

⁵ Qui mirabiliter præparantes pontes in Wessole pervenerunt cum curribus et equis . . . *Höfler*. II. 76.

⁶ . . . successive per quasdam aquas et et lutositates pontes facientes in nocte fugerunt. Bartosek (*Dobner* I.) 165.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (454.)

⁸ V. ö. a tausi cseh győzelem leírását. Chr. Treboniense. *Höfler* I. 60.

⁹ 1462. brandenburgi utasítás. (442.)

¹⁰ 406. lap. «Schickung» alatt a szekerek felvonulását értették, itt tehát egy harczba vitelre már alkalmas szekérsoportot jelent.

négy sor lehetőleg együtt is maradt menet közben, csak akkor vált széjjel, ha a vidék földrajzi alakulása megkivánta.¹ Minél később, annál nehezebben engedték őket külön úton. A század vége felé Seldeneck már négy sort feltétlenül együtt tart,² igaz, hogy az ő szekérvára hat-, sőt többsoros, a sereg számereje szerint.³ Ha az ellenség közel volt, a felkerekedés bonyolultabb művelet lett. Ilyenkor a sorokat nem lehetett lassan kiegyenesíteni és megindulni. Seldeneck részletes utasítása erre nézve előírja, hogy néhány szekeret hagyjanak megtévesztésül az ellenség szeme előtt,⁴ a többi e mögött vonuljon el és pedig úgy, hogy négy szekérsor között történjék a mozdulat. Mikor a kellő utat megtették, a négy sor menjen tovább, majd megállapodva, ismét várja be, míg a többi keresztünyomul lézagain.⁵ Így csökkentették a rajtukütés veszedelmét, mert ez a kettős, megosztott mozgás mindaddig tartott, míg a közvetlen támadás fenyegetőnek látszott. Még nehezebb volt a menekülés, ha a szekérvár hegynek vagy hegységnek szorult. Ekkor is reá kellett magokat szánni, több-kevesebb szekér feláldozására. Egy sor őrséggel ott maradt az ellenség előtt, a többi szekérrel a gyalogság éjjel, a legnagyobb csendben nekivágott a hegyeknek. A hátramaradtak azalatt ácsoltak, kalapáltak, hogy azt a meggyőződést keltsék, mintha javában vernék fel szekérvárukat. Közben nedves széna vagy szalmából a sor előtt tüzeket gyújtottak, hogy a látást a nagy füst lehetőleg akadályozza.⁶ Reggelre, ha a szerencse velük tartott, túl voltak a hegyen. Más módja a megindulásnak, mikor a sorok nem egyenesedtek ki, hanem a jobboldaliak balra, a baloldaliak jobbra fordulva, keresztülhajtottak régi állásuk közepén, a téren, miáltal az egész homlokzat irányt cserélt.⁷ Erről is Seldenecknél olvasunk.

¹ Ein wagenborg kann nicht an allen orten übern wasser, graben, thale, berge und holz in ihren IV. zeilen, wie sich das geboret, gehen. 1477. brandenburgi utasítás függeléke. 448. la p.

² 460. la p.

³ 459. la p.

⁴ V. ö. Eschenloer előadását Podjebrad stockeraui hátrálására vonatkozólag. II. 144.

⁵ 459. la p.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. (454—455.)

⁷ Verstehe und merks recht : die drei zeil auf der rechten hand die wenden

A vonuló seregeknek nagyon hasznos kísérői a környező szekérsorok. Meglepetés ellen ugyan olyan oltalmat távolról sem nyújtottak, mint a felvert szekérvár a tábornak, de a mozgásban levő sereg általában könnyebben zavarba hozható. Itt a főkülönbség az, hogy a mozgó szekérvárnak a lovasság veszedelmesebb ellensége a gyalogságnál. Arravaló lovashad ellen a mozgásban lévő szekerek alig tehettek valamit. De a magukba fogadott gyalogságot így is meg tudták védelmezni, mindenesetre jobban járt a szekérvárban menetelő gyalogos, mint kit a szabad mezőn ért a lovasok rohama. A mozgó sorok elleni támadás bár ellenállóképességük az álló szekérvárnál jóval kisebb, még mindig meggondolandó maradt. Rendesen nem is kísérelték meg¹ s a lovashad meglegedett a szekerek zaklatásával, rendtelenségbe hozásával, meg az élelmezés gátlásával.² Ilyen értelemben használtak, mint említettünk, a husziták ellen védelemre lovascsapatokat. Lánczokkal a haladó szekerek *nem* voltak összekötve. Palacky ellenkező állítása pusztán általánosítás, melynek az az alapja, hogy a felvert szekérvár tagjai csakugyan egymáshoz voltak erősítve.³ A mozgó szekereket illetőleg ezt a források sohasem mondják.⁴ Az 1429. (sziléziai) utasítás a lánczok alkalmazását minden meghatározás nélkül szükség esetére tartja fenn.⁵ Az 1462. (brandenburgi) pedig csak annyit mond, hogy éjszakára ne mulasszák el azokat feltenni.⁶ Rendetlenül, egymástól eltávolodott szekerekkel, egyenetlen sorokban haladó szekérvárról ellenben többször esik szó,⁷ mi nem történhetett

sich auf die linken seiten, und die zu der linken seiten wenden sich auf die rechten hand, immassen wie sie in dem läger stehn, dass sie auf dem platz aus dem lager fahren, auf welche seiten sie welln. (459. lap.)

¹ V. ö. *Eschenloer* II. 136.

² *Eschenloer* elbeszélése szerint Franz von Hag, Mátyás király kapitánya, rendkívül kitűnt ebben a tekintetben. Sűrű előtöréscével annyira tudta vinni, hogy a Sziléziába nyomult csehek szekérvára folytonos torlódásban volt, lovasságuk a szekerek közül ki sem tudott jönni. Végül is kiszorultak Sziléziából. II. 183.

³ *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

⁴ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

⁵ 403. lap.

⁶ 442. lap.

⁷ *Eschenloer* I. 102. stb. V. ö. *Wlczek* utasítása (*Oestr. Mil. Zeitschrift* 1836. IV. füzet) 91–92.

volna meg, ha a lánczok menetközben is összetartják őket. Ennek megállapítása a szekérvár taktikájára nézve nagyon fontos körülmény.

A sorok viszonylagos hosszát tekintve kétfajta szekérvárral találkozunk. Az egyik sorai egyenlő számú szekérből állanak, tehát egyforma hosszúak, a másik külső sorai hosszabbak. Az új hadieszköz feltűnésének korábbi éveiben úgy látszik, az előbbi a rendes. Láttuk, hogy az 1430. nürnbergi utasítás «Bund»-jai 25—25 szekérből vannak összeállítva, 1431-ben ötsoros szekérvárról halunk, melyek mindegyike 100 szekér,¹ de még 1478-ban is 50—50 soros szekérvára vonul harcba a brandenburgi örgrófnak.² Az is lehet különben, hogy a közvetlenül csatába indult szekérvár sorai egyformák, a melyik védelemre is készül, annak ellenben külső sorai hosszabbak, hogy alkalomadtán összezárulhassanak. Így volt ez Wleceknél, hol az arány másfél az egyhez. Az előbbi talán könnyebben kezelhető az utóbbi biztosabb. Seldeneck mintha mindkét előnyt egyesíteni akarná, sorait nem egyformára szabja. Hat sora befelé mindinkább rövidül,³ de hogy a mozgékonyságán se essék hiba, a tulajdonképeni szekérváron kívül még két záró és két futószárnyat⁴ is konstruál (Rennflügel), melyek szerepéről azt mondja, hogy: «Item dieselben sollen uf jeglicher seiten einer am alleräussersten sein und wo das not thut so sollen sie fürschlagen und zu statten kommen.»

Ez a megjegyzés egész sorok mozdulatára vall s szükségessé teszi, hogy a szekérvár taktikai természetével és jelentőségével is foglalkozzunk. Néhány egykorú, igen szűkszavú csataleírás és Aeneas Sylvius Piccolomini két tudósítása⁵ lesz ebben a tekintetben segítségünkre.

¹ Urk. Beiträge. II. 238. (760. sz.)

² Markgraf Albrechts Anschlag über die Randow zu ziehn mit einer Wagenburg von 300 Wagen und mit sechs zeilen, an jeglicher zeile 50 Wagen. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 305.

³ 460—461. lap.

⁴ Az ezekben szereplő könnyű szekerekről (Rennwagen) az 1462. brandenburgi utasítás is beszél. (441.)

⁵ Muro circumdatas urbes nisi necessariorum emendorum gratia perraro ingredi, cum liberis et uxoribus in castris vitam agere. Carros quamplurimos habere, his pro vallo uti. Procedentes ad pugnam duo ex his cornua facere, in

Hogy a szekérsorok a gyalogság védekezését minden támadó, elsősorban lovasság ellen megkönnyítik, kétségtelen. A szekérvár magától kinálkozó eszköze a defenzívának, csak az a kérdés, szerepe kimerül-e ennyiben. A huszíták sok diadala az egészen felületes szemlélőt is gondolkodóba kell, hogy ejtse, hátha a szekérvár valamely módon részese lehet a támadásnak is. Hogyan indíthattak volna különben silányfegyverzetű parasztjaik és gyenge lovasságuk birtokában támadó hadjáratokat, olyan országok ellen, melyek a pánczélos vitézek egész tömegeit állíthatták velük szembe? S ha a huszita harcsmód nem egyéb, mint védekezés a szekerek mögött, ugyan mi tette őket olyan rettegettekké, kortársaik szemében? Csak a források hivatottak ezekre a kérdésekre feleletet adni. Legvilágosabban beszél közülük Aeneas Sylvius. Szerinte a huszíták szekerei *részt vesznek a mozgó harcban*. A hajtók a vezér¹ adta jelre az ellenséges sereg valamelyik részét körül-

medio peditatum claudere, alæ equitum extra munitiones prope adesse. Ubi congregandi tempus visum, aurigæ qui cornua ducerent, ad imperatoris signum, comprehensa sensim qua voluerunt, hostium parte, ordines quadrigarum contrahere, intercepti hostes quibus sui subvenire non possent, partim a gladio a peditatum, partim missilibus ab his, qui erant in carris, viris ac mulieribus necari. Equitatus extra munimenta de pugnare, quem si forte quis oppressisset, fugientem mox a perti currus excipere, indeque velut ex civitate moenibus cincta defendi, *eoque modo victorias quamplurimas consequi*, cum eam pugnandi peritiam vicinæ gentes ignorarent et ager ille septentrionalis late patens, ad explicandas bigarum quadrigarumve ordines peridoneus haberetur. — Historia Bohemica. 72—73. lap. Más helyütt ugyanó így ír: Bohemi a pud quos multa plana, raras fossas invenias, equitatum peditatumque omnem intra currus claudunt, in curribus vero quasi moenibus armatos collocant, qui missilibus hostem arceant. Cum prælium committitur, ex curribus quasi duo cornua efficiunt, eaque pro multitudine pugnantorum et loci necessitate explicant, retroque et a lateribus tecti in fronte pugnant, interea paulatim aurigæ procedunt, *hostiumque acies circumvenire atque includere conantur*. Quo facto haud dubie victoriam parant, cum hostes undique feriantur. Est quoque plaustrorum compages ea arte composita, ut ad imperatoris jussum, qua velit et quando velit, aperiatur, sive ad fugam sive ad insequendos hostes ratio postula verit. — Commentarius ad Alphonsum Regem. 49. lap. (Helmstädti kiadás.)

¹ Ebből a czélből jelzőzászlók állottak rendelkezésére. A jó és megbízható szekérvármester első kelléke a szekérvárnak. (Seldeneck-féle utasítás 452.) Hozzá nem értő kézben az egésznek nincs haszna, mondja Ludwig v. Eyb. (*Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften*. I. 273.)

fogni igyekeznek szekereikkel s ha ez sikerül, az elvágott és bekerített tömeg elveszett. A szekérsorok közé zárt gyalogság s a szekerek népe könnyen elbánik velük, hiszen kívülről segílyt nem kaphatnak. Csehország kevésbé átszeldelt terepe a szekerek előnyomulását és mozdulatait nagyon lehetővé teszi és megkönnyíti. S ez az eljárás a titka a huszita sikereknek.

Aeneas Sylvius ezen leírását a későbbi időkben igen sok író követte és fogadta el. Szerintük a szekérvár mozgó, vagy mint előszeretettel mondják, támadó hadieszköz. Aschbach,¹ Palacky,² sőt Jähns³ munkáiban is evvel a meggyőződéssel találkozunk, bár utóbbi szükségesnek tartja kimondani, hogy német területeken az egész XV. század folyamán nem nyomozható ki egyetlen történeti esemény sem, melynél a szekérvár az Aeneas Sylvius leírta módon manővrizott volna, a minthogy ezt a huszitákat illetőleg sem lehet bizonyítani. Tehát, ha ezek a mozdulatok többet jelentenek, mint harcászati gyakorlatokat (!), csak igen rövid időn át, a cseh szekérvárharcz virágkorában fordulhattak elő.⁴ Ennek ellenére újabb munkájában ismét hangsúlyozza a defenziv és offenziv jelleg összeolvadását a szekérvárban.⁵

Velük szemben Delbrück és tanítványa Max v. Wulf a szekérvár szigorúan és kizárólagosan védelmi természetét vitatja. Delbrück bevallja összefoglaló művében,⁶ hogy a támadó szekérvár lehetőségében tárgyi okokból mindig kételkedett, de hogy nézetét igazolhassa is, egy a cseh nyelvben jártas kutató támogatására volt szüksége, ki a cseh forrásokat is áttanulmányozhassa. A livlandi származású Wulf oroszul tudván, a munka elvégzésére alkalmasnak látszott s így jött létre a nagy tárgyismeret és szorgalommal, de mint ezek után természetes, sok elfogultsággal megírt értekezés, mely egyedül a szekérvárnak van szentelve s melyet az eddigiekben sokszor idéztem.⁷ Gondolatmenete a következő:

¹ Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 215.

² Geschichte von Böhmen. IV. 1. 497.

³ Geschichte des Kriegswesens. 891.

⁴ U. o. 951.

⁵ Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 310—311.

⁶ Geschichte der Kriegskunst. III. 501.

⁷ «Die husitische Wagenburg.» (Berlin, 1889.) 1—62. la p.

Aeneas Sylvius tudósítása a nagy huszita győzelmek hatása alatt íródott. Jegyzője volt ő a baseli zsinatnak és személyes bizalmasa Cesarini bibornoknak, ki a csehek elleni utolsó keresztes hadjáratot vezette volt. A híres kudarczok Mies vagy Taus nem ütközetek tulajdonképen. Ellenállás nem volt. A husziták előnyomultak rendbeállított szekerekkel, elől a gyalogság, a lovasság a két szárnyon. Messzehangzó énekük előttük hullámozott s szörnyű riadalom szállotta meg a németeket. Aeneas Sylvius, ki körülbelül huszonöt évvel később foglalta írásba értesüléseit, a felvonuló és elhelyezkedő szekérvár képét, fantáziája segítségével mozgó és támadó szekérvárrá olvasztotta össze. Adatai eredetileg bizonyára pontosak, sőt esetleg a nagy Prokop vezérig vezethetők vissza, ki egy alkalommal beszélgetést folytatott Cesarini bibornokkal a huszita hadművészetről. A humanista író kora támadó lovagtaktikájának a befolyása alatt állott. A kései középkor csatái mind lovascsaták. Csak a gyáva nem mert támadni. A husziták vitézsége kétségen felül állott s az is köztudomású volt, hogy harczaikban hadiszekereket használnak. De bátor csak a támadó lehetett. A huszitáknak tehát támadniok kellett hadiszekerekkel.¹ A lánczokkal² összekötött támadó szekérsorokat elképzelné is lehetlenség bármi csekély ellenállást kifejtő sereggel szemben. Nem kell több, csak egy szekér lezuhanjon, egy ló elessék s az egész mozdulat csütörtököt mond s azontúl a szekerek csak akadályul szolgálnak.³ A szekérvár csakis defenzívában volt alkalmazható és semmi egyéb, mint külső pótlása a taktikai egységnek, mely támadásba fogva, azonnal veszendőbe ment.⁴ Tüzérségük is csak annak köszönheti jó hírét, hogy a támadást előkészített lövegeikkel bevárták.⁵ A források Aeneas Sylviustól független része a támadó szekérvárról mit sem tud.

¹ 21—22. lap. Továbbá ugyanazon szerzőtől «Husitisches Kriegswesen.» Preussische Jahrbücher 1892. évf. 674.

² Szerző a támadó szekereket is láncokkal egymáshoz kötötteknek tekinti (Die husitische Wagenburg 14.), bár tudja, hogy ez a beállítás Palacky hozzátoldása.

³ U. o. 17. lap.

⁴ Husitisches Kriegswesen. 681. és 686. lap.

⁵ . . . ihre ganze Taktik ja darauf beruhte, dass sie den Angriff abwarteten
Delbrück i. m. III 508.

Egyoldalú megállapítások ezek, a forrásokra való hivatkozásuk pedig egyenesen erőszakolt. Mindkettőjük (Delbrück és Wulf) következtetései ellenmondásokkal teljesek. Azt elismerni kénytelenek, hogy a németek a szekérvárat átvették, hogy a csehek sikereikben utánozni kívánták. De ha a szekérvár tisztán védekezésre való, miért vették át vajjon? Eszerint sokkal célszerűbb lett volna valamely módon támadó készségük és erejük fokozására gondolni. Vagy talán a német taktika is átalakult tisztán defenzívvé? Védelmi berendezkedésre ugyancsak védelmivel felelni épen nem megokolt s e mellett folytak a támadó hadjáratok egymás ellen. Delbrück megoldásnak gondolja, hogy a németek csata nélkül megfutottak a keresztes hadjáratokban, a husziták 1430. nagy támadása idején pedig nem volt sereg, mely szembezállt volna velük.¹ De honnan tudták a husziták, hogy mindez így fog történni? Védelmül nagyobb seregek is elég aránylag kis mennyiségű szekér, minek szaporítják épen a németek annyira számukat. Wulf röviden elintézi a kérdést. Tévedtek, írja, nem vették észre, hogy ez a hadieszköz kizárólag a védekezés céljaira való.² Folytatva ugyanő elmondja, hogy Aeneas Sylvius tévedését a későbbi, a szekérvárról már mit sem tudó írók még jobban kiszínezték. A XVII. században élt Balbinus, cseh jezsuita, már azt írja, hogy Zižka mindennapos gyakorlással reászoktatta embereit, hogy szekereikkel némely betűformák (*E, C, V, Q*) szerint tudjanak elhelyezkedni és felfejlődni,³ Pessina pedig úgy tudja, hogy Zižka vezényszavait földműveseszközökből vette, melyeket parasztjai jól ismertek. S mindegyik ilyen szerszámnak a szekerek valamilyen alakulása felelt meg.⁴ A félreértések egész sorozata ez, melyekből az Aeneas Sylviust nem ismerő források nagyon jellemzően mentesek maradtak. Így Wulf.

Az utóbbi két írórt illető kritikájában nagyjából bizonyára igazsága is van. Az egykorú kútfők csakugyan nem tudnak betűalakokról s földművesszerszámokról sem. Hogy azonban ezekben a tudó-

¹ So konnten mit einer blossen Defensiv-Taktik doch Offensiv-Feldzüge geführt werden (!). *Gesch. der Kriegskunst*. III. 516.

² Die husitische Wagenburg. 24—25.

³ U. o. 13—14.

⁴ U. o. 13.

sításokban a hagyomány valamely csirája nem lappang-e ismét már kérdés. XV. századbeli katonai felvonulásokról, hadiszemlékről beszámoló leírások nagyon is tudnak betűkkel jelezhető harci alakzatokról, csak nem azok szerint nevezik meg őket. A középkor rendes támadó hadrendje az ék (cuneus) természetesen olyan, mint egy V betű. Az «Igel» a köralakban csoportosult harcosok védelmi állása, minden túlzás nélkül jelezhető O-val stb.¹ Pessina adatának a lényegét pedig a Seldeneck-féle utasításban is felleljük, mikor azt ajánlja, hogy a szekérvármesternek legyen négy nagy zászlaja (damit man dem volk unterrichtung geben möge) s az elsőre löfegyvert, a másodikra számszerűjat, a harmadikra alabárdot, a negyedikre pedig lándzsát fessenek.² Mi mást jelenthetnek ezek, mint szimbolikus vezényszavakat s ennél többet a Pessina-féle tudósításnak sem tulajdoníthatunk. A jelzőzászlók már a brandenburgi 1462. utasításban³ s Wlczeknél is előfordulnak.⁴ Seldenecknél színük vörös és fehér, Wlczeknél fekete és fehér a könnyű megkülönböztethetőség okából.

A mi pedig Wulf amaz állítását illeti, hogy az Aeneas Sylviusból nem merített kútfők a támadásban részes szekerekről nem tudnak, épinséggel nem állja meg a helyét. Erre nézve néhány rövid példát fogok felhozni.

Említettük, hogy a szekerek mozgóvá tételének a főoka az ágyúk használhatóbbá válása volt. A tábori lövegek megjelenése a harcban álló seregek élén, harcz közben helyeket változtató szekereket tételezett fel. Laurentius de Březina krónikájában már az 1421. év végén olvasunk ilyen előnyomuló ágyúszekerekről, melyek lövései a királyi sereget elűzik helyéről.⁵ Zižka tovább ment; miután Zsigmond Kuttenberg mellett körülzártá, két szekérsorával rontott keresztül az ostromlókon.⁶ Ez már több az előbbinél:

¹ V. ö. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 294.

² *Toman* i. m. 452.

³ U. o. 442.

⁴ *Oestr. Mil. Zeitschr.* 1836. IV. 96.

⁵ Et surgentes, ad locum, quem rex cum gente sua occupa verat, accedunt, et excussis pixidibus ipsum regem cum totali suo exercitu a positionis loco repellunt. *Höfler* I. 527.

⁶ *Aschbach* i. m. 140.

egész sorok rohammozdulata, melyet a magaslati állás megkönnyített. Az ágyúszekerek mozgékonyságát a többi szekér is utánozza. De ez esetben még a pillanatnyi szükségét (t. i. Zižkának kifogyott az élelme) s a szekerek nekiindulásának kedvező állást lehetne okolni, azonban az 1426. klattau-i csatát illetőleg mindkét körülmény elmarad, ellenben a szekérmanőver teljes fejlettségében jelentkezik pontosan úgy, a mint azt Aeneas Sylvius leírta. Regensburgi András a krónikás feljegyzése szerint a husziták itt, hadirendbe állított szekereikkel a németeket körülzární iparkodtak.¹ Ez az adat félreérthetetlen. Wulf, hogy elméletét megmenthesse, közli ugyanarra az eseményre vonatkozólag Stoffel Henrik ulmi kapitány jelentését,² mely a csata lefolyását csakugyan körülbelül úgy adja elő, mint a krónika, de a fenti mozdulatot nem említi, helyesebben mondva nem részletezi. Ez elég Wulfnak, hogy a krónikás leírását «etwas ungeschickt»-nek bélyegezze és felfogásához továbbra is ragaszkodjék. Erre nézve meg kell állapítanunk, hogy mikor a szekérvár taktikai jellegének tisztázásáról van szó — pedig arról van, nem pedig a klattau-i csata lefolyásának rekonstruálásáról — egészen közömbös, vajjon itt vagy ott így történt-e a dolog vagy nem. A fontos az, hogy egykorú író, ki tudhatta, mi ez a hadieszköz, a szekérvár támadó mozdulatáról ad hírt. Így esett-e az ütközet Klattau-nál, ismételnünk kell, mellékes. És a Stoffel Henrik jelentése legfeljebb azt bizonyíthatná, hogy ott nem így esett. De szigorúan meggondolva, még ennyire sem mehetünk, mert más a katona szempontja és más a krónikásé. Stoffel Henrik csakis az ulmi tanács számára írt. Az pedig az eredményre kíváncsi elsősorban, majd ama részletekre, melyek a csata sorsát eldönteni segítették. A szekérvár vállalkozása nem sikerült, mindkét szöveg elmondja, hogy a németek az erdőségbe vonultak, hol a szekereknek nem lehet szerepe. A katona tehát a sikertelen támadást annyi részlet közepette nem vette a tollára. Nem úgy a krónikás. Ő szélesebb és több irányban érdeklődő kör számára

¹ *Cum curribus ad bellandum ordinatis, quos vulgus vocabat Wagenpurkh, eo quod in his curribus tamquam in castro se tuerentur, nostros sic circumvallare nitabantur, ut nullus ex eis evadere posset.* Idézve Wulfnál i. m. 19. lap.

² U. o. 19—20.

írt. Ő elmondja mit művelt a szekérvár, még röviden azt is megmagyarázandónak tartja, hogy mi az. — Eltagadhatatlan a szekérvár mozdulata az 1431. waidhofeni csatában is.¹ Itt Albrecht osztrák herczeg főserégével a szekérvárban helyezkedett el két oldalt pedig egy-egy, szekerektől nem fedett, szárny állott. Az ellenséghez közeledve a szekérvár futást színlelt, mire a husziták benyomultak a belsejébe, honnan a lovasság űzte ki őket. S ekkor avatkozott be a két szárnycsapat, eldöntve a harcztot az osztrákok javára. Amit pedig Eschenloer Péter beszél el az 1469. magyarbródi csatáról egyenesen klasszikus példája az offenzív szekérharcznak. A csehek könnyű szekereik lovaira drabantokat ültettek és egy hegyről Mátyás király alatt álló csapataira zúdultak. Lovasságuk megtámadta ez első csapatot s míg annak a másik segítségére sietett, hirtelen megérkezett a szekérvár. A harmadik magyar csapat ezt látva, megfutott s az első kettőnek fegyveres kézzel kellett magát kivágni a *szekérvárból*.² Ez az előadás teljesen igazolja Aeneas Sylviust s Eschenloer nem aggályos tanu.

¹ . . . in der Waynburg des herrn hertzen was der here hertzog selbist mit etlicher macht und schickten nu dy ander czwene hawffen des volkes bey seyten awss, und im namin Gotis zcoch der hertzog etc mit seyner waynburg torticlich ken den fynden, des glichen mit ir waynburg her wider dy kettzer. Als sie nu treffen solden, do gab die flocht des hertzen waynburg, balde sy sich von den fynden schicketen, do das die kettzer inne worden, do yageten sie an alles vertzihen auss ere waynburg mit eren reisigen, als sy nu vormols ofte getan haben, stracks den unsern noch, also das der unsern zwene hawffen dy besyten hylden offbrochen und slugen an dy kettzer, Urk. Beiträge. II. 247. (769. sz.) A kiadó Palacky az egész jelentés valóságában kétkedik; nem tudni, miért. (V. ö. *Wulf* i. m. 55. lap. 86. jegyzet.)

² A csehek bestelten die leichten Wagen, satzten auf Wagenpferde Drabanten und cileten einen Berg ab, auf Königes Matthiä Hofeleute, die in fünf Haufen stielten und auf dise Wagen und Wegelegunge nicht Achtung hatten. Die kettzer mit irem reisigen Zeuge ranten auf den ersten Haufen, der sich männiglich zur Were setzte. Der andere Haufen kame dem ersten zu Hülfe, darinnen eitel deutsche Dinstleute waren. Es ward ein hartes Schlahen. Indess kame dise Wagenburg den ketzern zu Hülfe in einem plotzen und reschen. Da das der dritte Haufe, darinnen die Ungern waren, sahen, da anhuben sie zu fliehen . . . Die ersten zweene Haufen schlugen sich mit ritterlicher Hand wieder von den Feinden *aus der Wagenburg* . . . Die kettzer mit der Wagenburg ranten nahe an die stat zur Hungarischen Broda . . . II. 189.

Jegyzője Boroszló városának, hadi és politikai dolgokban egyformán jártas.

És bár a források adatai alig egyeztethetők össze, annyit biztosan látunk, hogy a szekerek az 1434. május 30. lipani csatában sem voltak tétlenek, mikor is a mérsékeltebb csehek a taboriták és árvákat majdnem teljesen kiirtották. Szekereikkel együtt érte őket a vereség, mint az egyik krónika kiemeli,¹ harcsmódjuk azonban tovább virágzott az egész évszázadon keresztül. Cseh ellenségeik, mint a küzdelem eredménye mutatja, épen olyan jól tudnak bánni a szekerekkel, mint ők s az ország határain túl is közismert fegyverré vált ekkorra a szekérvár.

Erről a csatáról maga Wulf is kénytelen elismerni, hogy forrásai a szekerek mozdulatairól emlékeznek meg.² De nála természetesen minden mozdulat csak felvonulást jelent. Nem látja be, hogy itt elméletével zsákutczába jut. Mert Lipannál mindkét fél szekérvárral jelent meg, a küzdőtéren s a csatát megvívták és pedig ugyancsak véresen sok ezer emberélet pusztulásával. Már pedig, ha a szekérvár csakis védelmi szerv, a felvonulás befejezése után mindkettő tevékenysége, arra kellett volna hogy szorítkozzék, hogy várja az ellenség támadását. De ki támadjon, ha mindkettő kizárólag védelemre van berendezve? Ez esetben nem történhetett volna ütközet csak úgy, hogy legalább egyik fél elhagyja szekereit és támad azok nélkül. A mint *mindkét rész* szekereinek ide-oda vonulásáról olvasunk,³ bebizonyítottnak kell tekintenünk támadó feladatukat, különben harcz nélkül kellett volna egymást odahagyniok, mint arra van is példa, mikor egyik szekérvár sem mert a másiknak neki menni.⁴ De Lipannál nem így tör-

¹ Et sic plenarie et in toto præfati exercitus Syrotkorum et Thaboritarum cum suis curribus ibidem ipso die prostrati sunt. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Die husitische Wagenburg. 18.

³ Ibi currus contra currus incurrunr. Aeneas Sylvius i. m. 82.

⁴ Da czogen dy ketzer gein ym und wolden yn bestriten und slugen sich by yn neher denne uff eyne myle weg, also slug sich der herczoge (Albrecht osztrák herczeg) in syne wayne und des selbigen glich taten sie ouch und logen wol vier oder fünff tage geyn enander und da der herczoge syne wayne nicht rumen wolde, da brachen dy Thaborn uff und czogen weg. Urk. Beiträge. II. 239. (760 sz.)

tént. A szekerek oltalma nélkül keresztülvitt, közvetlen támadásra a defenzív szekérvár alig bevezethető voltának alapos ismerője (itt mindkét sereg az) nem is gondolt.

A baseli zsinattal megegyezni hajlandó nemesség és városok állottak itt szemben a taboríták, árvák és párhíveikkel. Lipán és Hřib között ment végbe a csata. Utóbbi helyhez közel állapotodott meg az urak serege, a taboríták Lipán felől sebesen nyomultak feléjük szekereikkel.¹ Az urak szekereiket, legalább is az élen, tizenegy sorban állították fel, de különben az élt nem erősítették meg valami különösen. Összesen négy ágyút osztottak be ide, a többi oldalra került.² Egy hadicselt készítették evvel elő, melyet a taboríták hatsoros szekérvára³ nem ismert fel. A csapatok java t. i. nem az élre jutott, hanem a sorok végére s most a két szekérvár egymás felé tartott. Az ágyúkat kilőve az urak szekerei balra fordultak⁴ (északnak) és egész hosszúságban elvonulva a taboríták előtt, nekivágtak a síkságnak, mintha menekülni akarnának, miközben a jobb szélső sorokban elhelyezett ágyúk az ellenséget tűz alá vették. Evvel a mozdulattal az erők elhelyezésében eltolódás állott be, mert a mérsékelték seregének színe-java, mely a hátsó szekerek mögött lappangott, a taboríták felé eső oldalra került,⁵ kik vérszemét kapva, elhagyták szekereiket és magukat a futni látszók után vetették.⁶ Ez volt a vesztük. Az urak készen várták őket, a hátsó szekereknél lesben álló csapat pedig közéjük és szekérváruk közé furakodott.⁷ Rettenetesen véres, ember ember ellen folyó küz-

¹ Cum suis curribus ad currus dominorum festinantissime trahunt, suos currus eorum curribus applicantes. Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Névtelen jelentés a csatáról. Urk. Beiträge. II. 416. (912. sz.)

³ Wulf tizenegy- és hatsoros felállítást hihetetlennek tart (i. m. 34.). Seldeneck utasítása evvel szemben tizenhat sorról is beszél s általában azt tanácsolja, hogy az előnyomulás történetjék «mit soviel zeilen, als man der feind halben notdürftig ist.» (460. lap.) Wulf a Seldeneck-féle utasítást még nem ismerte.

⁴ Lang Die Schlacht bei Lipán. Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf. 1667. l.

⁵ A pilseniek mondják jelentésükben: «nos vero ordinati eramus retro a parte posteriori, tunc nostre acies secundum quod ordinatum erat, tergaverterunt, fugam fingentes, ita quod nos qui eramus a parte posteriori fuimus a capite a parte anteriori. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

⁶ Bartosek Chronicon (Dobner. I. 188.). Urk. Beiträge II. 414. és 417.

⁷ A pilseniek jelentése. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

delem vette kezdetét, melyben a taboritáknak sikerült ugyan saját szekereik közé visszafutni, de ellenségeiktől elszakadni nem. A szekérvárát bezárták,¹ de belül tovább folyt a mézszárlás s a künnrekedtek is támadtak és kellő védelem híján a szekereket szétzilálva pártfeleik segítségére siethettek.² A taboriták és árvák majdnem mind ott veszttek, alig egynehány mentette meg futva életét. Lovasságuk Kolinba menekült, ágyúik szekereik egytől-egyig a győzők kezére jutottak.³

Ezek után világosan megállapítható, miben áll a szekérvár taktikája. Szekérvárral fel nem szerelt ellenséggel szemben úgy viselkedik, mint azt Aeneas Sylvius leírta. Egy-egy csoportjukat körülzárni igyekszik s azt elkülönítve övétől, megsemmisíti. Megadta a gyalogos gyengefegyverzetű parasztnak a biztonságot a lovaggal szemben s egyúttal a meglehetőes mozgékonyt is. Módot adott továbbá az ágyúk sikeres alkalmazására. A külföld hamarosan utánozza a huszitákat s ettől fogva szekérvárakba zárt seregek állanak egymással szemben. Ezután bajos az Aeneas Sylvius-féle harcsmód. De még mindig könnyebb szekérvárát, szekerek fedezete mellett közelíteni meg, mint a nélkül. Meglepő előretörésekre ügyes hadicselekre kiváló tűzhatás elérésére ezentúl is sok lehetőséget tartott készen. Mozcékonyága megmarad, de részeinek jelentősége megváltozik. Zižkánál a külső sorok egyformán fontosak a későbbi szabályzatok az él és a jobboldal felszerelésével törődnek elsősorban. Az élre kerülnek a legjobb szekerek⁴ és a legtöbb ágyú. Wlecek előre tíz, hátra négy haufnicet tenne, ha több van, annál jobb, ellenben oldalt négy-négy elegendő.⁵ A többi rész rovására megerősített él a szekérszortot mintha formaszertű rohamra igyekezniék alkalmazható tenni. Bartosek lovag, a krónika-író, kinek katonai ismeretei nagyon is kora színvonalán állottak,⁶

¹ Névtelen jelentése. U. o. 417.

² U. o. továbbá Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler. I. 94.

³ Lang i. m. (Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf.) 1668.

⁴ Vorwerkwagen, Wegen zu dem vordern Zeug. Urk. Beiträge. I. 510. (441. sz.) és 533. (464. sz.)

⁵ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 98. Ugyanő kétannyi embert állít az élre, mint hátra.

⁶ V. ö. Lorenz Deutschlands Geschichtsquellen. I. 325.

szövegében többször használja a «percutere» szót olyan csaták leírásánál, melyekben szekérvár is részt vett.¹ Az áttörés, átütés jellegzetes eljárása az ékalakú lovagi hadrendnek az egész közép-koron át.² A szekérvár mintha egészen a lovasságot akarná utánozni. (Említettem, hogy a szekérvár letünése után a cseheknél fontosság tekintetében nem gyalogság lép a nyomába, hanem lovasság.) August Dachsberg ikonographiájában egy ékalakba állított szekércsoportot mutat be.³ Így azután nem csoda, ha Kammbly a husziták szekereit egyenesen rohamszekereknek tartja, melyek akár a lovasság, az ellenség zárt tömegeit szétrobbantják.⁴ Ez bizonyára túlzás, a szekerek minden leírás szerint sorokba fejlődve szerepelnek, de közelebb áll a valósághoz, mint a Delbrück-Wulf-féle elmélet.⁵ A szekérvár lényegében gyalogság harcza a lovasság ellen, ezt Wulf helyesen állítja, de olyan gyalogságé, melyet épen a szekérvár mozgékonytságban, ellenálló képességben a lovaghoz hasonlónak akart tenni. Az ideál a lovagi harcsmód maradt. A jobbszárny megerősítése szintén a szekérvárak egymás elleni felvonulásának idején lett szokásossá. Jobboldalukkal közelítették meg egymást, balra tértek ki, ha szükségesnek látszott (Lipan), úgy, hogy a jobbszélső sor fordult az ellenség felé.⁶ A jobboldali sor zászlai terjedelem és alakban különböznek a baloldaliétól⁷ s szoroson is, mint láttuk, a jobbszélső ment át elsőnek. Mindezek a

¹ Tandem gentes Misnensium contra ipsos bello processerunt cum equitibus, pedestribus et curribus et sic se invicem percusserunt. Dobner I. 153. stb.

² Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 292.

³ A melléírt szöveg: Ein wiser stritter sol sin wegen in starcken srit also ordnen: des ersten einen wagen nach dem anderen danach zween nebeneinander, darnach dry, darnach vier ie mer und mer nach der lenge, untz du sie alle ordnest nach dess heres kraft. Dar in teille das rossvolk also teillest du alle spitz etc. Jähns i. m. I. 260.

⁴ Delbrück Gesch. der Kriegskunst. III. 519. Kammbly művéhez (Der Streitwagen), sajnos, nem tudtam hozzájutni, így eredeti szövegét nem ismerem.

⁵ T. i. ha a századvégi viszonyokat vesszük szemügyre, teljesen igazat kell adnunk Kammbly-nak. Ekkorra a szekérvár egyes részeinek megerősítése helyébe, egyes megerősített szekerek szerepeltetése lépett. Ezen a fokozaton azonban már szekérvárról nem beszélhetünk.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. 458.

⁷ 1462. brandenburgi utasítás. 442.

berendezések önmagukban is eldöntik, hogy a szekérvár megkönnyítője, összetevője és részese volt a támadásnak, mit talán nem volt felesleges hangsúlyozni annál inkább, mert az ellenkező nézet közkezen forgó, sűrűn használt művekben is hitelre talált.¹

Végül még röviden meg kell emlékezni a szekérvár szerepéről várostromok közben. Már Zižkáról tudjuk, hogy szekereit ostrom alatt bevitte az alváros területére² s később is a szekérvár hű kísérője a várak ellen induló seregeknek. Hag Ferencz, Mátyás király hadvezére, várostromló cseheken rajtaütve, szekérvárat hódít el tőlük.³ A fallal körül nem vett előváros nem akadályuk, harczolva is benyomulnak utczáiba.⁴ Sőt a védők alvárosukat ostrom előtt igen gyakran felégetik.⁵ Zsigmond király Görlitzhez intézett rendelete meg is mondja, hogy erre azért van szükség, mert az ostromlónak oltalmat adhat,⁶ a város szorongatásakor, Úgy látszik, a szekerekkel eltorlaszolták az épületek közeit s ilyenformán az ostromzár egy nemét állították fel, mellyel egész erősségeket is körülzártak.⁷ Akkor is, ha az alvárosban nem találtak szövetségesre. Máskor a felvert szekérvár ostrom alatt a vár közelében állott⁸ s ez esetben inkább arra van szánva, hogy az ostromló seregnek külső meglepetések ellen védelmet adjon. Bármint volt, a szekerek fontosságát ostromok alatt sem kicsinyelték le. Wlczek utasítása nemcsak a rohamra menő hadoszlop, hanem a szekerek védelmére is külön csapatokat vezényel.⁹

Több évtizedes virágzás után végre a XV. század végén a szekérvár jelentősége egyszerre alászáll. A sorok mozgékonyága megszűnik, mindinkább csak egyes *kaszás* szekerek vesznek részt

¹ Lásd pl. v. *Atten*: Handbuch für Heer und Flotte. IV. 916.

² Laurentius de Brežina. *Höfler* I. 449.

³ *Eschenloer* 139.

⁴ *Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler* I. 90.

⁵ Bartosek (*Dobner* I.) 162. Urk. Beiträge. II. 12. (565. sz.)

⁶ U. o.

⁷ Der König lisse das Closter belegern und da seine *Belagerung oder Wagenburg* kame, belagerte er das Closter uf allen Enden. *Eschenloer*. II. 129.

⁸ . . . die Unsern im Felde die Wagenburg nicht getraueten zu halden und auch das Schloss in Hute halden. U. o. II. 36.

⁹ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 96.

a harcban. A málhás és élelmi szekerek továbbra is megmaradnak a tábor megerősítésére, néha még menetfedezetül is. De a tulajdonképeni hadiszekér, a sorok manővere, a Zička harc módja kiszorul a gyakorlatból. Az a fejlődési fokozat, melyen a tüzérség a huszita mozgalom kitörésekor állott, a szekérvárral nemcsak megfért, de reá is szorult, egy évszázaddal később könnyen félreteszik az útból, az akkori tűzhatással szemben már nem birt megállani.¹

TÓTH ZOLTÁN.

¹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 955.

MAGYARORSZÁG HADI EREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

II. A hadsereg tisztjei legénysége. Fizetésük.

Mikor a Habsburgok I. Ferdinánddal Magyarország királyi székebe kerültek, náluk mindig az az alapelv volt uralkodó, hogy ők jogérvényes szerződések alapján jogos örökösei a magyar koronának. A magyar urak, még ha Ferdinánd párthívei voltak is, mindig ellenezték ezt a felfogást és azt állították, hogy Ferdinándot mint V. Károly német császár fivérét azért *választották* meg magyar királynak, mert a Habsburgokkal szövetségbe hazánkat jobban és könnyebben megvédhetik a töröknek hódító törekvése ellen. Azt látjuk azonban, hogy a magyar urak többet törődtek birtokaik gyarapításával, mint hazájuk érdekével. Hamar megérelelték a Habsburgokban azt a meggyőződést, hogy Magyarország trónját csak erőszakkal foglalhatják el és csak avval tarthatják meg. Számos jel mutat erre, sőt az országgyűlések végzéseiből is látjuk, hogy a Kk. és Rk. a Habsburgokat idegen katonaság tartására ösztönözték. Az ősi előjogoknak folytonos hangoztatása; a hadi adónak — dica, subsidium — mindenféle feltételekhez kötött sokszor szűkmarkú megszavazása és különféle címeken az urak által lefoglalása; a vármegyei katonaság kiállításánál tapasztalt visszaélések, a kiállításnak minden lehető czímen meghiusítása, megtagadása; a nemesi felkeléseknek feltételekhez kötése és a bandérium tartásának kötelezettsége alól való kibúvás: mind jóformán kényszerítették királyainkat idegen zsoldosok fogadására s ezekhez idegen tiszteknek tartására. Azt azonban, hogy a katonai tisztségekre magyarokat nem alkahnaztak volna, egyáltalán nem lehet állítani.

Már mint trónkereső küldte be 1527-ben Ferdinánd *Katzianer János* generaliskapitányt, a ki Dévényt, Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalván, a bányavárosokba, majd a Szepességen át Kassa felé indult. *Thurn Miklós* és *Perner Kristóf* kapitányokat előre küldte s az utóbbi Szepesvárat is elfoglalva, annak kapitányává lett és Lőcsén mint 1000 zsoldos katona parancsnoka halt meg 1530-ban. *Katzianer* kassai főkapitánnyá lett. Mint ilyen s ezen minőségében egyszersmind felvidéki főkapitány is, számos harcban és békealkudozásban részt vett. Egy vesztett csata után börtönbe került, majd onnan kiszabadulván, 1537-ben megöletett.

Ugyancsak 1527-ben jött be Ferdinánd a *Kázmér brandenburgi őrgróf* fővezérsége alatt volt főseregével. A derék őrgróf még 1527-ben meghalván, a sereg fővezérletét 1527-ben *Salm Miklós* gróf vette át, a ki vezértársával *Roggendorf Vilmos*sal Győr, Szent-Márton, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád elfoglalása után Ferdinánddal Budára bevonult. *Salm* 1547-ben királyi helytartóvá és országos főkapitánnyá lett. *Roggendorf* már 1541-ben meghalt a budai sikertelen ostrom után. 1537-ben *Ebersdorff* kapitány alatt 2000 német puskás, 100 vasas és 500 cseh-morva gyalogos ment a Szepességen át Kassa felé, melynek főkapitányává Ferdinánd *Katzianer* után 1537-ben *Fels Lénártot* nevezte ki. Ezt Ferdinánd az egykorú krónikáiról szavai szerint azért nevezte ki fővezérévé, hogy a magyarokat megbüntesse.¹ El is foglalta a János pártiaktól: Sóvár, Sebes, Kapi, Regéc, Tály, Boldogkő, Makovicza és Sáros várakat. *Felsel* volt a Szepességen 1538-ban *Herberstein Ruprecht* Ferdinándnak már 1530-tól vezére, a ki *Felsel* és *Salmmal* több tanácskozásban vett részt a magyar urakkal és a törökkel. Mint érdekes dolgot említem meg itt, hogy 1538-ban Ferdinánd seregében magyar lovagok is voltak és a Landeck melletti — Szepesben — ütközetben elesett *Nyáry Miklós* huszárkapitány, a ki Lőcsén temettek el.²

Salm Miklós után *Castaldó Ker. János* 1551-től a hadi ügyekben királyi helytartó és fővezér,³ a ki nevét egyebek közt erdélyi

¹ Sperfogel Konrád után Hain Gáspár Lőcsei Krónikája 80. l.

² U. o. 87.

³ Liber regius I. 509.

szereplésével és Frater Martinuzzi György megöletésével tette híressé és társa az olasz Pallavicini Sforza 1554-ben kir. marschal. Kortársai voltak *Teuffel Mátyás Rézmán* 1552-ben győri kapitány és fővezér, *Schwendi Lázár* kassai főkapitány, 1565-ben Feldt-Obrist, *Pucheim Farkas* zólyomi kapitány, 1559-ben császári tábornok és *Dietrich Marczell*, a mint őt Hein jellemzi, «ein ein-augichter Schelm» a ki a hadi dolgokban igen jártas ugyan, de hitetlen és dölyfös ember.¹ Mind a négyen meglehetősen rossz nevet hagytak hátra, a mint még találkozni fogunk velök. Már 1542-ben szerepel *Joachim* örgróf táborában a Buda elleni hadjáratban *Ungrád János*, a ki 1556-ban magyarországi és szlavoniai főkapitány.² 1568—1584-ig Schwendinek utóda a kassai főkapitány-ságban *Rueber János* 1583-ban sárosi főispán és felsőmagyarországi generális kapitány. Követték őket a fővezérségben: *Hardegg Ferdinánd* (1542) szatmári, majd győri főkapitány, fővezér; *Mansfeld Károly* gróf (1549—95); *Basta György* (1595-től) és *Kollonits Siegfried* 1605-ben a dunántuli főkapitány. Találkozunk még *Gosswein Károly* felvidéki főkapitányi-helyettessel 1591-ben.³

Ezek az idegen fővezérek nemcsak az idegen hadakat vezették, hanem alájok voltak rendelve a magyarok is. Salm, Fels és Mansfeld kivételével mondhatni mindnyájan megvetették a magyarok tanácsait «mintha egyedül ők lennének bölcsék és vitézek.»⁴ Természetes volt aztán, hogy a török ellenséget és a János-párti magyar urakat is jobban ismerő magyarok mellőzése miatt sokszor szenvedtek vereséget. Erdődy Simon püspök Katzianerhez 1530 június 3-án írt levelében ezt mondta: «Ügy bántok az országgal, mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánnátok».⁵ Roggendorft 1541-ben Buda ostrománál hiába kérte Perényi Péter erélyesebb működésre s 1554-ben hiába kérték a magyarok Teuffelt, hogy egyesüljön velök, Teuffel kérdésének következménye az lett, hogy elfogatván,

¹ Hain id. mű 102.

² Lib. regius III. 361.

³ Orsz. levélt. Libri Debitorum II. fol. 28. és 147.

⁴ *Forgách Ferencz* i. m. 99.

⁵ *Katona József*, Hist. crit. XX. 573.

Konstantinápolyba vitetett és hiába tagadta, hogy ő valaha vezér lett volna, lefejezték. Füleik pedig török kézre került. 1556-ban Krasznahorka ostroma után írta Forgách Simon: «meg se mozdultak a németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mívelt és mikor az magyarok az terekeket megúzták, ha a németek utánok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánok menjenek».¹ 1593-ban írta Illésházy István nádor, hogy Teuffenbach kassai generális főkapitányt semmi kéréssel rá nem birhatták, hogy Nógrádra menjen, hanem az ágyúkkal és a király fizetett népével visszatért Kassára, mégcsak két ágyút sem akart a magyaroknak adni. Pálffy ágyú nélkül ment a drégelyi palánk alá. (Velevolt Illésházy István is).² 1599-ben meg így írt: «Újvárat akarta — a török — megvenni, kit egy nap is megvehetne volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna a szájába az pogánynak, nemesak Újvárot, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb várakat pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna; mert mind az urak, nemesek, vármegyék népe valahun ki volt, a táborban volt, az reménységgel, hogy magának az törökkel, kire az magyar nemzet igen kész volt, és az istenért könyörögtek az németeknek, hogy el ne mennének előttök, hanem megvinának az törökkel». A vezérbasa visszatért azon az úton melyen jött... A magyar gyalogok, lovasok és szabadlegények kérték *Schwarzenberget*, eressze őket a törökre a németek meg csak nézzék a dolgot, de az félve a töröktől, semmiképen nem engedte, hogy rájok üssenek, mondván, hogy a császár rá bizta a hadat, a melyikért ő felelős és ő ilyen nyilván való veszedelemben nem ereszti azt. Így a török sok fogollyal elmenekült, Schwarzenberg hada meg Esztergom alá érve széteszlott.³

Volt a magyarban a XVI. században is elég harci virtus. Elbántunk volna mi a törökkel is, csak ne vert volna régi átkunk, a visszavonás és csak ne lettek volna az idegen, külföldi katonaság

¹ *Forgách Ferencz* Historiájához írt jegyzetei: 144. stb.

² *Illésházy István* feljegyzései 1592—1603. 8. l.

³ U. o. 74.

és vezérek olyan jó barátaink. Veráncsics Antal, a tudós egri püspök, majd 1569 óta esztergomi érsek egy igen szép példáját mondja el ennek. Mikor 1551-ben a török martalóczok Forgách faluját Komjátit megtámadták, a parasztok megmutatták vitézségükkel, — úgymond — hogy reájok méltán számíthatott volna a haza ; mert egyedül saját erejükkel verték vissza a törököt. Ekkor történt itt, hogy egy paraszt házának pitvarába két török rontott be, megragadták a szép fiatal asszonyt és a férjre is rá támadtak. Ez kardot ragadott és mindkét ellenséget megfutamította. Csakhamar hatan jöttek rá; az erős paraszt, egyedül feleségétől támogatva, kardjával kezében mindnyájukat elűzte és nejét kiszabadította. Majd tízen támadtak ellene, tízen egy ellen! (írja Veráncsics) s ő félelem nélkül felvette a harcot ellenük. Már már elnyomták, a mikor megszólalt a kürt, jelezve a keresztény segítség megérkezését, a mire a csaknem mindnyájan megsebesített törökök megfutottak. A feleségét így megmentő paraszt hét sebből vérezve megmutatta példájával, hogy a törököt is le lehet győzni és azok ellen *nem annyira túlnyomó erő kell, mint bátorság, szorgalom a hadviselésben és kitartás.*¹

Voltak nekünk részint a királyok által kinevezett, részint az országgyűlések által választott fölös számú magyar főkapitányaink is. Országos főkapitányokul találjuk: *Báthori István* nádort, *Perényi Pétert*, *Balassa Menyhértet*, majd 1554-től *Nádasdy Tamás* nádort, királyi helytartót és a század végén *Nádasdy Ferenczet*. Dunántúli főkapitányok voltak: *Tahy János*, *Forgách Simon*, *Pálffy Miklós*, *Zrinyi György* és *Erdődy Tamás*. Dunáninneniek: *Serédy Gáspár*, *Báthori András*, *Perényi Gábor*, *Telekessy Imre*, *Zay Ferencz*, a ki a dunai naszádoknak is főkapitánya volt, és enyingi *Török Ferencz*. Ezek a tiszai részeknek főkapitányai is voltak.

Ezeknek kellett összegyűjteniök a generalis expeditióknál a fegyverre kelt nemességet és úgy ennél, mint a particularis expeditióknál a vármegyék által kiállított seregeket. Látjuk azonban, hogy önálló működésre közülök csak azok alkalmasak, a kik a király költségén több-kevesebb embert tartanak állandóan fegy-

¹ *Veráncsics Antal* munkái I. 267.

verben. A hol a német főtisztekkel együtt kellett hadműveleteket végezniök, mindig azoknak voltak alárendelve és, a mint láttuk, szavuk igen csekély befolyással volt a háborúk menetére.

A mi az idegen tisztek fizetését illeti, az országgyűlésen egybegyűlt Kk. és Rk. nov. 29-iki feliratukban azt mondják a király helyett megjelent Erneszt főherczegnek, hogy az idegen kapitányok, bár akkora a díjak, hogy magyar kapitány azért háromszorannyi hadat volna képes fenntartani, csak mulatsággal, zsarolással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejüket, mit sem gondolva fegyveres népükkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Hogy mennyire volt igazuk az országgyűlés urainak, azt látni fogjuk.

Fővezérekké rendszeren a kassai és a győri főkapitányok lettek. Ezeknek rendes fizetésük havi 300 frt, egy évre 3600 m. frt. Mint fővezérek kaptak még ugyanennyit mint a magyar fővezérek, vagyis évi 3600 frtot. Tehát évi 7200 frt volt a fizetésük, a mi az akkori árviszonyokhoz mérten óriásinak mondható díjazás. Roussel Cladius mint tokaji főkapitány évi 6000 tallért,¹ Hardegg Ferdinánd mint szatmári kapitány évi 3000 magyar frtot kapott fizetésül.² Az egri kapitány (1549-ben) havi 150, évi 1800 m. frtot ; Zamarya de Specciacasa veszprémi kapitány és újvári viczekapitány (1585-ben) ugyanannyit ; 1593-ban Herberstein Gyula báró murányi főkapitánynak fizetése havi 155 m. frt 30 kr. évi 1863 m. frt 60 kr.

A magyar főtiszteknek fizetése alig állott hátrább az idegenekénél. Nádasdy Tamás Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja 1537-ben 200 könnyű fegyverzetű lovast tartott. Ezeknek fizetésén felül ő kapott ruházatra és asztalának fenntartására évi 2000 frtot. Ugyanannyit kapott ugyanakkor bántársa, Keglevich Péter is.³ Mikor Nádasdy Tamás 1554-ben nádorrá és a kúnok bírájává választatott, mint nádor kapott évenként 4000 m. frt készpénzt a 30-ad jövedelmekből ; sóban 1000 frt értékűt a máramarosi sóbányákból — Rónán a só darabja à 3, a tokaji sóhivatalban à 6 magyar denár. *Mint főkapitány* és királyi helytartó a m. kir. kama-

¹ Lib. reg. IV. 604.

² Lib. reg. V. 18.

³ Lib. reg. I. 350.

rától a 30-adokból évi 4000 frtot. Ha mint nádor szükségesnek látja valahova követeket és szónokokat — oratores — küldeni, ezeknek költségeit a kamara fedezi, a melyik a közügyekben viendő levelekhez futárokat is bocsát rendelkezésére.¹ Báthori István nádor, Perényi Péter, Balassa Menyhért országos főkapitányok évi salariumaikat nem ismerem, de azt tudom, hogy csak Felső-Magyarországon az első 188,278 ; a második 449,212 ; a harmadik, többszöri pártváltoztatása mellett is, 612,345 kat. holdnyi birtokokat szereztek mindenik több várral. Serédy Gáspár felvidéki főkapitány és fivére György kassai főkapitány szegénylegényekből 707,805 kat. holdnak ; Zay Ferencz dunáninneni főkapitány és a naszádosok kapitánya 70,000 kat. holdnak tulajdonosaivá lettek. Báthori András felvidéki és a tiszai részek kapitánya 1556 június 25-én Bécsben egyezséget kötött Ferdinánddal. A király elismerte, hogy Báthorinak 1555 okt. 10-ig 300 könnyű fegyverzetű lovas tartásáért és az ő salariumára tartozott 14,417 magyar forinttal. 1555 okt. 16-tól 1556 júni 15-ig 8 hónapra ugyanazon címeken 9600 frttal, együtt 24,017 frttal. Erre Báthori felvett :

a) Szatmár és Szabolcs megyék 1555-iki subsidiumából a kir. kamarától	4672 frtot,
b) az előző évek subsidium hátralékaiból	450 «
c) az egri püspökség 1555-iki tizedéből	650 «
d) a királynak Kisséry Pálnál volt pénzéből ...	1201 «
e) a király a kamara útján adatott Báthorinak ..	3300 «
f) Báthori elengedett a királynak	3000 «
Ez összesen	13273 frt.

A hátralékos 10,744 frt fejében elzálogosította a király a Mérey Mihálynak 13,000 frtban zálogban levő Likava várat és birtokait úgy, hogy Báthory András ezen összegnek felét, 6500 frtot a sajátjából fizessen ki, másik felét a király fizeti ki Méreynek. Ezek után Likava vára és birtokai (20 község, 96,321 kat. hold) összesen 17,344 magyar frtban megállapított összegben inscribáltatik — elzálogosítatik — Báthori Andrásnak. Minthogy Szatmár, Szabolcs, Kraszna és Közép-Szolnok kamarai számadásai

¹ Orsz. levéltár. Libri debitorum, I. 1.

elvesztek, ha azokra vonatkozólag Báthorit terhelő adatok merülnének fel, Báthori azon összegeket elvállalja. 1556 június 16-tól kezdve Báthori András tartsa továbbra is a király szolgálatára a 300 könnyű fegyverzetű lovast s ezek fizetésére neki fejenként és havonként fizettség ki 3—3 frt, *saját személyére havonként 600 m. frt* (=évi 7200 m frt) és asztalának ellátására az egri érsekség 1556-iki tizedéből egyszer beszedhet 500 m. frt értékűt. A szemprci vámon 30-ad fizetés nélkül áthajtathat 200 ökröt.¹ A király azonban «propter aliis urgentissimis necessitatibus nostris» — más igen sürgős szükségleteink miatt — nem fizethette meg Méreynek a 6500 frtot. Báthori kifizette ezt a Szepesi 30-ad lekötése fejében.² A nagy aquisitor összeszerzett a felvidéken 700,000 kat. hold birtokot.

Telekessy Imre kassai főkapitány évi salariuma 3000 frt volt. Egyebek közt ezért kapta 1559-ben Lednicze várat és birtokait — 26 község, 42,510 kat. hold.³

Főurainknak a királyok úgy az általok tartott seregek zsoldjával, mint az ő salariumaikkal rendszeren adósok voltak. Serédy Gáspárnak 1534—1548-ig 155,800; Serédy Györgynek 1545—1553-ig 46,400; Pekry Lajosnak 1534-ben 32,000; Pálffy Miklósnak 1585—1603-ig 20,532; Dobó Ferencznek 1592-ben 13,521; Rákóczi Zsigmondnak 1583—1588-ig 50,448 m. firttal maradtak hátralékban. Ezek és a többi urak azonban könnyen segítettek magukon. Elfoglalták a király ellenfelének valamely jószágát és azt magukra iratták, vagy valamelyik magszakadás vagy más úton a királyra szállott vár és más birtokot vettek zálogba; vagy valamelyik már elzálogosított birtokért többet ígértek a királynak és így megkapták azt. Nehezebb soruk volt a kisebb embereknek.

Gerecsey Bertalan 1587 okt. 1-től volt Kanizsán Kais. Majestäts Obristerleutenant, császári alezredes. Mint ilyen kapott zur Leibbesoldung, tehát személyes fizetésül havi 62 frt 30 krt = évi 747 frt 60 krt és 16 huszárlóra à 4 frt, havi 64 frtot, évi 768 frtot. Az ezredesi hivatal kezeléséért, beleértve a «Kundschaftgeld»-et, a kémek fizetésére való pénzt is, volt havi 100 frtja. Személyére

¹ Lib. reg. II. 195.

² U. o. 216.

³ Lib. reg. II. 425.

volt tehát havi 134 frt 30 krja. 1544-ben Obristwachtmeisterré, ezredessé lett és akkor is ezt a fizetést kellett volna kapnia.¹

A sorhadnál a lovaskapitányok 1549-ben á 40 frtot kaptak havonkint, 1554-ben havi 50 frtot, egy évre 600 frt és ugyanakkor a Nádasdy Tamás nádor lovaskapitányainak havi fizetése szintén 50 frt volt. A gyalogosok kapitányai 1554-ben a sorhadnál havi 8 frtot és mindenik kapitány 6—6 lóra havi 18 frtot kapott. Nádasdy nádor gyalogos kapitányai kapták a gyalogos katonát illető havi 2 frt 40 denárt és azonfelül mindenik havi 4 frt 80 drt, tehát összesen havi 7 frt 20 denárt.

A várakban és véghelyeken (1549) igen változó a fizetésük. Tatán a főkapitány havi 250 frtot, Egerben a hajdú-kapitány 150 frtot, Szt.-Mártonban 100 frtot, Szigeten — Szigetvár — a 150 hajdú kapitánya havi 60 frtoť, Saágváron 40 frtot,² míg Kassán (1574-ben) csak 20 frtot — heti 5 frt — kapott.³ Krines Bálint német kapitány Kállóban (1578) évi 800 frtot, Chiapy Kristóf kállói főkapitány (1591) évi 960 r. frtot, Kállay Mihály kállói kapitány évi 500 r. frtot = 400 m. frt kapott. Lengyel István kanizsai (1566), Iffjú Kristóf (1579), Bornemissza János (1581), tokaji lovaskapitány, Bornemissza Imre (1581) kassai és Rosenberg György (1587) tatai kapitányok évenként 500—500 m. frtot. Huszár Péter (1580) pápai 450 m. frtot, Vajda Kristóf (1584) győri kapitány 408 m. frtot kaptak egy évre.⁴

A vármegyei kapitányokat a megyék egyezség szerint fogadták fel. 1542-ben Liptó megye 25 huszárjához a kapitány és a tisztek 5½ óra 150 frtot kaptak; Trencsén 14 lovasához a kapitány fél-évre 50 frttal és 20 frt asztalpénzzel; Zólyom 25 lovasához a kapitány havi 25 frttal; Baranya 100—52 lovasához a kapitány havi 16 frt asztalpénzzel volt felvéve. Zemplén megye 1598-ban Barkóczy László kapitánynak egyezség szerint havi 150 frtot fizetett az összesen 65 lovashoz.⁵

¹ Libri debit.

² *Acsádi* Hadtört. Közl. 1888. Libri deb. I. *Thallóczy*: Századok, 1877.

³ Szepesi kamara quadrip. f. 15.

⁴ Libri debit.

⁵ *Acsádi* id. helyen és Dica összeírás.

Mint kiválóan érdekes dolgot emlitem fel két várkapitánynak őket legalább az éhenhalástól biztosító természetbeni ellátását. *Lenauer Lampert* kállói kapitány 1573-ban a havi 5 tallér *Lehengeld* — *Lohngeld*-fizetésen kívül kapott: havonként 2½ köböl búzalisztet, 2½ pint vaját, 2 drb kőst; háromhónaponként 1 hordó bort, 1 sertést, 15 kassai köböl zabot; félévénként 1 köböl borsót, 1 tonna besózott káposztát, 1 vágómarhát; hetenként zu *Wachtlichten* — az őrségre világító anyagul — 2 font faggyút. Kapott még 2 lóra szabad zabot és szénát.¹ *Distlinger Venczel* zárdi kapitány évi conventiója volt:

Rozs 30 köböl	á	60 den. =	18r.frt 60 den.
4 hordó bor.....	á 16 r. frt —	« =	64 « 60 «
vaj 24 itcze	á —	« 10 « =	2 « 40 «
borsó 2 köböl	á 1 « —	« =	2 « — «
káposzta 2 hordó	á 3 « —	« =	6 « — «
malacz 4 darab	á 3 « —	« =	12 « — «
só 24 kő.....	á	26 « =	3 r.frt 84 «
zab 60 köböl	á	25 « =	15 « — «
2 drb tehén v. más marha	á 5 «	=	10 « — «
szalma és széna a menyi-			
kell 2 lóra			
összesen			133 frt 84 den.

Ezt a conventiót Szádvár jövedelméből fizették a provisorok 1579 aug. 20-ig.² Ha az itt említett kapitányok kaptak lótartást és a sorhad gyalogos tisztjeinek volt lótartásuk, hihetőleg a várak őrségeinek lovaskapitányai és hadnagyai is kaptak lóra külön díjat.

A fizetésnek kiszabását éppen nem mondhatjuk szűkmarkúnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a pénznek vásárlási képessége, — nem a mai, a háború folytán rendkívüli magas árakat tekintve, — a XVI. században az egész századon át legalább is a tízszerese volt a, mondjuk 1910-ben volt vásárlási képességének. A baj az

¹ Szepesi kamara quadripartitum. fol. 40/b.

² U. o. fol. 153.

volt, hogy a katonák, tisztek és közemberek egyformán, soha sem kapták meg rendesen a fizetést.¹ Néhány adat élénken meg fogja világítani azt, hogy a katonatisztek hogyan kapták, illetve hogyan nem kapták meg a fizetéseiket a XVI. században. *Pálffy Pál* pozsonyi gróf stb.-nek mint komáromi kapitánynak fizetésére 1593-ban 8000 frttal volt adósa a király. A pozsonyi kamara megkezdte a kifizetését 1596-ban s akkor fizetett 1145 frtot; 1597—1600-ig semmit; 1600-ban 300 frtot; 1602-ben 255 frtot; 1603-ban 200 frtot; 1604—1610-ig semmit; 1611-ben 1500 frtot, 1612-ben 500 frtot; 1613—1614-ben semmit. 20 év alatt tehát kifizetve 3900 frt. A többi maradt. *Gereczy Bertalan* kanizsai vicze-kapitány és alárendelt lovasai az 1583-iki és 1587-iki kimutatások szerint zsoldjukból csak 200 frtot kaptak. Jár nekik akkor még 5077 r. frt. 40 kr. Mátyás főherczeg ennek kifizetését elrendelte 1591 ápr. 26-án. A kamara erre fizetett: 1593-ban 130 frt; 1594-ben 200 frt; 1595-ben 100 frt; 1596-ban 500 frt. Ekkor a király Gereczynek időközben sokkal emelkedett fizetésére már 17,372 frttal tartozott. Ebből megkapott az időközben eladott Recze község árából 12,616 frt 17 krt, maradt tehát még fizetendő 4735 frt 13 kr. *Thengöldi Bornemissza János* palotai kapitány kiérdemelt zsoldjára 1588-ban fizetendő volt 3403 r. frt 30 kr. Ennek felét akkor rendelte kifizetni Mátyás főherczeg, a másik fele meg később posztóval lesz fizetendő. *Bornemissza* 1589-ben egész hátralékos zsoldjának kifizetését kérte. Ki is fizették azt neki 1596 aug. 26-ig olyan részletekben, hogy ezek közt 34—50 frtosok is vannak. *Lengyel István* kanizsai kapitánynak évi 500 frt fizetésére a király 1566 máj. 10-től 1576 máj. 10-ig adósa volt 5000 frttal. (Tehát ez teljes 10 éven át nem kapott fizetést.) Ebből 1576 június 21-én 1467 frtot, aztán 1579—83-ig részletekben 2447 frtot, összesen 3914 frtot megkapott, a többi 2086 frt fizetetlen maradt. *Huszár Péter* könnyű lovaskapitánynak 1580 decz. 1-től 1583 decz. 31-ig járó kiérdemelt zsoldját, 1458 frt 16 krt 1589-ben utalványozta a pozsonyi kamaránál Rudolf király. De semmit sem kapván

¹ Minden egyes esetben idézni a helyet, a honnan az adatot vettem, igen hosszadalmas lenne. Azért egyszerre megjegyzem, hogy itt közölt adataim mind az Országos levéltárban levő: «Libri debitorum»-ból vannak véve.

Huszár, neki mint akkor már pápai kapitánynak hátralékos fizetései fejében Rudolf király 1594 júli 13-án elzálogosította Dudor és Nana községeket. *Serényi Gábor* volt szendrői kapitány özvegye Brodarith Klára 1592 okt. 1-én kérte néhai férje katonai stipendiumainak kiutalványozását. Ez az 1589 márcz. 31-én kiállított katonai kivonat szerint 2998 r. frt 28 kr, az 1590 ápr. 7-én kiállított katonai kivonat szerint 2010 r. frt 8 kr, a Rhédey Mátyás szendrői kapitány által kiállított katonai kivonat szerint 407 r. frt 15 kr., a Tschehy György által kiállított katonai kivonat szerint 64 r. frt 30 kr, összes követelése 5480 r. frt 21 kr, = 4383 m. frt $28\frac{2}{3}$ denár volt.

Vajda Antal szatmári főkapitány-helyettes kiérdemelt katonai fizetésére 1589-ben kölcsön vett Rudolf király Heen György és Angerer Pál nürnbergi kereskedőktől készpénzben és árukban 3000 m. frtot. Ebből Vajda kapott mindössze 348 r. frt 10 krt. Az egész századon át sok magyar tiszt maradt fizetetlenül, vagy csak részben, akkor is részletekben kifizetve. De nemcsak a magyarok jártak így. Az idegenek és ausztriaiak is nem egy esetben maradtak hosszabb, rövidebb időn át fizetés nélkül. Kiemenseggi *Kielmann András* komáromi főkapitánynak még Kanizsán kiérdemelt stipendiumára és a részére már régebben királyi kegyként — ex gratia — utalványozott összeggel, összesen 17,356 r. frt 48 krral maradt adósa Rudolf király. Ezt 1581-től kezdve négy év alatt kellett volna kifizetniök a nagyszombati, szempezi és galgóczi harminczadok jövedelmeiből. A fizetés 1582-ben kezdődött. 1590-ig kifizettek tőkében 8086 m. frtot, kamatban 4846 m. frt 36 denárt. Maradt még tőke 5799 frt $31\frac{1}{2}$ den. és 1597 decz. 31-ig kamat 2383 frt $64\frac{1}{2}$ denár. Tehát nem négy, hanem 17 év múlva is maradt még fizetni való 8182 m. frt 96 denár. *Spinola Oktavius* kassai német gyalogos kapitány 1589-ben engedélyt kapott, hogy kiérdemelt 1686 r. frt 11 kr, az özv. Segney Bálintné és Segney János által reá cedált 1244 r. frt 55 kr és a Vischer Mihály tokaji vicekapitány kiérdemelt és Spinolára átruházott 1017 frt zsoldjának, összesen 3158 m. frt 50 denár erejéig a szempezi harminczadon át fizetés nélkül hajtathasson át ökröket. Spinola örökösének még 1601-ben is tartozott erre a király 200 r. frttal. A Spinola eseténél látjuk, hogy egyesek, a kiknek kevés reménységük volt pénzüket

megkapni, követelésüket átruházták hatalmasabbra, a ki természetesen jó provisio mellett talált módot a követelés behajtására. *Nogarollis Ferdinánd* grófnak Rudolf kir. 1587 végéig katonai stipendiumára 34,256 r. frt 30 krral volt adósa. 1589-ben meghagyta Rudolf a magyar kamarának, hogy a fenti összegnek felét a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadokon ökröknek díjmentes áthajtásával fizesse ki. 1591-ben volt még fizetendő 10,494 frt 35 kr. Ennek fizetésére a pozsonyi polgárok adtak a kamarának kölcsön 8081 m. frt 12 denárt, fizetni való maradt még ekkor is 2412 frt 73 $\frac{1}{2}$ kr. *Bécsi tüzértisztek*. 1599-ben a bécsi udvari kamara írta a király nevében a magyar kamarának, hogy a Bécsben levő tüzértisztek már igen hevesen «*provehementer*» sürgetik salariumaiknak kifizetését, a mi az óvári harminczadra volt utalványozva. Ennek a harminczadnak jövedelmei az ökrök kihajtásának megszünte folytán igen megcsappant, a király pedig a nagyon súlyos és a háború tűrhetetlen szükségletei («*ob gravissimas et intollerabiles belli necessitates*») miatt fizetni nem képes; a m. kir. udvari kamara fizessen ki tehát 2784 r. frtot a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadok jövedelmeiből és ezt az összeget negyedévenként pontosan fizesse Zeller Mihály nyugtáira, a míg az óvári harminczad jövedelmei a jobb régi állapotba jutnak. Mennyire nem volt pénze a pozsonyi udvari kamarának sem, látjuk Pálffy Miklós esetében. Ennek mint pozsonyi, komáromi várkapitánynak és dunántúli főkapitánynak 1583-ban 21,790 frt 37 krral volt adósa Rudolf király. Erre 1587. és 1589-ben kifizetett a kamara 1178 m. frt 66 $\frac{2}{3}$ denárt. 1590-ben Pálffynak, mint komáromi kapitánynak stipendiuma újra 8000 m. frtot tett ki s ez a harminczadokra utalványoztatott s fizették azt még 1596-ban is. A tartozás mindig nőtt. 1595-ben Pálffy kérte összes salariumainak kifizetését. A m. kir. udvari kamara jövedelmek hiánya miatt nem volt képes készpénzt adni, ezért Armpruster Pál kamarai számvevő és neje Wette Máriának nála 1000 tallérba elzalogosítva volt ezüstneműt adta Pálffynak 1150 frtba úgy, hogy a kamara az ezüstneműt kiváltani és Armprusternek visszaadni köteles.

Igen sok ilyen és ezekhez hasonló esetet tudunk a század folyamából, a hol az anyagiakat illetőleg nem volt különbség

király és király között, mert mindenik egyformán küzdött a pénz-zavarokkal. Hogy szerezték a pénzt a királyok a háborúkra, azt látni fogjuk. Most lássuk azt, hogy bírták ki egyes fő- és alsóbbrendű tisztek éveken át fizetés nélkül és a mellett még vagyona is tettek szert. Nagyon egyszerű volt ez a dolog. A magyar urak nem küldték katonának jobbágyaikat, de azokat otthon tartották, törvényekben is kikötötték azt, hogy aratás, szüret és más fontos mezei munkák idején a jobbágyokat se háborúba, se ingyenes vármunkákra — gratuitus labor — elvinni nem szabad. Így bemunkáltatták rendszeren az ország különböző vidékein volt földjeiket. Ha itt learatott vagy leszüretelt valamelyik ellenség, amott maradt annyi, hogy abból tisztességesen megélhetett. De annyira óvatosak is voltak a magyar urak, hogy rendszeren az ellenség által nem igen járt területeken volt birtokokat kértek fel a királytól, azt meg igen hamar megtudták, hogy melyik birtok szállott a királyra magszakadás, hűtlenség vagy más czímen. Az ilyen birtokokat elfoglalták, vagy egyszerűen megszállták és a király által, a ki mindig adósuk volt, magukra ruháztatták. Így vagyonuk folytonosan szaporodott inscriptiók — zálogba vétel, — vagy vásárlás útján. De hol és hogyan szerezték a király seregére költött, neki folytonosan kölcsön adogált és a megélhetésükre szükséges pénzt? Hát szerezték ott és úgy, a hol és a hogy lehetett. Még a leggazdagabb és legnagyobb urak sem riadtak vissza a rablás, fosztogatás, zsarolástól. A nagyok példáját követték a kisebbek. És itt nem volt különbség külföldi és hazai nemes urak és közkatonák között. Ellenségnek és barátinak vagyona egyaránt közprédája volt a fizetetlen katonaságnak. Egyik legkiválóbb írónk nem hiába jellemezte így ezt a kort: «Nem emlékszem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, a milyen volt. S valóban a XVI. század bizton versenyezhet a cæsari első század gonoszságaival; abban rabló féktelenség és zarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.»¹

Báthori István nádor «még a közveszély idejében sem átalott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekülve, a

¹ Toldy Ferencz ghymesi Forgách Ferencz: Magyar historiájához írt előszavában.

pécsi egyház kincseivel szabadulni törekvő káptalanbelieket kifosztotta.»¹ Basó Mátyás Murány várából rabolta különösen Gömör és Szepes vármegyéket, rendezett rabló csapataival megszállva tartotta az országutakat, nemeseket megöltek, kiraboltak, a lócseiek nem mertek elmenni a heti és országos vásárookra. A Lapis refügii — Menedékkő a Szepességen — karthauzi kolostort elfoglalta. Rablásai ellen végre az országgyűlésen elhatározták, hogy az utak mentén 200 ölnyi szélességben ki kell az erdőt vágni, hogy a rablóknak ne legyen biztos támadó és búvó helyük. Országos határozat alapján vette 1549-ben ostrom alá Salm Miklós Murányt s a rablóvezér egyik czinkosához, egy juhászhoz menekült. Ez azonban elárulta őt s elfogatván, lefejeztetett.² Bebek Ferencz János királynak, majd Ferdinándnak kedves embere krasznahorkai várában hamis pénzt veretett, melyben 8 lat helyett csak 3 lat ezüst volt s ezt rá akarta a városokra kényszeríteni. A községek harangjait összeszedette s azokból ágyúkat öntetett. Pártállása szerint hol a János-, hol a Ferdinánd-párti urak jószágait, várait rabolta ki.³ Perényi Péter az egri várat és a püspökség jószágait foglalta el és a Rk. sürgetésére adott válaszában 1545-ben is csak reményét fejezi ki a király, hogy azt Perényitől vissza fogja szerezni.⁴ Szöllösön, a saját birtokán, a szerzetesek régi adományát elvette Perényi Gábor, a ki semmivel sem volt különb apjánál és 1556-ban Ferdinándtól Izabellához, majd innét Ferdinándhoz pártolt át, miután Telekessy Imre kassai főkapitány császári és megveji hadakkal őt Szöllösön — Ugocsa m. — feleségével és gyermekeivel együtt foglyul ejtette, elvevén összes ingóságait, melyeket a vezéreknek hagyott részen és ajándékokon kívül 40,000 frtra becsültek.⁵ Pető János kassai kapitánynak kedve jött 1558-ban a tokaji szüretre, illetve Tokaj termékére, melyet a lengyel, orosz, német kereskedők drága pénzen szoktak megvásárolni. Társul vette — az apjához Ferenczhez egészen méltó — Bebek Györgyöt. Elfoglalták Némethy Ferencz tokaji parancsnoknak szerencsi

¹ *Horváth Mih.* Magyarország története. IV. 8.

² *Hain* 76, 85, 199 és 1548, art. 49.

³ *Hain* 46, 54 és 1556, art. 24.

⁴ Corp. juris: Responsum ad articulos 1545. 5, 18, 19.

⁵ *Forgách Fer.* 159.

kastélyát, aztán nem törődve a táborral, «szokás szerint több éjen át öblögették torkaikat a jó borral.» Némethy nem vette tréfára a dolgot, válogatott lovasokkal rajtok ütött s a vezér urak ágyúik hátrahagyásával csak nehezen tudtak elmenekülni.¹ 1564-ben Balassa Menyhért országos főkapitány és Zay Ferencz dunáninneni és a tiszai részek főkapitánya fogtak egypár vállalatba. Moldvában volt egy, a fejedelmektől ajándékba kapott arany és ezüst edényekben gazdag zárda, melybe a háborús időben is sok drágaságot hordtak össze. Ezt akarták kirabolni. Gyorsan, titokban éjjel-nappal utaztak a Kárpátokon át vezető rossz «ruthén» utakon, ezek és a közbejött viharok megakadályozták őket tervük kivitelében. Kárpótlásul aztán az ellenfél birtokában levő szőlők szüretjét akarták megszerezni; «mert ezek előtt semmi sem volt szent vagy sérthetetlen, — írja az egykorú Forgách Ferencz. — A háborút, békét, a szövetséget, az isteni és emberi jogokat mind csak a haszon szempontjából mérlegelték.» Balassa, a kit János Zsigmond tett meg szatmári parancsnoknak és a kinek árulásával Szatmár Ferdinánd kezére került, a szatmári őrség nagy részét is magával vitte a kirándulásra. Szatmár a somlyói Báthoriaké volt. Báthori István, a váradi kapitány, felhasználta az alkalmat örökének visszaszerzésére. Rajtaütött Szatmáron, elfoglalta azt, elfogván Balassának feleségét és gyermekeit is. Ezeket Erdélybe küldte János Zsigmondhoz. Magának csak a várat tartotta meg, az elfoglalt kincseket katonáinak engedte át. Mondják, hogy 10,000 font nyers ezüstöt, igen sok aranyat, arany és ezüst edényeket, női ruhákat, rengeteg összerabolt bútort találtak ott.²

Nem részletezem a Keglevich Péter, a Podmaniczkyak és mások rablókalandjait. Beszélnek azokról az országgyűlések iratai.³ Csak az eseményekben részes egykorú államférfi Forgách püspöknek a Serédy testvérekre vonatkozó szavait hozom még fel: Serédy Gáspár és György a két király közti polgárháború alatt

¹ U. o. 183—184.

² U. o. 275—276.

³ 1542 art. 43, 1550 art. 71, 1542 art. 44, 45, 1545 art. 47, 1546 art. 54, 56, 1547 art. 25. 1557 art. 6 stb.

rablás és zsákmányolásból mérhetetlen vagyont halmoztak össze, melyek aztán, magjuk szakadván, el is veszttek.¹

Így szerezték a magyar főtisztek a királyi katonaság fizetésére szükséges és a királyoknak kölcsön adott roppant összegeket és a nagy vagyonokat.

Katzianer János, Schwendi Lázár, Kollonitsch Siegfried, Teiffenbach Kristóf és más német és egyéb külföldi tiszteknek birtokfoglalásairól, erőszakoskodásairól, zsákmányolásairól, dicák és subsidiumok lefoglalásáról és saját céljaikra fordításáról bőven szólnak törvényczikkeink, a melyek tele vannak ezekre vonatkozó panaszokkal, vagy a mint mondani szokták volt, — gravame-
nekkel.²

Egyik sem vethetett semmit a másiknak szemére. Magyarok és idegenek egyformán megtettek minden lehető — az ország pusztítására.

Kicsinyben, de a mennyiben sokan voltak, tehát nagyban ugyanazt tették a sorhadnak és a várak őrségeinek tisztjei és legénysége.

A sorhadnak feladata lett volna a töröktől és a belső ellenségtől megvédeni hazánkat. Ezen hivatásához képest leginkább a Dunántúl és a Középső Tisza mellékén volt az táborokban. A vármegyék közül a Dunántúl : Mosony, Sopron, Vas ; a Dunán innen : Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz ; a Tiszán innen : Szepes, Sáros, Ung voltak a török hódoltságtól teljesen mentesek. A többi többé-kevésbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A tiszántúli megyék a század legnagyobb részén át vagy a török, vagy az erdélyi fejedelmek — 1540-ig Zápolya János király — kezén voltak, csak olykor-olykor került vissza egyik-másik rész, sőt némelykor Erdéllyel együtt nagyobb része is a magyar király kezére, hogy azt újra és újra elveszítse.

1541-ben Buda elfoglalásával megindult a töröknek állandó hódítása hazánkban. A dunántúli vidék egész nyugati része, a Duna és Tisza köze a Mátraig, majd a nógrádi Cserhát vidéke

¹ *Forgách* 219.

² *Hain* krónikája. Corp. juris 1548 art. 71. 1550 art. 70. 1569 art. 31. 1588 art. 38. 1596 art. 3 stb.

kerültek sorra és 1546-ban a török már 15 szandzsákot rendezett be hazánkban: Buda, Esztergom, Fehérvár, Siklós, Pécs, Simon-tornya, Szegszárd, Veszprém, Mohács, Szeged, Hatvan, Nógrád, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő székhelyekkel. 1552-ben Temesvár, Lippa, Szolnokkal a tiszántúli résznek nagy területe; Drégelylyel az északnyugati felföldnek útjai nyitak meg előtte. Így a végvárak hazánk déli vidékeiről csakhamar Nyitra, Zólyom, Gömör, Borsod megyéig északra helyeződtek át.¹ Szigetvárnak 1566-ban történt elestével nyitva állott a töröknek az út az osztrák örökös tartományok déli részébe, északon meg Bécs, Cseh- és Morvaországok voltak veszélyeztetve. Ezeket kellett a Habsburgoknak megvédeniök és valóban nagyobb gondot is fordítottak arra, hogy a török oda be ne törjön, mint arra, hogy Magyarország megszabaduljon tőle.

1569-ben özv. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyától megszerezte Ferdinánd Kanizsát, Csejte várat adva érte cserébe. 1556-ban elvétette Szendrőt — Borsod m. — Bebektól. Érsekújvárt azt esztergomi érsektől; Egert — miután özv. Perényi Péterné azt kiadta kezéből — 1548-ban királyi kezelésbe vette. Szatmár 1561-ben Balassa Menyhért másodsori áttérésével került királyi kézre. Kanizsa, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szendrő, Szatmár, Kálló és Tokaj várak, Kassa sz. kir. város lettek a XVI. század második felében a legfontosabb véghelyek. Ezekben rendszeren volt a magyar katonaság mellett idegen, — német, spanyol, olasz — is. Szinte érthetetlen a magyar országgyűléseknek az a sokszor hangoztatott kívánsága, hogy a magyar végvárakba magyar katonaságot, magyar tisztekkel helyezzen a király; a mikor azt látjuk, hogy az országgyűlésen összejött urak maguk fejtegetik a király előtt, hogy az ellenség torkában levő váraikat alig tarthatják és erősíthetik a veszélyes időkben s mindnyájan érzik, hogy azokat a fegyverszünet ideje alatt sem tarthatják meg az ellenségtől *csak a magyarok erejével külföldiek segítségével nélkül.*² Majd csak arra kéri a királyt, hogy a mint a dunáninni

¹ Lásd ezekre dr. Demkó Kálmán: Várak és várbirtokok a XVI. században című tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* 1914-iki II–IV. füzetében.

² 1546 art. 5.

országos főkapitánynak alá vannak rendelve a végvárak kapitányai; úgy legyen az a Dunán túl is és a dunántúli részek főkapitányának is legyen hatalma a végvárak kapitányai és zsoldosai fölött.¹ Mikor Erneszt főherczeg, a teljhatalmú királyi helytartó, 1587-ben Bécsben értekezett a magyar tanácsosokkal az országgyűlésen való nyugodt tárgyalásról, ez után okt. 19-én kelt levelében ő maga írja, hogy véleménye szerint Érsekujvárt, Kassát, Tokajt és Szatmárt ezentúl is németek kezében, német kapitányok alatt kell hagyni, mert ezekbe Csehország is küld katonát.² De nemcsak ezekben, hanem a fentemlítették mindenikében volt idegen katonaság, idegen, legtöbbször német tisztek, és pedig olyanok alatt, a kik sokszor országos főkapitányok is voltak s mint ilyenek rendelkeztek a magyar haderővel is. Különösen Kassa és Győr voltak ezeknek az idegen főtiszteknek szállásaik. Itt szakadatlan sorban követték egymást. *Kassán* voltak: Katzianer János 1528-tól, Fels Lénárt, Schwendi Lázár, Rueber János, Salm Miklós, Spinola Oktavius, Teuffenbach Kristóf, Belgiojoso Barbiano Jakab 1603. *Győrben*: 1528-ban Lamberg, Gregoróczy Vincze — Obrister Leutenambt, — Teuffel Rézmán, Salm Eccius, Malatesta Benedek. Nogarollis Ferdinánd, Hardeck Ferdinánd, Schwarzenberg Adolf, Öttingen gróf 1605. — *Szatmár és Tokaj* voltak előkészítő iskoláik. Az előbbiben működtek előbb: Teuffenbach, Nogarollis, Hardeck; az utóbbiban: Rueber János és Roussel Claudius. Német és más idegen tisztekül találjuk még, *Egerben*: Holdschuch Lázár volt a német őrség kapitánya (1572), Ungnad Kristóf főkapitány (1570—1590), Scharlitius Károly vérteskaptány (1590). *Szendrőn*: Harder 200 gyalogosnak kapitánya, Sanethylair Gilbert vérteskaptány. (1591). *Kassán* altensteini Heger Zsigmond kapitány egy Landknecht-zászlóalj parancsnoka (1584), a tüzérségnél: Zeltling (von) Károly Lajos tüzér-ezredes (Obrister Zeugmeister) (1573) és Planke János u. az (1584—86), Mayer Kelemen és Illenfeldt András Oberzeugsmeister-ambts Leutenant-ok voltak. *Kállón*: Lenauer Lamprecht és Krines Bálint. *Tokajban*: Raminger Jakab és Vischer Mihály. *Szatmáron*: Messer András és Draxel Conrád kapitányokkal

¹ 1596 art. 31.

² Horváth M. id. mű IV. 386.

találkozunk, az előbbi a könnyűlovasoknál volt. *Kanizsán*: Kielmann András 1575-ben főkapitány, Lienhardt Márton német, Proÿ Bertalan vérteskaptány volt. *Komáromban*: Kielmann András főkapitány, Krines Bálint, Molard János kapitányok voltak. *Érsekujváron*: Samaria de Specia Casa, Runtorff Illés és Ölsen Hector német kapitányok. *Győrben*: Tournier Fülöp olasz ezredest és Diskant Ottó német dandárnokot találjuk (1543). Találkozunk még egyesekkel, pl. *Zólyomban* Puchaim Farkassal; *Tatán*: Tasso Hannibal, Rosenberg György, *Esztergomban*: Lascano Márton és Tamás, Salamanca, Burgau őrgróf és Althan Adolf kapitányokkal részint a török hódítás előtt, részint azután. *Murányban*: Herberstein Gyula báró kapitány.

Ha igazságosak akarunk lenni, nem hallgathatjuk el azt, hogy a tábori hadseregben is, de különösen a végvárakban sok magyar tiszt volt. Ha panaszok merültek fel, ezek nem azért lehettek, hogy a király nem alkalmazott volna tisztekül magyarokat, mint inkább az ellen lehetett panasz, hogy a német főtisztek nem hallgattak a magyarokra és hogy csak épen úgy, vagy még jobban pusztítottak az idegeneknél. A fentiekkel egyidőben voltak *Kassán*: Serédy György, Dersffy István, Telekessy Imre, Pető János, Zay Ferencz főkapitányok; Macedoniai Péter, Bornemissza Imre kapitányok. *Egerben*: Dobó István főkapitány és társai Mechkey Ferencz, Bornemissza Gergely (1552), majd Forgách Simon Heves és Borsod megyék főispánja; Rákóczi Zsigmond — 1588-ban báróvá lett, — Kovách János, Nyáry Pál (1596); *Szendrőben*: Bornemissza János (várnagy 1573), Rosol Péter kapitány, Rákóczi Zsigmond lovaskapitány, majd várkapitány, Deli György, Serényi Gábor, Horváth János, Rhedey Mátyás lovaskapitányok. — *Kállóban*: Prépostváry Bálint (1589 báróvá lett), Chiapy Kristóf főkapitányok, Kisserjeny Mihály, Káthay Mihály kapitányok. *Tokajban*: Kalvász Mátyás, Iffjú Kristóf, Bornemissza János, Bornemissza Imre, Horváth Boldizsár a magyar lovasok kapitányai, Balassa Ferencz magyar vicekapitány úgy is említve, mint a tokaji magyarok főkapitánya. *Szatmáron*: Szathmáry Miklós helyettes főkapitány (1573), ugyanaz Vajda Antal (1589). *Érsekujváron*: Zeleméry László, Pálffy Miklós főkapitányok (Pálffy dunáninneni főkapitány is volt), Zádory János, Batthyány Farkas

könnyű lovaskapitányok. *Győrben*: Jakusith Ferencz viczekapitány, Révay Lőrincz, Vajda Kristóf, Czobor Márton kapitányok, Dombay Mihály a gyalogosok vajdája. *Komáromban*: Paxy János kapitány, Pálffy Miklós főkapitány, Pállffy Pál kapitány, Mulik Gáspár vajda. *Kanizsán*: Tahy Ferencz, Alapy Gáspár, Zrínyi György, thengöldi Bornemissza János, Lengyel Lőrincz főkapitányok; Silko Menyhért 50 könnyű lovas kapitánya, Thúry György, Lengyel István, Mestery János és Gereczy Bertalan — 1583-ban még vicze lovaskapitány, 1594-ben mint Obristleutenant és u. akkor Obrist.¹

Úgy a felső-magyarországi, mint a dunántuli kevésbé fontos váraknak sok kapitánya és hadnagya ismeretlenek még, de felsorolásukkal nem akarok itt tért foglalni. Csak *Lévát*, melynek olykor 600 főnyi őrsége is volt és *Zólyomot*, a hol a felvidéki főkapitány a bányavárosok védelme végett rendszeren lakott, emlitem meg.

A XVI. század politikai eseményeinek és az osztrák, illetve német birodalmi kormányoknak Magyarországgal szemben tanúsított elnyomó törekvéseinek leírásába és bírálatába nem bocsátkozva, meg kell említenem azt, hogy a magyar Rendek az országgyűléseken több alkalommal élénken kifakadtak Magyarországnak és a magyaroknak állandó mellőzése miatt. Különösen hevesek voltak a panaszok a katonai rendszer ellen és már egy külön magyar hadseregnek felállítását is kívánták avval, hogy erre fordítottassék az országgyűlések által rendszeren megszavazott hadi adó s ezen felül még a szemeczi és nagyszombati harminczadok jövedelmei. Radéczy István egri püspök, királyi helytartó és Draskovich György kalocsai érsek, győri püspök és királyi cancellár már 1583-ban a magyar királyi és a német császári tekintélynek súlyos sérelmeit látva a Rendek ellenkezésében; az erőszak alkalmazását és az elégedetlenek elfogatását javasolták, a mit csak a magyar tanácsosok tudtak elhárítani. Már 1567-ben Miksa király egy népes tanácsban azt üzenté az őt esküjére figyelmeztető Rendeknek: «gyakran

¹ A Kanizsán uralkodott állapotokról I. Takáts Sándornak «Thengöldi Bornemissza János» czímen írt kitünő tanulmányát, a melyik híven tükrözteti vissza a XVI. szd. második felében uralkodott állapotokat. *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. évf.

szememre vetik az esküt, de meglátjátok, hogy túlteszem magamat az eskün». ¹ Erre mindig megvolt a hajlandóság.

A magyarországi hadügyvet mindig az *udvari német haditanács* intézte. Ezt azonban a magyar udvari kamara fizette. Így 1583-tól Ungnad Dávid a haditanács elnöke évi 1200 frt salariumot és 300 frt subsidiumot kapott. Ugyanő mint előbb haditanácsos — *consiliarius* — évi 600 frt salariumot és 200 frt subsidiumot kapott. 1589-ben Nischart Henrik haditanácsos és titkárnak salariuma szintén 600 frt volt. Braun Erasmus volt akkor mint haditanácsos az építési főfelügyelő, a kinek Rudolf császár már akkor 12,000 frttal volt adója. 1584 márcz. 30-án meghalt Pluembl Miklós haditanácsos és tolmács. Ezekből látjuk, hogy kikből állott a Magyarország hadi ügyeit intéző haditanács. Evvel kapcsolatban volt a szintén kizárólag németekből álló udvari *hadifizető mesteri* hivatal. Horner Ferencz, Schmitterle András, Gottermeyer Egyed stb.-vel élén. Szintén Bécsben volt a *annonariae praefectura*, a *főélelmező hivatal*, élén Puchler Gáspár, Grafenauer Lipóttal stb. Ennek voltak alárendelve a táborokban és a végvárakban levő *annonariusok* vagy *annonae praefectusok*, az élelmező biztosok.

Mikor valamelyik főherczeg a táborban időzött, fizetésén kívül rendesen kijártak neki a szükséges személyzet és fogatok. 1595-ben Mátyás főherczeg rendelkezésére Lippay János m. kir. udvari titkár állandóan tartott egy négylovas kocsit, a melyikért a főherczeg neki decz. 13-án már 120 m. frttal tartozott. ²

1597 aug. 8-án meg Miksa főherczeg írja az óvári táborból, hogy Lippay János ő felsége magyar titkára, minthogy még mult évi tábori stipendiuma sines kifizetve, a táborot tovább nem követheti. Ha távozása folytán valami el lesz hanyagolva, azt nem az ő, hanem csak a költségek hiányának rovására lehet írni. Mint-hogy azonban a főherczeg Lippayt különösen a magyar táborozásokban nem nélkülözheti, meghagyta a magyar udvari kamarának, hogy Lippaynak a multa járó díját azonnal fizesse ki. 1597 aug. 1-től kezdve havonkint rendesen meg kell fizetését küldeni. Lippaynak azon időtől kezdve, mióta a táborban volt, kétszeres fizetés

¹ *Forgách*, i. m. 375.

² *Libri debitorum*.

járt és egy szekér az irnokok, — Feldschreiber — kettő meg a magával viendő irományok részére. Egyszerű tábori fizetésére járt évenként 400 frt. 1595-ben 3 hó és 10 napon át, 1596-ban 2 $\frac{1}{2}$ hónapon át volt a táborban. Erre az időre személyére jár 198 frt 32 $\frac{1}{2}$ den., a fuvarokért pedig 362 frt. Együtt 560 frt 35 $\frac{1}{2}$ den.

A Magyarországon volt idegen tábori hadseregnek berendezése ez volt. Ferdinánd és Miksa királyok, a mint már említők, személyesen soha sem jelentek meg a táborban. Ezt ugyan Rudolf se tette, de ő elküldte testvérei valamelyikét: Mátyást, Miksát vagy Ernesztet. Ezek egymás után vettek részt a tábori életben. Ilyenkor, legalább névleg, ők voltak a seregeknek főparancsnokai, ők utalványozták a kamaránál a hadsereg szükségleteit. Fizetésük rendszeren évi 10—10,000 frt volt. Ezt Rudolf a kamaránál német értékben utalványozta, mert így kevesebbet tett ki, mint a magyar frt. Mellettök volt állandóan az udvari titkár és az irnokok, a rendeletek kiállítására végezt.

A mikor főherczeg nem volt a táborban, fővezér volt valamelyik generális, rendszeren a kassai vagy győri főkapitány, olykor mindkettő. Fizetésük volt: mint tábornoknak havi 300 frt, egy évre 3600 frt, mint fővezérek kaptak még havi 300, évi 3600 frtot, tehát évi 7200 frtot. E szerint nekik is kétszeres fizetés járt a háborúk alkalmával, mikor a táborban voltak. A tábornokok — generális — havi 300 frt.¹ Ez volt a táborokban a hadi «Marschal». Rendszeren több ezrednek parancsnoka. Az ezredes havi 135 frt. Az alezredes havi 62 frt. A kapitányok: 1549-ben a lovasok havi 40, később havi 50 frt, a gyalogos kapitányok havi 8 frtot és 6—6 lóra havi 18 frtot kaptak.²

Egy lovasezred hol 1000, hol 1200 lovasból állott, 10—12 kapitány alatt, tehát mindenik 100 lovasnak parancsolt. Minden századnak volt kürtöse és az egész ezrednek egy dobosa. Egy gyalogos ezred 1000 ember, 5 kapitánnyal és 5 zászlótartóval.

¹ *Thallóczy* «A magyar hadiköltségek 1549-ben», Századok 1877., «Sorhad 7 alatt írja: «A főkapitánynak azonkívül a mit az osztrákoktól kap, havi 300 frt. — *Acsády* Hadtörténelmi Közlemények 1888: «a tábornok egy negyed évre 900 frt». Tehát úgy kaptak, mint a magyar főkapitányok.

² U. o

Tehát mindenik zászló alatt 200—200 ember volt élén a kapitány-nyal, a ki a zászlóaljnak parancsnoka volt. Minden zászlóaljra jutott egy trombitás. Minden ezredben volt 100 tizedes, egyre tehát 10 ember jutott.¹

A táborban volt még rendszerint a «generalis annonae magister» a főélelmező biztos, mellette az «annonae praefectusok» — élelmező biztosok és a «Proviantmesterek» — élelmező tiszték. A Feldschreiberek, irnokok, a legénység számontartására. Az elszállásoló tiszték, az őrmester és örvezetők.

A katonáknak fizetése — zsoldja — volt havonkint : a vasas — vértés — 1549-ben 8 frtot kapott. Szepes vármegye 1542-ben a nehéz lovasnak havi 5 frtot fizetett. A könnyű lovas 1549-ben havi 3½, 1554-ben 3 frtot kapott. Bakyth Pálnak 1535-ben Ferdinánd minden lovasra évi 20 frtot, és ha csatába mentek, minden lovasra havonkint 2—2 frtot fizetett. Nádasdy Tamás mint Horvát stb. országok bánja minden lóra kapott évi 20 frtot és mindenikre havonkint még 2—2 frtot.² Báthori András a királlyal kötött szerződés (1556) szerint minden könnyű fegyverzetű lovasra havi 3 frtot,³ Bebek György lovasai ugyanannyit. Az 1547 art. 9 a nyitrai püspöknek és Forgách Zsigmondnak, mint kincstárnokoknak megszavazott lovasokra havi 3 frtot. Báthori András mikor 1556-ban Csehországba vezetett 100 lovas, minde-
nikre havi 4 frtot kapott. Az 1552-iki országgyűlés a hónapokra fogadott lovasoknak havi 3 frt 20 denárt, az évekre fogadottaknak ugyanannyit szavazott meg azzal, hogy ha háborúba mennek, még havi 2—2 frtot kapnak.⁴ Nádasdy Tamás nádor 1—1 lovasának havi 3 frt 20 dénárja volt.⁵ 1601-ben, tekintve a nagy drágaságot, az országgyűlés a lovasok havi díját 6 frtra emelte fel.⁶ A könnyű lovasok havi zsoldja tehát átlagosan 3 frt 57 denár.

A gyalogosok zsoldja : 1527 Perényi Péteréi Temesváron havi 3 frt ; máshol mindig 2 frt volt, kivéve Nádasdy nádor gyalogosait, a kik havi 2 frt 40 dénárt kaptak. A várakban is à 2 frt. Kassán 1574-ben heti 70 denár, 1601-ben havi 3 frt.

¹ U. o. 1554-ben.

² Liber regius I. 255, 350.

³ U. o. III. 306.

⁴ Art. 4.

⁵ Cop. ann. I. 1.

⁶ Art. 8.

A gyalogosok zászlótartóinak havi zsoldja 1554-ben 8 frt. Nádasdy Tamás zászlótartója a lovast megillető 3 frt 20 denáron felül 6 frt 40 denárt, tehát havi 9 frt 60 denárt kapott. Kassán 1574-ben hetenkint 1 frt = évi 52 frt.

Az őrmester — Kassán 1574-ben — heti 80 denár (évi 41 m. frt 60 den.). Evvel egyenlő rangban levőknek tekintették, mert ugyancsak heti 80 denárt kaptak: a tábori őrnök — Feldschreiber, — a tábori sebész — borbély, feldscherer, — a káplán, a hadbíró — Schultes — és a porkoláb — Profoss.¹

A tizedesek rendes havi díja 3 frt. Nádasdynál 1554-ben a gyalogost illető havi díjon felül még 80 denár = havi 3 frt 20 den.

A trombitások — 1554-ben lovasok és gyalogosok egyformán — havi 6 frtot, Kassán 1574-ben hetenkint 20—20 denárt; a Nádasdy nádoréi a lovasságnál havi 6 frt 40 denárt, a gyalogságnál a dobos havi 4 frt 80 denárt.

A táborokban szükség volt még fogházfelügyelőre és őrökre. Ezek Kassán 1574-ben hetenkint à 20 denárt kaptak.

<i>Az alkalmazottak zsoldja hetenkint Tokajban 1570-ben.</i>	<i>A tüzérségi személyzetre hetenkint Kassán 1574-ben.</i>
A fegyvertár felügyelője (Zeugwart) . . . . . 1 frt 60 den.	u. a. . . . . 1 frt 60 den.
Építési őrnök (Bauschreiber) . . . . . 1 « 60 «	— . . . . . — « — «
Építési felügyelők (3-an) à — « 50 «	— . . . . . — « — «
Puskaművesek (Püchsenmeister) 10-en . . . . . à 1 « — «	— A puska műves — « 40 « 12 segédje à — « 20 «
Kovács mester . . . . . 1 « — «	9 kovács . . . . . à — « 26'66 «
Kovács segédek (2-en) . . . . . à — « 50 «	— . . . . . — « — «
Kerégyártó mester . . . . . 1 « — «	4 kerégyártó együtt 1 « — «
Kerégyártó segéd . . . . . — « 50 «	— « — «
Ács mester . . . . . 1 « — «	6 ács . . . . . à — « 23 «
Ács segédek (5-en) . . . . . à — « 50 «	— « — «
Lakatos . . . . . — « 50 «	2 lakatos . . . . . à — « 30 «
Asztalos . . . . . — « 50 «	— « — «
A sánczok őrének . . . . . — « 20 «	1 bodnár . . . . . — « 40 «
	Szertári szolga (Zeugh. Diener) . . . . . — « 50 «
	Kapuőr . . . . . — « 20 «
	Lőpor készítő . . . . . 1 « — «

¹ Szepei kamara számad. könyv. fol 15.

A végvárakban, a már említetteken kívül, mindenütt volt a vár gondozására egy provisor, egy fegyvertári gondnok — armentarius, — egy élelmezési felügyelő — annonarius ; egy élelmezést kezelő (Proviant verwalter) a kisebb helyőrségeket a kapitány fizette, a nagyobbakban volt fizetőmester. A török támadásainak kitett várakban tartottak állandó építőmestert, a kit ellenőrizett a több várra kiterjedő hatáskörrel bíró építési felülvizsgáló. Győrben 1583-ban találkozunk a helyőrség orvosával, Roland Szaniszlóval. Érsekújváron az esztergomi érsekség javaiból állandóan kellett plébánost tartani ; itt 1590-ből Győry Bálintot ismerjük, a kinek évi salariuma 38 frt 40 denár volt s azon felül kapott 20 mérő búzát, 20 akó bort, egyéb járandóságairól — a mint a pozsonyi kamara megjegyezte, — nincs számadás.¹

Pozsony, Esztergom és Tokaj váraknál hajóhid volt, a melyeknek felügyelője havonkint 5—6 frtot kapott. Pozsonyban, Győrben és Komáromban állomásoztak a nasszadosok, a dunai hajósok. A hajózási felügyelőnek — curator navalis — évi fizetése volt 100 frt. A pozsonyi várnak volt havi 3, — 1601-től — 4 rajnai frttal díjazott órása. Mikor egyszer (1591) az óra elromlott, Taglich János órás annak megjavításáért 70 frtot kapott. Volt még a pozsonyi várnak egy Arnolt János által 1597-ben készített olyan vízvezetéke, a melyeknek gépezete a Dunából hajtotta fel a várba a vizet. A mester ennek készítéséért 60 tallért kapott.

Meg kell még itt emlékezni a *tüzérségről*. Magyarországon Komárom, Győr és Kassa voltak a tábori tüzérségnek főállomásai, a szabad királyi és bányavárosok pedig annak a főszállítói. A hadi költségekről 1549-ben készített kimutatásban a 6. pont alatt Tüzérek, lőpor stb. havonkint 2000 frt, egy évre 24,000 frttal van felvéve.² Ez csak a tábori tüzérségre szól és a későbbi időben tetemesen megnövekedett. Kassán 1573-ban volt egy «General-Obrist-Zeugmeister», egy «Obrister-Zeugmeister», egy «Obristen-Zeugmeisterambts-Leutenant», a melyeknek egész személyzet állott rendelkezésükre. A várakban mindenütt találunk tüzérségi raktárakat, felügyelőkkel, tüzérekkel. Határainkon kívül Bécs

¹ Cop. Ann. fol. 21.

² Századok, 1877.

volt a főállomás, a hol sok felszerelési dolgot be is szereztek a királyok.

Ha megemlítem még a magyar országgyűlések által a dica-subsidium — mint hadi adónak beszedésére kirendelt thesaurariusokat, kincstartókat, a minők voltak például 1547-ben a nyitrai püspök és Forgách Zsigmond; 1593-ban a felvidéken Rákóczi Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánffy Miklós; 1600-ban Joó János kir. személynök és Felső-Magyarországon kálnói Bornemissza György,¹ továbbá a magyar katonák részére volt «magister victualium»-ot, élelmezőmestert.² a melyet 1542-ben a kőrösi gyűlésen a Horvát-Szlavon rendek is hozzájuk kinevezni kértek;³ az 1596 országgyűlésen az élelmiszerek árának megállapítása és rendes fizetésének ellenőrzésére kirendelni kért «magistri annonae»-t — gabonamestereket, az ugyanakkor a magyar katonák részére kért «magistri fori»-t, piaczi biztosokat; az élelmiszerek szállítóját intéző magyar élelmezési praefectusokat, a kik Joó János kir. személynök és Nagyváthy Ferencz felügyelete alatt az ország felső részeiben Paczot Ferencz, Dengeleghy Miklós, Várady Gáspár, a Dunántúl Tarródy István praefectusok legyének; és hogy a magyar hadi tanácsba nevezzen ki a király vagy a megbízott főherczeg három magyar élelmezőbiztost: Felső-Magyarország részére Vasady Gáspárt, a Dunáninnenre Vizekety Pált, a Dunántúlra Chemetey Istvánt;⁴ akkor teljesen kimerítettem a tábori személyzetet és már csak a legénységről kell majd beszélnem.

Vár, a mint tudjuk, sok volt Magyarországon. Ezeknek legnagyobb része magános urak birtoka, a melyeknek ellátásáról és őrzéséről a várakhoz tartozó birtokok jövedelméből a tulajdonosnak kellett gondoskodnia. Ezek a várak legtöbbszörre távol estek a török által elfoglalt és veszélyeztetett területektől, így őrzésük se sok gondot adott az uraknak és a bent volt várnagynak 10—20 emberével ellátása se került sokba.

¹ 1542 art. 26. 1547 art. 9. 1600 art. 3.

² Az 1557 art. 7 említi.

³ 1542 art. 11. Kőrösi gyűlés.

⁴ 1596 art. 25, 26. 1597 art. 25. 1599 art. 30.

Nagyobb gond volt a végváraknak jókarban tartása és élelmezése. 1527-től 1541-ig, a míg az állandó jellegű török hódítás nem kezdődött meg, a pártkirályok hívei egymás várait foglalták és azok gyakran cseréltek gazdát. De minden rendben volt, mert hiszen így is, úgy is magyar kézen maradt a vár és a birtok, a míg az új gazda jött. A török ellen a végek a Duna déli részén voltak. Buda elfoglalása után csakhamar az ország közepébe, nyugati és keleti részeibe tolódtak el azok északon egész a bányavárosok vidékéig. Ekkor már méltán mondhatták az urak, hogy váraik az ellenség torkában vannak és mindannyian a királytól kértek segílyt. 1543-ban a török kezére kerültek: Valpó, Siklós, Pécs, Szegszárd, a Balaton melléki kisebb várak és castellumok; 1544-ben Nógrád, Hatvan, 1552-ben Temesvár, Lippa, Veszprém, Drégely, Szolnok, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják, 1554-ben Füle, Salgó, 1566-ban Szigetvár, Babocsa, Csurgó, 1567-ben Dédes, Putnok, Monok, Vadász, 1571-ben Várgede, 1754-ben Dévény, Kékkő, Somoskő, Hajnácskő és más kisebbek.

1549-ben és 1554—55-ben a következő várakban ilyen helyőrséget tartott a király:

	1549-ben:	1554—1555-ben:
<i>Komárom</i>	1 nászlóalj német és a nászadosok.	156 lovas 400 gyalogos 627 nászados — tüzér
<i>Győr</i>	10 német, 3 tüzmaster, 300 huszár, 220 hajdú.	500 „ 300 „ 100 „ 13 „
<i>Sziget</i>	200 lovas 150 hajdú	200 „ 400 magyar — „ — „
<i>Csáktornya</i> . . .	— „ 10 „	nincs
<i>Palota és Paczot</i> —	„ 6 „	75 lovas 156 magyar — „ — „
<i>Somogyvár</i> . . .	— „ 24 „	nincs
<i>Veszprém</i>	32 „ 200 „	nincs
<i>Tata</i>	20 „ 80 „	60 lovas 100 magyar — „ — „
<i>Szt.-Márton</i> . .	12 „ 36 „	nincs
<i>Ságvára</i>	24 „ 50 „	nincs
<i>Szécsény</i>	— „ 25 „	nincs
<i>Gyarmat</i>	— „ 25 „	nincs
<i>Szlavon végek</i> .	1050 emberrel.	A szlavon-, horvát végek, Bihács a szomszéd végekkel 256 lovas, 3866 gyalogos.

Újvár--Érsek 3 lovas, 12 hajdú	100 lovas	—	gyalogos
Eger 200 lovas, 300 hajdú	400	«	458 «
	Pápa	200	« 200 «
<i>A király költségén tartott seregek:</i>	Devescer ..	150	» 100 «
1549. Báni 200 lovas	Varsány ..	40	« 50 «
Báthori-féle 300 könnyű lovas .	Tihany ...	40	« 50 «
Nádasdy-féle 500 lovas	Csesznek ..	20	« 50 «
1554. Gróf Zrinyi Miklós 200 lovas			
200 gyalogos horvát	Korotna ..	200	« 100 magyar
Tahy Ferencz 100 lovas (Szigeten			
állomásozott)	Lak	—	« 10 magyar
Nádasdy Tamás nádor 500 lovas,			
500 gyal. magyar	Kassa	200	« 300 magyar
Báthori András 300 lovas	Léva	400	« 200 gyalogos
Horváth Bertalan 300 lovas a			
felvidéken	Korpona ..	400	« 189 magyar
Perényi Gábor 200 lovas	Szitnya ...	8	« 29 gyalogos
	Murány ...	6	« 118 «
	Kékkő	50	« — «
	Trenesén ..	—	« 94 «
	Gyula	465	« 250 «
	Várad	150	« — «
	Erdély	2000	« 1000 «

Az összes hadi előirányzat 1549-ben 397,472 frt volt. 1554—55-ben a felsorolt várak őrsegeire és a király költségén tartott katonaságra tett kiadások 737,620 (nem 761,766) frttal vannak kitüntetve.¹ Az 1549-iki kimutatás felöleli a tábori — sor — katonaságot is, míg az 1554—1555-iki csak a felsorolt várakról és a király költségén a magyar urak által tartott katonaságról szól. A különbözet itt 340,153 frt.

Szatmár, Szendrő, Tokaj 1549-ben saját jövedelmeikből láttattak el, ezek az 1554-iki kimutatásban sem szerepelnek. A nagy különbözetnek okát az épen 1552-től folyt, úgynevezett várháborúkban és az Erdély meg a tiszai részek birtokáért folytatott küzdelemben találjuk fel.

A király szükségletét Magyarországon 1546-ban egy békés

¹ *Thallóczy Századok* 1877. évf. és *Acsády Hadtört.* Közlemények, 1888. évf. már id. helyek.

évben 358,776, háborús évben 874,824 frtra számították.¹ «1554-ben az összes katonai szükségletet, Erdéllyel és a Szlavon részekkel együtt, 871,168 rhénes frtra számították (= 696,934 m. frt 64 den.), mellyel szemben, mint a megyék adója, Stájer, Karinthia és Alsó-Ausztria járuléka, 475,570½ frt (= 360,056 m. frt 24 den.), állt fedezetképen». Itt 330,878 m. frt 40 den. fedezetlen szükséglettel állanánk szemben. De itt, úgy látszik, mindenki a király rovására élt és gazdagodott. Ha csak kissé részletesebb számítást csinálunk is, azonnal látjuk, hogy igenis lehetett volna fedezni úgy a katonai, mint a polgári kormányzat kiadásait. Az 1554. év bevételeinek *így kellett volna* alakulniok :

A dicából	90,037 frt
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290 «
A harminczadokból	50,141 «
A fenti várak jövedelmeiből ²	14,646 «
Erdély és a tiszai részek dicája	30,000 «
Erdélyi és tiszavidéki várak jövedelmeiből	100,000 «
Erdélyi, váradí és csanádi püspökségekből	14,000 «
Balassa János Liptó-Újváráért 1554-ben	10,800 «
A király által 1554-ben vett kölcsönök	30,000 «
Összesen	770,914 «
Leszámítva a király kölcsöneit	30,000 «
	<hr/>
	740,914 frt

Leszámítva a 696,934 m. frt katonai szükségletet, a polgári igazgatás költségeire maradt volna 43,980 m. frt. Nincsenek itt még számításba véve a városok censusai és taxái, az esztergoni érsekség, a győri, pécsi, nyitrai, egri, váci, veszprémi püspökségek, a pornói, zalavár-kapornaki apátságok, sárvári prépostság jövedelmei ; a király részére bérelt tizedek, a só-, pénzverés-, lucrum cameræ a várakhoz adandó ingyenes munka — gratuitus labor — megváltásából befolyó pénzek stb. jövedelmek, a mik igen tekintélyes összegeket tettek ki.

¹ *Acsády Ignác* dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában 175.

² Más várak azon korbeli jövedelmei szerint egy kat. holdra átlagosan 18 denár jövedelmet vettem.

A dolgok mélyébe behatolva, csodálkozással látjuk, miért kellett királyainknak a várakat eladniok, elzálogosítaniok és a mellett olyan rengeteg adósságot csinálniok. De sok mindent megértünk, ha látni fogjuk a minden vonalon valóságos rabló-gazdálkodást.

A XVI. század második felében, körülbelül 1574-ig, a török mindinkább észak felé nyomult. Gömör és Nógrád vmegyék várait sorra elfoglalva benyomult Borsod, Abaúj megyékbe is. A dunántúli vidéken is több erősséget ejtett birtokába. Ekkor Bécset védték: Győr, Komárom, Pozsony; a Nyitra és Vág völgyét és ezzel Morva- és Csehországot védte Érsekújvár; az alsómagyarországi bányavidéket Végles és Ó-Zólyom; Stájerországot, Karinthiát, Krajnát védte Kanizsa, melyet Szigetvár elvesztése után 1569-ben Csejtéért cserébe szerzett meg Miksa király özv. Nádasdyné Kanizsai Orsolyától. Murány a Szepesség felé vivő úton állott őrt. Ezeknek a váraknak szükségleteiről a pozsonyi magyar udvari kamarának kellett gondoskodnia.

A szepesi kamara területén és ennek gondozása alatt voltak: Borsod, Abaúj vármegyék védelmére: Eger, Szendrő és Kassa. A keleti határon őrködtek: Szatmár, Kálló, Tokaj.

A végváraknak és a táborban levő magyar katonaságnak ellátására 1527-től kezdve csaknem évenként ajánlottak meg az országgyűlések a királynak *hadisegélyt* — dica, subsidium — 1527-től 1546-ig a *porták* és *jobbágytelkek* száma szerint 1—1, 1553-ban 1½—1½, 1559—1588-ig 2—2, 1552-ben és 1593-ban 3—3 frtot, 1596-ban a *jobbágyok* portánként 9—9, a *nemesek* sajátjukból portánként szintén 9—9 frtot, 1599-től 1604-ig *házankint* ajánlották meg az évi 1—2 frt subsidiumot, hogy a mint mondták, akkora segélyt akarnak a királynak adni, a milyen még soha sem volt. Ezen a portánkénti és házankénti adózáson felül adóztak a máskor felmentett molnárok, szabadosok, ruthének, oláhok is. De gyakrabban megadóztatták magukat az urak és a papok is. 1546-ban az urak és nemesek minden 40—40 frtra becsült jobbágyok után a 40—40 frt után $\frac{1}{60}$ -ot — sexagesima — ajánlottak meg saját zsebükből a háborúra. Az egytelkes nemesek arany-, ezüst- és készpénzkészletüknek, marháiknak, termékeiknek, boraiknak és más ingó vagyonuknak — kivéve a hadi felszereléshez szükséges

ruhákat, lovakat, fegyvereket — $\frac{1}{60}$ -át fizették. A sz. kir. és bányavárosok polgárai — kivéve a saját ruhájukat és a feleségeik ékszerait — minden arany-, ezüstneműik, házaik, telkeik, marháik, lovaik, szőlőik, boraik, árúik, szóval mindenneven nevezendő tárgyaik után 60-adot, azaz minden birói becslés szerinti 60 frt érték után 1—1 frtot; a conventek prépostjai, a plébánosok a főpap által minden egyháznegyvében kinevezett pap által felbecsülendő jövedelmeiknek $\frac{1}{10}$ részét; a Fuggerek és más külföldi kereskedők — a kik nagy jövedelmet húznak abból, hogy a városokban lerakják árúikat és azokat aztán elárúsítják — minden lerakott árúiktól $\frac{1}{40}$ részt fizetnek.

Máskor az egyetlen nemesek kúriáknént 50—50 denárt; a plébánosok, káplánok és altaristák, a kiknek jobbágyaik nincsenek, minden házaspár után fizetnek 1—1 frtot, a kiknek jobbágyaik vannak, minden jobbágy után 50 denárt.¹ «Az így megajánlott pénz, ha pontosan befizettetik, nem csekély összeget hozhat be a királynak.»² Mondják nagy naivitással a Kk. és Rk., mintha nem is ők lettek volna azok, a kik elsősorban maguknak foglalták le a jobbágyokon bevett dicát, a mi ellen újabb és újabb törvényeket alkottak.³ Szintén jellemző az akkori közállapotokra, a mit törvényben mondtak ki 1546-ban, hogy ha meggyőződnek arról, hogy a megajánlott pénz csakugyan az ő és alattvalóik védelmére fordíttatik és nem, mint az ez előtt szokásban volt, egyeseknek használatára *raboltatott el* vagy használtatott fel, megajánlanak a felségnek még Szt. Lőrinczkor beszédendő második frtot és 20 denárt.⁴

Wiener András pozsonyi kamarai pénztárnok 1587-ben beadta a kamara 1576 okt. 21-től 1586 máj. 13-ig terjedő számadását. E szerint 10 év alatt a kamara összes bevétele 1.160,714 m. frt 87 $\frac{1}{2}$ denár, tehát évenként átlagosan 116,714 frt volt. A bevétel-lekkel szemben állanak a kiadások 1.160,701 m. frt 64 $\frac{1}{2}$ denárral. Maradt 13 frt 22 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ denár. Rudolf király 1593 szept. 30-án

¹ L. Corpus juris az illető helyeken.

² 1546 art. 8.

³ Pld. 1550 art. 29.

⁴ Art. 5.

Prágában kiadta Wienernek a felmentvényt. Ebben elmondja, hogy Wiener számadásában elszámolt az összes: harminczad, dica, évi census, taxa, gratuitus labor, az üresedésben levő püspökségek jövedelmeiről, a contrabontokról, vagyis a kir. fiscust megkárosítani akarók büntetéséről, a király nevében felvett kölcsönökről, a mik mind benne vannak a fenti 1.160,714 frt $87\frac{1}{3}$ denár bevételben. Kiadásokban elszámolt: a király fivérei Erneszt, Mátyás, Miksa osztrák főherczegek fizetéseiről; a praetatusok, bárók, praefectusok, consilariusok és más, a magyar kamarának alárendelt egyének salariumairól; a *katonai stipendiumokról*, az *annonára bejött pénzekről*, a *néhány régvár fenntartására fordított összegekről*, a *királyi annonarium részére bevett tizedekről*; deputatiokról; a kölcsönvett pénzekről; a király udvari szükségletére vett borokról; a királyi fiscushoz tartozó levelek váltáságáról; a király által adott gratia, provisio és elemosynákról; az octavalis törvényszék bírának és ülnökeinek díjazásáról, végre az évenként kiküldetni szokott királyi biztosok utazási költségeiről, összesen 1.160,714 frt $87\frac{2}{3}$ dénárról.¹

Itt úgy látszik, hogy minden a legszebb rendben volt, még a katonák és a végvárok is ki voltak elégítve. Igaz, hogy Wiener pontosan elszámolt minderről, a mit bevett és kiadott. Arról már ő nem tehetett, hogy többet nem vehetett be és nem adhatott ki. Pedig lett volna sokkal több bevenni és kiadni való.

Nézzük csak meg az 1584-ik évet, mint a melyiknek királyi bevételeiről a legtöbb adatunk van. Itt be kellett volna jönniök: ² (345. oldal.)

Az 1584 nem volt háborús év, de ha az lett volna is, csekély deficittel lehetett volna fedezni az összes hiányokat, ha nem lett volna közel 200,000 frttal kisebb a bevétel a kellőnél.

1591-ben 127,679; 1592-ben 107,955 frt volt a pozsonyi kamara bevétele és ugyanannyi a kiadása. Az utóbbiak közt a katonai természetűek mindössze 43,128, illetve 32,784 frttal szerepelnek. Feltűnő, hogy itt az esztergomi érsekség jövedelmei 1404 és 733, a győri püspökségé 5269 és 210 frttal vannak felvéve

¹ Copula Annorum fol. 185—190.

² A denárokat nem vettem számításba.

I. A pozsonyi kamaránál:

Városok czenszusából	1,130 frt	— den.
A sz. kir. és bányavárosok taxájából	25,300	» — »
Az esztengomi érsekség jövedelméi	85,607	» — »
A győri püspökség	6,438	» — »
A porói a pátság jövedelméi	62	» — »
A turóczyi prépostság jövedelméi	510	» — »
A zalavár-kapornoki a pátság jövedelméi ..	2,225	» — »
A dicsa-substidumból	24,927	» — »
Az összes 30-adok (csak) jövedelméi	100,000	» — »
A veszprémi püspökség jövedelméi	656	» — »
A váci püspökség jövedelméi	2,901	» — »
Mármarosi és lengyel só jövedelméi	368	» — »
A gratuitus labor megváltása	18,727	» — »
A sasvári 30-adon contrabant	45	» — »
Újvári 30-adon sóból	1,736	» — »
A pozsonyi kamara bevételre lehetett volna körülbelül	230,632	» — »

II. A szepesi kamaránál:

A dícből	24,900	» — »
A tizedekből	69,684	» — »
A városok taxájából	7,875	» — »
A 30-adokból	8,590	» — »
A gratuitus labor megváltásából	89,155	» — »
Összesen	200,204	» — »
Az ekkor a királyi őrséggel ellátott várakból	150,000	» — »
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290	» — »
A királyi jövedelmek összesen	871,926	» — »

122

Pozsony régi kiváltságai alapján; nem fizet. Sopronnak évi 4000 frtot kellene fizetnie, de ezt királyi rendeletre az ottani kapitánynak fizeti. Trenesén a treneséni várnak fizet. Szakolcza rendes ezzenzust soha sem fizetett.

1584-re bejött a pozsonyi kamarához 8524 frt. Hiány 16,103 frt. Hét vármegye a porták összeírását nem küldte be.

bejött: 1597 frt. Hiány: 17,130 frt.

volt 116,054 frt. Hiány: 114,578 frt.

Bejött ebből 7503 frt. Hiány: 81,652 frt.

rendesen a várak kapitányai szedték be.

• nem számítva a körmöczyi kamaránál befolyó és a bánya-jövedelmeket,

és felvették itt «a különféle egyénektől vett kölcsönök»-et is 14,100 és 13,250 frttal.¹

A Kk. és Rk. úgy látszik megtartották 1588-ban kimondott fenyegetésüket, hogy t. i. ha a király az ország régi szabadságát vissza nem állítja, a segílyt jövőben nem szavazhatják meg és 1589—1592-ben csakugyan nem is adtak a királynak subsidiumot. Természetesen azt a szepesi kamarához tartozó vármegyék sem fizették, ha tehát leszámítjuk ezt és az ingyen-munka váltságát, a szepesi kamara jövedelme 91,049 frtot tehetett. Ez hozzáadva a fentihez, összesen is csak 218,728 ; illetve 199,004 frtot tenne. Hozzájuk lehet még venni az osztrák tartományoknak évi 291,290 járulékát.

Sajnos, hogy a királyi jövedelmekre biztosan sohasem lehetett számítani. Hogy számolták el a dicát? Itt nem bocsátkozva részletezésekbe, csak nagy vonásokban mutatok be pár példát arra, hogy miért maradt igen kevés vagy épen semmi ebből a katonaság fizetésére. *Borsod* vármegyében 1546-ban volt 1137 porta. A dica beszédese teljes 4 hónapon át tartott és volt bevétel 1988 frt, ebből 1109 frtot saját használatukra felvettek a megyei főurak, 666 frt ment a megye számadására, a többit elszámolta a dicator és a thesaurarius nem kapott semmit. *Hevesben* 1546-ban be kellett jönnie 591 frtnak. De az urak saját birtokaikon maguknak szedték azt be. A dicator a kamara részére beszedett 45 frtot, a mi az ő, az alispán és a szolgabírák költségeire is kevés volt. *Abaujban* 1552-ben bevétel 2771 frt, ebből a kassai és eperjesi német katonaság fizetésére ment 2286 frt, a többit beszedte Perényi Ferencz és elszámolta a dicator, a kincstárnoknak semmi. *Zemplén* 1582-ben bevétel 4771 frt. Elment a nélkül, hogy a magyar katonaságnak csak egy denár jutott volna. Ugyanott 1598-ban megkapta díját a kapitány, kivette részét mindenki, csak a 49 főből álló megyei katonaság nem kapott semmit. *Nyitra* 1596-ban minden portától 9 frt 10 den. = 19,592 frt bevétel, ebből elment : a katonaságnak — persze nem a magyarnak — 17,224 frt, építkezésekre 2153 frt, a szegényeknek 215 frt, összesen 19,592 frt elszámolva.²

¹ Cop. Ann. fol. 205—212

² Orsz. levéll. Dica összeírások.

Hosszú sora van az ilyen elszámolásoknak, a melyek mutatják a hiányok okait és azt, hogy miért nem jutott pénz a katonáknak. Már az 1550. art. 29. mondja, hogy az alispánok indítsanak inquisitiót és hajtsák be a dica-hátrálékokat. Némely urak ugyanis nemcsak annyi katonát tartanak, a mennyi nekik elő van írva, hanem többet is és minthogy azoknak zsoldját fizetni nem tudják, kezüket birtokaik dicáira tették. Ha ezek a szükséges zsoldokon felül szedtek be dicákat, azt az alispán rajtok hajtsa be és ne a jobbágyokon, a kik a dicát már egyszer megfizették.¹ Az se volt éppen ritka eset, hogy a dicák a katonaság által okozott károk megtérítésére fordítottak úgy is, hogy ha az illető helyek dicája nem lenne elegendő a károk megtérítésére, a szomszéd vármegyék dicáját is igénybe vették. A király szerezzen magának elégtételt a katonák zsoldjából.² A hol pedig részint a török, részint a király katonái elpusztították a házat, falut, attól a dicát nem kell behajtani.³ 1564—1599-ig a királyok a dicákra különféle címeken 88,650 frtot utalványoztak.⁴

A végvárhoz adandó ingyen-munkák megváltására a jobbágyok által lefizetett összegek éppen úgy kallódtak el az alispánok, percceptorok és kapitányok kezén. A várak birtokainak jövedelmei nem folytak be közvetlenül a kamarához, de azokat a kapitányok szedték be és fordították az őrség ellátására. Hogyan jártak el, mutatja a murányi kapitány, a ki 1564-ben tized fejében beszedett 208 juhot, 151 bárányt, 245 juhsajtot. A vár jövedelmeit összeíró biztosok működésének megkezdéséig a mészáros levágott 70 ökröt és volt még — télen át a falvakon tartott — levágni való élő ökör 72 drb. A jobbágyoktól census és tributum címén szedett juhok és kecskékből levágtak 350 drbot. A pinczékben volt 145 drb sajt és sok megromlott marhahús. És a katonaság mégis egyhangúan panaszkodott a biztosok előtt a rossz ellátás miatt. Panaszkodtak a kenyér hiánya miatt. Egy katona kapott ugyan naponként egy font húst, de a kapitány egész nyáron át értéktelen kecskehúst ad nekik. Hogy honnan szedi a kapitány az olcsó kecskét, azt nem tudják, mert a jobbágyoktól nem kecskét szednek. A jobbágyoktól

¹ Corp. juris.

² 1554 art. 2.

³ 1557 art. 3.

⁴ Libri debitorum.

a kapitány jó sajtot szed be, a katonáknak meg a maga megromlott sajtját adja.¹ Különbén a kapitány több tételre vonatkozólag nem akarta a biztosoknak megmutatni a számadást, állítva, hogy ő elszámolásra csak a kamarával szemben van kötelezve. Ezek egyikénél sem találok nyomát a várak elszámolásainak.

A katonaság szükségleteire felvett kölcsönöket a királyok nagyrészből a harminczadokra utalványozták, igen sokat úgy, hogy a kölcsönt adók marhát hajthattak át fizetés nélkül. 1564—1599 közt a harminczadokra 965,992 frtot utalványoztak.²

A magyar főkapitányok közt akadt egy Pálffy Miklós, Pálffy Tamás, Zrinyi György és még néhány, a kik hazájok és katonáik iránti szeretettől indítatva, sajátjukból nagy áldozatokat hoztak a rájuk bízott őrségek érdekében. De mi volt ezeknek áldozatkészsége a szükséglethez képest. A királyokat se vádolhatjuk, hogy nem akartak volna segíteni. Igérték sokat, tettek volna is, ha lehetett volna. Az udvari kamarák — értve a magyarokat — buzgón támogatták a királyokat a kölcsönök felhajszolásával, de hiába ígérték a királyok és a kamarák, hogy a kölcsönt hamarosan visszafizetik, az 5—8%-os kölcsönöknél nem egyszer elérte a kamat a tőkét.

A ki meg akarja ismerni a várbeli katonaság nyomorainak igaz képét, olvassa el a Hadtörténelmi Közlemények 1914. évfolyamában thengöldi Bornemissza Jánosról írt tanulmányt,³ Kanizsának, illetőleg ezen végvár katonáinak sorsa híven tünteti fel az összes végvárak őrségeinek helyzetét azzal a különbséggel, hogy a míg itt a tisztek — magyarok lévén — segíteni igyekeztek a legénységen, addig sok végvárakban az idegen kapitányok segítettek növelni az őrség nélkülözéseit és úgy a várak, mint a táborok katonáit rászabadítva a falvakra, okozóivá lettek a nép mérhetetlen nyomorának, miről az országgyűléseken oly sok panasz hangzott el.

A katonák fizetetlensége volt az oka azok számtalan erőszakoskodásának, ez meg az élelmezés körül felmerült nehézségeknek.⁴

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ Orsz. levélt. Urbarium arcis Murány.

² Libri debitorum.

³ Takáts Sándortól.

⁴ Folytatását lásd a folyóirat 1917. évfolyamában.

AZ 1291. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

III. András királyunk trónraléptekor Magyarország nyugati vidékének egy része Albert osztrák herceg kezén volt. IV. László, András elődje, szép kún és oláh nők karjaiban nyugodtan nézte, hogy egy külföldi fejedelem Güsszingi Ivánt, a magyar király hatalmas alattvalóját példásan megzabolázta s hogy ugyanazon külföldi fejedelem azon ürügy alatt, hogy az Iván által osztrák területen okozott károkat valahogy pótolja, nem ettől keresett kárpótlást, hanem a fegyveres kézzel elfoglalt magyar területet egyszerűen — mintha ennek örök időre volna érvénye — politikai s katonai közigazgatása alá helyezte.

Ennek az lett a következménye, hogy a nagyravágyó Habsburgi Rudolf ezen állapotban Magyarország megszerzésére vezető hathatós segédeszközt látott. Valamint Ausztriát 1282-ben a német birodalomra szállt hűbér czímén saját fiainak adományozta, úgy IV. László halála után is azt hitte, hogy Magyarországgal is ugyanazt teheti; rá nézve III. András trónutódlása nem létezett. De hogy az ügyet mégis némi törvényesség látszatával övezze, 1290 aug. 31-én arra hivatkozott, hogy ő annak idején tanuja volt annak, hogy IV. Béla király országát Frigyes német császárnak császári hűbérként kiszolgáltatta s miután IV. László halálával ezen Magyarország a német birodalomra átszállt hűbérnek tekintendő s miután — saját szavai szerint — egészen természetes dolog volt, hogy bőkezűségében elsősorban tulajdon testét és vérért részesítse, ugyanazon napon Erfurtban egész Magyarországot fiára, Albert osztrák hercegre ruházta át.¹

A dolog azonban nem így állott. IV. Béla igaz, 1241-ben a

¹ *Fejér* Cod. diplom. VI. I. 47—48.

tatóroktól féltében II. Frigyes császárnak hűbéri köteléket ígért, *de azzal a feltétellel, hogy a tatárok ellenében legyen segítségére ; a feltételt azonban a császár sohasem teljesítette,* vagyis az ígért hűbéri kötelékre soha jogot nem formálhattak és így csak diplomatiái furfangnak kell tekintenünk, hogy Rudolf, kinek nagyon jól kellett emlékeznie az 1241. évi eseményekre, a midőn tanuminóságban szerepelt, ezt a körülményt egyszerűen agyonhallgatta. Rudolf eljárása nagy hamar ellenállásra talált, legalább IV. Miklós pápa részéről, habár nem is az imént felsorolt okok alapján. Miklós, a mint hírül vette IV. László meggyilkolását, 1290 szept. 7-én Magyarországra küldte követül Benvenuto eugubiai püspököt, hogy a magyar viszonyok felül tájékoztassa magát és ejtse módját, találjon eszközt az ottani viszonyok megszüntetésére és világosan hangsúlyozza a követ részére kiállított megbízó levelében, hogy Magyarország a római kuriáé. Mivel akkoron nem volt tudomása Rudolf szándékairól, a követet szept. 9-én Rudolf és Albert kegyeibe ajánlotta. A mint hírét vette, hogy Rudolf Magyarországot Albertnek ajándékozta, 1291 jan. 2-án János jesii püspököt nevezte ki követéül és megbízta, hogy Rudolfot és Albertet tegye rá figyelmessé, miként Magyarország több rendbeli oknál fogva a pápai szék tulajdona ; más valaki egyáltalán nincs feljogosítva arra, hogy Magyarországgal rendelkezék, csakis a pápa ; ugyanazon értelemben írt a magyar főpapoknak és főuraknak is. A követnek küldetéséről szóló jelentését nem ismerjük.

András se maradt tétlen. A Székesfehérvárott 1291 febr. havában megtartott országgyűlésen elsősorban a főurak megbízhatóságáról akart meggyőződni, a mi kétségkívül a királyi hatalom költségén történt, mert más áron nem lehetett őket a maga számára megnyerni. Megigérte, hogy évenként tart országgyűlést Székesfehérvárott, melyen a főnemességen kívül a köznemesség is hivatva lesz a közigazgatást ellenőrizni ; ígéretet tett arra, hogy a legfőbb államhivatalokat a nemesség ajánlata szerint tölti be ; egy megyét se adhat valakinek örök adományul ; külföldit, pogányt és nem nemest nem ajándékoz meg várkastéllyal ; ilyeneket nem vesz maga mellé tanácsadókul ; az egyházakat, a nemességet, az erdélyi szászokat valamint az ezeknek területén lakó egyéb nemzeti-ségűeket nem sujtja adókkal és az egyházaktól elvett jószágokat

visszaadja nekik ; a főispán csak négy nemes ülnök hozzászólása mellett szolgáltatathat igazságot ; a nádor is — utazásai alkalmával — emez ülnökök és az alispán belevonásával mondhat csak ítéletet. Ennek ellenében a nemesek és a papok kötelezték magukat, hogy úgy a bel- mint a külföldi támadások ellenében a király segítségére lesznek.

Legutóbbi megállapodás alapján András méltó választ adhatt már Rudolf és Albert kihívó magatartására s nem fér hozzá kétség, hogy ennek mikénti megindítása a Güsszingiek közreműködésével történt.

Tudjuk már, hogy ezeknek legnagyobb és legszebb birtokai IV. László halálakor Albert kezén voltak. Ismerjük a daczos és dölyfös Güsszingi Iván természetét és modorát és így biztosra vehetjük, hogy ő s pártja csak azért szegődött Andráshoz, mert remélte, hogy segíteni fogja elvesztett jószágainak visszaszerzésében ; bátran feltehetjük azt is, hogy a daczos főúr egyenesen ezt kötötte ki feltételül csatlakozásáért ; másrészt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a feltétel elfogadásának András részéről, saját hatalmának biztosítására kellett vezetnie, mert maga mellett magyar földön csak nem tűrhetett el egy második uralkodót.

Elérkezett tehát az idő, hogy a Güsszingiek birtokait visszakövetelje. András a székesfehérvári országgyűlés megtartása után Erdélybe ment és a gyulafehérvári országgyűlésen rendezte az ottani magyarok, szászok, székelyek és oláhok ügyeit, de még márczius végével visszatért Magyarországra.¹ Így azután az ország mindkét részén levő alattvalóinak támogatásáról biztosítva Albert ellen támadólag lépett fel.

Előbb azonban mindent megtett, hogy a békét valahogy megmentse. Azzal kezdte, hogy nemsokára husvét után (1291-ben husvét április 22-ikére s 23-ikára esett) követséget küldött Alberthez²

¹ Itinerárja a következő : 1291 jan. 28 *Nagyvárad* ; jan. 29 *Fülöpös* (Erdélyben) ; márcz. 10—11 *Gyulafehérvár* ; márcz. 21 *Győr* ; márcz. 26. *Czegléd mellett*, jún. 5, 24, 27 *Buda* ; jún. 29 *Székesfehérvár* ; júl. 3 *Buda*.

² A követség egyes tagjait nem ismerjük. Az osztrák Ottokár rimes krónikája (Secmüller József kiadása 396) szerint egyikök «Peter der Wahtelsac» (*Wachtelsack*) volt, ki a hercegnek egy levelet átadott. Ha ez tényleg a helyes név,

azon felszólítással, hogy adja vissza a Güsszingi Ivántól elvett magyar birtokokat. Hiába volt a szónokok ékesszólása s András alázatossága, hiába hivatkoztak arra, hogy a magyar király még nem feledte el azokat a jótetteket, melyeket Albert iránta, mint trónkövetelő iránt tanusított és hogy most már mint király, alattvalóira való tekintettel, esküvel kötelezett arra, hogy országának épségét teljes kiterjedésben megőrizze. A mint várható volt, Albert nem engedett. Most tehát nem maradt egyéb hátra, mint a fegyverek döntése.

Harczba hívta tehát összes alattvalóit, kik fegyveres erőkkel hozzá is siettek. A felhívás természetesen a drávántúli vidékieknek is szólt, kik közül a horvát Gereben ura (Gárdony fia). Gárdony az első volt, ki magát és századát Budán a királynak rendelkezésére bocsátotta. Elis ment a királlyal együtt Mosonyig, de innen nem folytatta útját Ausztria felé, minek oka a horvát viszonyokban volt. A Vodicsai-család egyik tagja, a hatalmas Radoszló bán, András ellenségeihez tartott ¹ és miután ő nem volt az egyedüli, kitől Andrásnak félnie kellett volna, jónak tartotta, hogy a megbízható Gárdonyt a horvát határvidék megőrzése céljából Zágrábba visszaküldje.²

A székesfehérvári egyházban június végén bontotta ki András az ország zászlóit, mire serege két hadtestben indult el. Az egyik átlépve a határt, Ausztriába tört, a másik Pozsony vidékét támadta meg, hogy az osztrákoktól elszakítsa. Már jul. 3-án tanusítja, hogy akkor, midőn seregét Albert osztrák herczeg ellen menesztette s az ország zászlaja kibontása végett a székesfehérvári egyházba jött, Tengerdi Tivadar székesfehérvári prépost azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy IV. Lászlónak Sitke helységét tárgyzó adománylevelét számára megerősítse; ³ júl. 10-én pedig, *miután a Székesfehérvárott történt zászlóbontás után Győrre jött,*

akkor a követ az ország nyugoti vidékén lévő megyék egyikéből, valószínűleg sopronmegyei németajkú ember lehetett.

¹ Bizonyítja ezt az, hogy Vegliai Doymmal együtt Radoszló is mint a nápolyi királyné magyarországi híve 1291. évi június kezdetén, Manfredonian keresztül, a nápolyi udvarhoz készül. (*Anjoukori dipl. emlékek.* I. 77.)

² *Hazai okmánytár* VIII. 295.

³ *Wenzel Árpádkori új okmánytár* X. 22.

hozzá fordult a vasmegyei Doroszló (a Rumi-család őse) azon kéréssel, hogy egy 1285-ben kiállított oklevelét számára erősítse meg.¹

I. Magyarorszáiban.

Mint már fentebb mondtuk, Magyarország nyugati részének néhány vidéke 1291-ben még Albert kezén volt és vannak okirati bizonyítékaink arra, hogy itt már 1291 kezdetén, de mindenesetre már tavaszán magyarok és osztrákok között véres összeütközésekre került a dolog.

a) Hontpázmán nb. Szentgyörgyi Ábrahám, kit Abicsknak is neveztek, 1295-ben kijelenti, hogy a pozsonymegyei Csallóközben fekvő Alistál nevű birtokot, melyet *Csallóközi István fia László* valamikor Ábrahám néhai rokonaitól kapott, ennek újonnan adományozza. Elmondja, hogy rokonainak, Kozma és Pálnak *Szentgyörgy és Bazin* nevű várait az osztrákok ostromolták, lefoglalták és hogy akkor nevezett László s *Taró István* nevű fia nagy érdemeket szereztek maguknak. László annyira ment, hogy ezen egyetlen fiát, *Marcheygen* az osztrákoknak túsul adta s a két vár visszanyerése czéljából anyagi áldozatokat is hozott.² Szentgyörgy és Bazin elfoglalása kétségkívül az 1291 kezdetén történt osztrák támadással áll összefüggésben.

b) András király megjutalmazza 1291 júl. 10-én a Vas megyében törzsökös *Csém nemzetségből származó Miklóst, Bernátot, Konrádot és Seyfriedot* és kiemeli, hogy akkor, miután ő (t. i. András) a magyar trónra lépett, fenti Bernát az ország határait megtámadni akaró osztrákok elleni harcban *Rohoncz vára előtt* súlyosan megsebesült; Weisz Miklós pedig *Szentmihály vára előtt* egy hajtólöveg által sérült meg.³

c) 1291 július 21-én arról tesz András említést, hogy a szintén Vas megyében törzsökös *Ják nb. Ebed fia Rajnold és Ják* az ország határán az ezt pusztító Albert osztrák herczeg ellen harcoló se-

¹ *Hazai okmánytár* VII. 218.

² *Fejér* VI. 1. 353.

³ *Wenzel* XII. 503. Rohoncz (a német Rechnitz) Vas megye községi járásában van. Szentmihály szintén Vas megyében feküdt.

regben nagy szolgálatokat tettek. Miután a király az ausztriai földön lezajlott hadjáratról itt csak mint valamely későbbi eseményről szól,¹ világos, hogy a Ják-nemzetségbeliek e működései korábbi időre esnek.

d) 1292-ben megjutalmazza a már fentt említett *Rumi Doroslót* és akkor mondja, hogy ez magát az osztrákok elleni harcban, melyben sok szolgáló népe elesett, kitüntette, a mint ezt a jelen volt bárók és nemesek a királynak elbeszítették.²

e) 1291 július 14-én elbeszéli András, hogy a Zala megyében törzsökös *Buzád—Hahót nb. István* (akkor a királyi tálnokok jegyzője) az országnak az osztrákok által okozott károk megtorlása s az ellenség kikergetése végett összegyűlt hadsereghez több báróval együtt saját csapatjával társulván, az osztrákok ellen *Potul*³ nevű várig hatolt.

f) A valamikor Pozsony megyében, a Dudvág vidékén. Deáki mellett feküdt Berény helységnek egy *Majnard* (a német Meinhold) volt az ura 1217-ben, *kinék fia Ábrahám a Duna jobbpartján 1291-ben lezajlott hadiműveleteket vezette*. A király már 1291

¹ Wenzel X. 14.

² Wenzel XII. 530.

³ Potul eddig nincs meghatározva. Ezen István (1272—1296) a zalamegyebeli alsóindvai Bánfi-család őse; fia Miklós 1343-ban királyi adományozásban részesül és ez alkalmalmmal említi az okirat (Fejér IX. 1, 88), hogy Miklós I. Károly király idejében az osztrákok elleni hadjáratban a *Pochol* nevű várig és városig hatolt, a *Pechwar-hoz tartozó Gyepes-Szerdahely nevű várat bevette*, elhamvasztotta és a Pochol várhoz és városához tartozó összes területet tüzzel-vassal pusztította stb. Mindamellettt azonban, hogy itt Potult (mert Pochol is ugyanaz) közelebb-ről körülírja, még sem tudjuk szabatosan meghatározni. A Gyepes-Szerdahely elég bizonyíték azonban arra, hogy Potol = Pochol alatt magyar földrajzi tárgy értendő, a mit különben a következő adatok is támogatnak. Kerecsényi László zalamegyei ember 1555-ben írja Szigetből Nádasdi Tamásnak, hogy «az mustra mester Perlakra (zalam. helység) jött . . . hogy esmég (= ismét) hátra akar menni *Potol*-ba». Ákosházi Sárkány Ambrus (szintén zalamegyei) ugyanakkor írja Nádasdinak: «azt monta vala kegyelmed, hogy kegyelmed szekeren küldet *Potolik* (= Potol-ig); *Potolyba* és egy hétik kelyet (= kellett) késnünk» (*Történelmi Tár* 1906. évf. 131., 1910. évf. 534., 536.). Kövendi Székely Lukács stájerországi birtokos pedig Nádasdinak írja 1557-ben: «de az *pottoly* mezőn nincsen semmi jószág hozzája.» (U. o. 1907. évf. 542.) Azt, hogy a stájer Pettauval azonos, mint ezt néhai Pauler Gyula két helyen is állítja, el nem fogadhatjuk.

június 24-én említi, hogy ezen Ábrahám, midőn az ország határait Albert osztrák herceg ellen védelmezte, egyik ütközetben megsebesült és öt rokont vesztett; ¹ világos azonban, hogy itt oly csatározásról van szó, mely a székesfehérvári zászlóbontás előtt történt. 1294 január 18-án azonban tanúsítja András, hogy Menold fia Ábrahám neki már trónkövetelő korában is sok nevezetes szolgálatot tett. Midőn IV. László korában az osztrákok a magyar határt elfoglalták és ezen vidék összes nemesei az osztrákokhoz szegődtek, csak Ábrahám volt az, ki az ellenségnek ellenállva, a királyhoz hű maradt. Midőn László halála után — most már 1291-ről beszélhetünk — András trónra lépett, Ábrahám az osztrák-stájer herceg Albert seregével összetűzve, *Nagyszombat* városnál vitézül harczolt. Sikerült neki itt egynéhány osztrákot fogságba ejteni s a kezébe került osztrák csatazászlót András királyhoz megküldeni. A Nyitra megyében fekvő *Sasvárt*, melyet az osztrákok ugyancsak elfoglalva tartottak, szintén visszahódította a királynak. Albert összes haderejével Pozsony megyét pusztította, Ábrahám az osztrák sereget legyőzte s győzelmének jeleül — mint már mondtuk — az ellenség hadizászlóját egyik embere által a királynak bemutatta. Albert ezen balsiker után egy csehekből álló csapatot küldött Ábrahám ellen, de most sem jobb sikerrel; Ábrahám harczba bocsátkozott a csehekkel és legyőzte őket. Erre Albert, egy Ábrahám által védelmezett erődtímenyt vett ostrom alá, a mit azonban nem tudott bevenni, mert Ábrahám azt saját és embereinek sérülése árán dicsőségesen megakadályozta; 53 embere nyíllövés következtében súlyosan megsebesült, tizenötön pedig a védelmezés alatt az osztrákok fogságába kerültek; világos tehát, hogy ezen faerődtímeny a pozsonyi várhoz tartozott. Említi itt is Sasvár ostromát.²

1297-ben újabb részletekkel egészíti ki tudósítását. Azt mondja: «Midőn köztünk és Albert osztrák-stájer herceg és cseh király között, ki most kedves ipánk, akkor pedig legelkeseredettebb ellenségünk volt, háború tört ki s a pozsonyi várat a herceg a mi kárunkra elfoglalva tartotta, Pozsony megye összes nemesei

¹ *Apponyi-oklevéltár* 17, 18.

² *Apponyi-oklevéltár* 31.

s Pozsony városának összes vendégnépei minket elhagyva az ellenséghez szegődtek, Ábrahám ellenük harczolva, sok szolgálatot tett akkor nekünk. Midőn ugyanakkor az osztrákok, nevezett herczegük parancsára, a *Szala* a *Deáki* nevű helységekben lévő monostorokban felhalmozott hadikészülékek és lőszerrek segítségével területünket pusztították, Ábrahám ezen monostorokat saját költségein ostrom alá vette. Maga s emberei megsérültek, de az elfoglalás mégis sikerült, mire Ábrahám a monostorokat jogos tulajdonosaiknak, a szentmártoni s a túróczi apátnak minden kiváltási díj nélkül visszaadta, a mint ezt (Henyeyi) Ladamér esztergomi érsek tanusította.¹

Ezen Ábrahám különben a «Vörös» melléknevet is viselte és 1294-től 1296 május 31-ig Pozsony megye alispánja. 1324-ben megkapja a pozsonymegyei Cseklészt; 1325-ben találkozunk vele utóljára; tőle származnak az ifjabb Cseklésziek és a Vörösváriak.

Néhai Pauler Gyula «A magyar nemzet története 1301-ig» című művében (első kiadás I. 550) azt mondja, hogy annak a magyar csapatnak, melyben fenti Ábrahám Pozsony alatt oly dicsőségesen harczolt, «néhai Csák Péter nádor fia Mátyus volt a vezére.» Pauler azonban tévedt, a mint ezt a következő okadatok bizonyítják:

1. Midőn András király 1294 január 18-án a pozsonyi ostromot legelőször említi, világosan megmondja, hogy az ostromra Máté királyi lovászmestert küldte ki. Csák nb. Máté pedig csak 1293 okt. 28-tól 1296 április 7-ig a lovászmester. 1291-ben Gyovad nb. Mikó volt az.

2. Midőn 1297-ben ugyanerről szól, azt mondja a király, hogy «akkor, midőn Henrik fia Miklós volt nádor a pozsonyi várat ellenünk elfoglalva tartotta s mi Máté lovászmesterünknek és Pozsony megye főispánjának megparancsoltuk, hogy a várat ostromolja stb.» Erre már most megjegyzendő, hogy 1291-ben Güsszingi Iván és fivérei, köztük Miklós, királypártiak voltak; ki van zárva tehát, hogy 1291-ben Miklós Pozsonyt kezén tartotta volna. Még jobban bizonyítja ezt Andrásnak 1296 október 19-én kelt okirata, melyben azt mondja, hogy Henrik bán fiai a pozsony-

¹ *Apponyi-oklevéltár* 38.

megyei Detrekővárat elfoglalták és fenti Ábrahám urának, Máté parancsára a várat szerencsésen visszahódította.¹ Ebből világosan kitűnik, hogy Máté alatt Pozsony megye főispánja, Ábrahám alatt pedig alispánja értendő; pedig Máté csak 1293 október 26-tól kezdve Pozsony megye főispánja (1291—1292. Pécz nb. Apor az) és Ábrahám is csak 1294-óta alispán. Kiviláglik tehát, hogy Pozsonynak a Güssingiek által történt elfoglalása s Csák nb. Máté és Vörös Ábrahám által történt visszahódítása nem 1291-re, hanem későbbi időre, a legnagyobb valószínűség szerint 1292-re helyezendő.

II. Ausztriában.

Miután András király június 29-én Székesfehérvárott az ország zászlaját kibontotta, megkezdték a mozgósítást és az egyes csapatok menesztését. Miklós nádor (Somogy megye főispánja) már június 17-én Geregye nb. Kalmér nevű vasmegyei úrral együtt az ország határán tartózkodik.² Maga a király július 3-án megint Budán, július 8-án azonban Komáromban van. Július 10-én Győrött találjuk. Július 14-én a tószigeteszilizközi járásban fekvő (Híd) *Abdán* (juxta pontem Abada)³ van, honnan a Lajta mindkét partján Ausztriába tört. Július 18-án Ladamér esztergomi érsek csapatja s Csukárdi János — kiről még alább lesz szó — az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgy egyház táján tartózkodott.⁴ Az pedig, hogy a király július 27-én Budán lett volna,⁵ nem felelhet meg a valóságnak és csak arra vezetendő vissza, hogy a kancellária az illető darabot a király nevében Budán keltezte.

¹ *Apponyi-oklevéltár* 32. *Fejér* VII. 2, 196.

² *Wenzel* XII. 495.

³ Német neve *Brück-Abda*.

⁴ *Pauler* (I. 550.) mondja: «a jobbszárny a Duna mentében Flenschendorf közelében a «Szent György templománál» lépte át a határt.» Erre megjegyzendő, hogy ezen Flenschendorft nem ismerjük. Ez nem más, mint a legrégebb okiratokban mint Wlocendorf, Flezyndorph előforduló, Mosony megyében az ausztriai határon feküdt *Flossendorf* vagy *Flössendorf*, melynek közelében 1278-ban is a «Szent György temploma» nevű helység Magyarország és Ausztria között a határt jelölte meg. (*Történelmi Tár* 1908. évf. 504—505.) Erről azonban még alább lesz szó.

⁵ *Wenzel* X. 18.

Ausztriai területre érve, úgylátszik, hogy András legegőbb *Haslaut* és utána *Rohraut* vette ostrom alá, melyet bevett és melynek lakosságát hűségi esküre kényszerítette. Maga a király mondja 1292-ben, hogy e hadjáratban, midőn Albert hercegnek országába betört «először és főleg ennek Rohrau nevű várát ostromoltatta».¹ *Július 21-én* már mondja, hogy az egyik vasmegyei ember Rohrau ostroma alatt elesett,² miből arra következtethetünk, hogy Rohrau július 21-én már magyar kézen volt. Erre András Bruck és Fische között egy *Königsberg* nevű dombhoz vonult, hol serege öt napig tartózkodott, mely időtartamot azzal töltötték, hogy a körülöttük fekvő vidéket tűzzel-vassal pusztították. Erre azt tanácsolták neki, hogy *Schwechat* felé induljon, hol rendes csatározásba bocsátkozhatna, ha az a szándéka, hogy egyenesen Bécs felé törjön. András ennek helyt adván, Schwechat felé vonult, hol seregével tábort ütött. Ottokár szerint a sereg oly nagy volt, hogy hosszúsága és szélessége egy mérföld volt. Jelen voltukat nem kellett a bécsieknek tudtul adni; látták ezt a bécsiek a meggyújtott helységek elhamvasztásából, az innen kiinduló lángokból származó szikrákból és azon füstből, mely egészen Bécs falaiboz húzódott. Ezalatt *Prellenkirchen*.³ *Schwadorf*,⁴ *Petronell* ⁵ már András kezén voltak és innen terjeszkedett ki serege minden irányban a Dunától le egészen Bécsújhelyig, az egész vidéket kegyetlenül pusztítva, rabolva, gyujtogatva s annyi kárt okozva, a mennyire a lakosság nem tudott visszaemlékezni. A király főhadiszállása egy ideig Schwechatban maradt, mert Bécsset, bár elég közel volt, még sem támadta meg személyesen teljes erővel; csak kisebb csapatokat küldött alája, a melyek a várost körülrajzolták és környékét ép úgy pusztították, mint az eddig elfoglalt területeket. Arról pl. biztos tudomásunk van, hogy Aba nb. Amadé nádor és az ő zász-

¹ *Wenzel* XII. 529.

² *Wenzel* XII. 504.

³ A lajta melléki brucki kerületi kapitányság hainburgi járásában, a magyar határon.

⁴ Ugyanazon kerületi kapitányság schwechati járásában, a Fische mentén, Bécsből délkeleti irányban.

⁵ Ugyanazon kerületi kapitányság hainburgi járásában, a Duna mentén.

laja alatt Csicseri Jób már július 22-ike előtt a bécsi vár előtt csatáoztak.¹

Albertnek a hadjárat alatt tanúsított magaviselete alig értendő. Vagy alábecsülte a magyarok számát és rátermettségét vagy nem mert velök nyílt csatában szembeszállni. Haderejére nézve némi adataink vannak. A stájer urak sorából a következők jöttek segítségére vagy megígérték legalább: Henrik *admonti* apát 100 emberrel; *Wildoni Hartnid* 60-nal; a *Stubenbergiek* 200-al; a *Pettauiak* 100-al. Az osztrákok sorából: *Stadecki Hartnid* és *Leutold* 50-nel; *Liechtensteini Otto* 60-al; *Emmerbergi Bertold* 100-al; ezekhez járultak a *Schenk*, *Neipperg*, *Pernegg*, *Wildhausi*, *Marburg*, *Teufelbach* és egyéb apróbb urak; összes ereje kb. 3000 emberből állt; ezzel persze nem lehetett a 80,000 főre becsült magyar sereggel sikerrel szembeszállani.

Augusztus kezdetén indult meg András Bécs felé. Augusztus 6-án *Wolter*, azaz a mai *Unterwaltersdorf* mellett ütötte fel sátrát és itt találjuk őt még augusztus 6-án.² Innen egyenesen Bécs felé vonult, hol augusztus 9-én Lőrincz volt nádor fia Kemény számára okiratot állt ki; ugyanott időzik augusztus 17-én is, hol a bécsi vár alatt a sopronmegyei keddhelyi apátság részére adománylevelet keltez.³

Andrásnak Bécs falai előtt megjelenése azonban még nem volt elegendő arra, hogy Albert tétlenségét megtörje. Az összes német kútfők⁴ megegyeznek abban, hogy a magyar betöréssel szemben sem Albert, sem bárói semminéven nevezendő ellenállást ki nem

¹ *Hazai okmánytár* VI. 366.

² *Waltersdorf* (*Ober- és Unter-*) a bécsujhelyi kerületi kapitányság etreichsdorfi járásában van. A király ottlétét tanúsítja *Hazai okmánytár* VIII. 299. és *Wenzel* X. 34. Hogy júl. 27-én Budán lett volna, a mint ezt *Wenzel* X. 18. mondja, nem valószínű. Az illető okiratot a kancellária Budán csak a király nevében állíthatta ki.

³ *Fejér* VI. 1, 147. *Hazai oklevéltár* 128.

⁴ *Klosterneuburgi krónika* (ap. Pez I. 470—471.); a *bécsi krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 716.); a *melki évkönyvek* (ap. Pertz IX. 510.); a *zwettli krónika harmadik folytatása* (ap. Pertz IX. 658.); a *Florián-féle krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 749.); *Leobeni krónika* (ap. Pez I. 874.); a stájer Ottokár rímes krónikája, (ap. Pez I. 381—394) stb., melyet Seemüller József 1893-ban újabban kiadott.

fejtettek ; sőt annyira kicsinylették a dolgot, hogy a magyar királyról másképp nem is beszéltek, mint a «velencei kalmár»-ról, a mivel anyjának velencei születésére czéloztak ; hiveinek pedig azt üzenték : jobb volna most is, mint azelőtt, sáfránt árusítani, a mivel arra czéloztak, hogy Velenczében még a patricziusok sem irtóztak a kereskedéstől. András seregének Bécs előtti táborozása annyiban változtatta meg helyzetét, hogy a stájer és osztrák segítő csapatok Bécsbe érkeztek. Albert természetesen nagy örömmel fogadta őket, de a város polgárai nem igen gyönyörködtek az idegen vendégekben ; nehezen is ment az elszállásolás. A nagy uraknak még jutott hely valahogy a városban ; kíséretüknek azonban a városou kívül kellett a sátrakat felütni, a mit azonban a magyarok és a kúnok alaposan megnehezítettek vagy teljesen megakadályoztak. Mert alig hogy egy letelepedő német csapatot megpillantottak, már is közvetlen közelébe rohantak és az előtte való térséget úgy fölgyújtották, hogy a füst a városba is hatolt. Látván a bárók egy része, hogy tréfát nem értő ellenséggel van dolga, csapataikat lassan-lassan a maguk tűzhelyének védelmezésére haza kezdték küldeni, a mi természetesen a Bécsben gyülekezett fegyveres erőt tetemesen csökkentette. Albert mindamellett sem tudta magát döntő támadásra elhatározni ; főtörekvése az volt, hogy embereiben és a város lakosaiban a helyzet komolyságát a lehetőség keretében leszállítsa, a mi annyira sikerült is neki, hogy a bécsi nők naponta a védőfalakra mentek és ott az előttük lezajló esetepáték kimenetelét ugyanazon kíváncsisággal szemlélték, mint a színházban a szindarabot ; a nézőteret a falak magasabb pontjai és a tornyocskák alkották. Végre felébredt Albertben is a harcvágy ; de most sem mert ellenségével nyílt csatában szembeszállani, hanem azon volt, hogy ellenfelét egy éjjeli kirohanás által eddigi hadiállásából kiszorítsa. Ez azonban nem sikerült. Kémei azon jelentéssel tértek vissza, hogy a magyarokkal szemben esellel boldogulni nem lehet, vigyáznak azok és kitűnően szervezett őrszolgálatuk van. A kirohanás tervét tehát fel kellett adni. Egyesek ugyan megkísérelték a magyarokkal való mérkőzést, a mint ezt majd alább említeni fogjuk, de minden kedvező eredmény nélkül.

Így mult el augusztus első fele, a nélkül, hogy döntő csatára került volna a dolog. Hogy mi akadályozta Andrást abban, hogy

túlnyomó seregével Bécsset ostrommal bevegye, nem tudjuk ; de az áll, hogy augusztus második felében ő sem volt a helyzettel megelégedve. Ennek többrendbeli oka volt. Mindenek előtt azt kellett megfontolnia, hogy a tőle elfoglalt terület teljes pusztulása következtében nagy seregének élelmezése annál is nagyobb nehézségekbe ütközik, a mennyiben az elfoglalt osztrák területeken a veteményeket teljesen megsemmisítették. Attól is kellett félnie, hogy addig, míg ő haderejének legnagyobb részével idegen földön tartózkodik, az ország nyugati részével határos osztrák és stájer birtokosok a védtelen magyar megyéket rohanják meg ; a mi pedig mindennél sokkal fenyegetőbb lehetett, az volt, hogy a magyar urak legnagyobb része a nem igen eredményes hadjáratot már megunta s ennek nyíltan kifejezést is adott ; tették ezt a magyarok már sokkal korábban is és nem egyszer.

András pedig még nem ült oly biztosan a trónon, hogy a közhangulattal szemben ellenkező álláspontra helyezkedhetett volna. Ezt legjobban maga András bizonyítja, midőn 1294-ben e hadjáratról szólva a következőket mondja : *Midőn érsekeink, püspökeink és egyéb országnagyjaink tanácsára, a kik akkor körülöttünk voltak, Albert herczeggel békekötés és egyetértés elérése céljából összejöttünk,*¹ meg lehetünk győződve róla, hogy országnagyjai e «tanácsa» neki parancs volt. Voltak ugyan olyanok is, kik a háború s a pusztítások folytatását szívesen látták ; köztük elsősorban a kúnok, kik a kóbor életmódhoz szokva, az enyém és a tied között nem igen nagy különbséget tettek ; főemberük, Misza, IV. László utolsó nádora, nyíltan kijelentette, hogy Albertet gyűlöli, mert a IV. László halála utáni időben mindaddig, míg az országnak királya nem volt, elég kárt okozott neki s nem jött segítségére senki ; a boszút lihegő Güsszingi Iván sem tudta elfeledni, hogy még nemrég Alberttel szemben a rövidebbet húzta ; lehetnek talán még többen is, kik ugyanezen véleményen voltak, de a főpapok a pécsi püspök kivételével és a világi urak nagy többsége mégis csak békére gondolt. De a «nimbus»-ra is kellett gondolni, mert még sem járta, hogy a 80,000 ember élén győzelmeskedő király a herczegtől kérjen békét. Előbb azonban ki kellett

¹ *Fejér* VI. 1. 294.

puhatolni, hogy egyáltalában hajlandó-e a békére és hogy elfogadja-e a magyar feltételeket. Megbízták tehát azokat, kik már hivatásuknál fogva alkalmasok voltak arra, hogy ez ügyben az ellenfélnek békére hajlandó elemeivel tárgyaljanak. Az esztergomi s a kalocsai érsek egy Vilmos-rendi szerzetes közbenjárásával aug. 20-án a seckai s a passai püspökkel Bécs falain kívül egy semleges helyen tanácskoztak. A tárgyalásnak nem lett eredménye; egyik fél sem engedett. Az osztrákok kárpótlást kértek; azt mondták, hogy már eddig is mintegy 40,000 márkába (az akkori időben rengeteg összeg!) került nekik a háború; a magyarok ellenben nem elégedtek meg most már azzal, hogy Albert a Magyarországon elfoglalt helyeket visszaadja, hanem ráadásul még az ausztriai s stájer földön fekvő Hainburg, Bruck, Himberg, Neustadt és Starhemberg nevű várakat is követelték. A magyar követek felhatalmazás hiányában nem tehettek kötelező ígéretek, hanem visszamentek a főhadiszállásra, hol Andrásnak és haditanácsának előadták megbízásuk eredményét. A tanács a mellett döntött, hogy a békealkudozásokat folytatni kellene. A tárgyalásokat tehát újra kezdték azzal a különbséggel, hogy a két érsekkel most már négy világi főúr is ment Bécsbe, kik békés hangulatuk jeléül minden fegyverzet, sőt még páncél nélkül is, de az előkelő hölgyek kedvére — a mint ezt az osztrák krónikás malicziózusan kiemeli — legszebb ruhájukba öltözöttek jelentek meg a herczeg előtt. A tárgyalások német és latin nyelven folytak. Közben azonban nagyon megváltozott a helyzet a magyar táborban.

Az élelem hiánya, úgy látszik, már tetőpontját érte el és Andrásnak tennie kellett valamit, hogy a háborúpárt képviselőinek is engedjen valamiben. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy Bécs előtt többé nem maradhatnak. Güsszingi Iván azon véleményének adott kifejezést, hogy Bécs alá egy erős csapatot kellene küldeni, mely továbbra is az eddigi gyujtogatásokat folytassa; biztosan arra számított ugyanis, hogy a városba hatoló füst kicsalja a városiakat, hogy megtámadják a csekélynek látszó magyar csapatot. Ezalatt a fősereg vonuljon vissza egészen a magyar határvidékre és ha meglátja, hogy az előbbi terv sikerült, rögtön üssenek rá az ellenségre. A terv mindenkinek tetszett. Aug. 22-én ell hagyta a magyar fősereg Bécs környékét és Hainburg felé vonult.

Utját mindenütt a legkegyetlenebb pusztítás és rombolás jelölte meg; így kerültek Hainburgon túl a Fischach¹ mentén a wolfsthal-i térségre.

A nyugtalan Misza még itt sem akart békéről hallani. Azt tanácsolta Andrásnak, hozasson hajókat Győrből és Komáromból, keljenek át a Dunán, a Morvától a Kamp-folyóig elterülő földön, majd találhatnak nemcsak elegendő élelmiszert a hadsereg és a lovak számára, de embert és kincset is; ha a király nem megy bele ez ajánlatába, adjon neki 10,000 embert, majd elérí ő maga a kitűzött célt. Lehet, hogy András belement volna a dologba, de azalatt, míg erről a határon beszéltek, Bécsben fordulat állott be, a mennyiben a kölcsönös tanácskozásban elhatározták, hogy a magyar király Ausztriát haladéktalanul elhagyja, Albertet kártalanítja és mindkét fél kiszemelt képviselői a Hainburg és Pozsony között fekvő térségen gyülekezzenek, hogy a végleges békét megtárgyalják.

András beleegyezésének kikérése végett két osztrák meghatalmazott — neveiket majd alább közöljük — a magyar urakkal és 1000 fegyveres kíséretében András hadiszállására ment, hol a király a fegyverszünetet elfogadta. Erre az osztrák követség a magyar kísérettel Bécsbe visszautazott. Itt azonnal megválasztották a béke tárgyalásához szükséges meghatalmazottakat, a kiknek neveit ugyancsak majd alább közöljük. Erre András is megnevezte embereit, kik Hainburg és Pozsony között aug. 25-én sátrak alatt ültek össze tanácskozásra. Mindkét fél két szónokot szemelt ki az előzetes tárgyalások megvitatására, még pedig: osztrák részről a seckau-i püspököt és a Salzachi Bertoldot, magyar részről a kalocsai érseket és Hermann szentmártoni apátot. A végeredmény az volt, hogy mindkét részről négy urat választottak, kiket a végleges béke kötésével megbíztak.

III. A béke.

Aug. 26-án ült össze a nyolcz meghatalmazott. Magyar részről Henyei Ladamér esztergomi és Hontpázmán nb. János kalocsai

¹ A forrás szerint «In campo qui dicitur Vizzo ex opposito contra Ponium.»

érsék, Pécz nb. Gergely bán, Bars és Nyitra megye főispánja és Csák nb. Domonkos volt nádor. Osztrák részről: Brambachi Bernát passauai, Lipót seekauai püspök, Meissaui István és Pottendorfi Konrád. Már aug. 28-án ki volt állítva az oklevél, melynek főpontjai a következők voltak :

1. Albert a magyar király tulajdonát képező és magyar földön fekvő várakat és városokat, nevezetesen Pozsonyt és Nagyszombatot visszaadja jogos tulajdonosának.

2. A nemesség és egyéb tulajdonosok várait, melyeket Albert elfoglalt tőlük, hogy a kölcsönös súrlódásoknak eleje vétessék, le kell rombolni.

3. A Sopron megyében fekvő Kabold és a Vas megyében lévő Güsszing minden kikötés nélkül Andrásnak adassék vissza. A Drávamelléki (most a stájer marburgi kerületben lévő) Borlen, németül Ankenstein nevű várát illetőleg, melynek tulajdonjoga tekintetében nincsenek tisztában, utólag döntenek majd. A fenti helyek visszaadásának időpontját a két fejedelem személyes összejövetelük alkalmával határozza meg.

4. Mindkét fejedelem kötelezi magát, hogy ellenségeiket kölcsönösen nem támogatják. Egymásnak nyújtandó támogatásról majd személyes találkozásuk alkalmával fognak tárgyalni. A magyar foglyok kiváltása Pozsonyban vagy Győrött, az osztrákoké Hainburgban történik és erre az időpontot a fejedelmek személyesen szabják meg.

5. Albert összes magyar párthíveinek, nevezetesen pedig Vodicsai Radoszló bánnak és egész pártjának András megkegyelmez és kegyébe fogadja.

A két fejedelem összejövetele szintén aug. 28-án történt. Az összejövetel helyére nézve mindeddig — tudtommal legalább — a kutatók csak tapogatództak. A nyolcz békebíró t. i. abban állapodott meg : «daz si zesamde solden komen. Bi Prespurge lit ein velt lanc und wit bi *Hecceser* dem dorf, daruf man entwarf daz zil zwischen in, da si solden komen hin»¹ vagyis «hogy (a fejedelmek) találkozzanak egymással a Pozsony táján fekvő Hecceser nevű falu mellett lévő hosszú és tág mezőn, melyen a kettejük

¹ Seemüller-kiadás, 569.

közötti összejövetel pontját majd kijelölik». Egyik kiváló kutatónk¹ azt véli, hogy Hecceser alatt a «Kitseer dorf» értendő s határozottan állítja, hogy ez összejövetel meg is történt Pozsonytól nem messze, a mai *Köpcsénynél*, nagy tág mezőn, a melyen már előre kijelölték mindegyik fél helyét.»

Ez nem állja meg a helyét és csak onnan ered, hogy a «Hecceser» mindeddig nem volt meghatározva, pedig meghatározható.

Midőn Miskóc nb. Bars comes 1225-ben II. András királyt arra kéri, hogy az atyja. Domonkos bán által alapított sopron-megyei szentmáriai (Kedhely) monostornak tett adományait megerősítse, többek között azt is találjuk, hogy Bars e monostornak az ausztriai határon Pozsony mellett fekvő Wlocendorf nevű pusztát adja. Ezen Wlocendorf alatt, melynek helyes kiejtése *Flossendorf*, a későbbi Fleocendorph, Flezyndorph, illetve *Flössendorf* értendő. 1225. évi határleírásában a következőt találjuk: «első határa kezdődik keleten a Dunarévig, a hol a Nyáassziget a Mosonyról jövő út mellett végződik; innen egyenesen megy ugyanezen úton dél felé két határhoz, hol Jwagi s *Hetezer* végződik».² 1233-ban ugyanezen Bars a monostort akarja kártalanítani, miért is neki az ausztriai határon fekvő *Hetezer* nevű helységének felét hagyományozza.³ Hetezer másik felét a monostor már Bars szülőitől kapta s 1233-ban tényleg is élvezte.⁴

Midőn IV. László 1278-ban Flössendorft a pozsonyi káptalannak adományozza, azt mondja, hogy Flössendorf⁵ «a Dunamentén országunk határán a Pottenburg nevű vár tőszomszédságában» fekszik.⁶ Flössendorf első határa egy völgnél kezdődik, mely a Dunától keleti irányban az Oroszvárra vezető úton túl kiindul. Innen, ugyanezen út mentén, a keresztúton van jel; innen ezen út mentén, egy nádasvölgyhez jut, melynek tetején újabb jel van; ezen völgy táján mennek Oroszvárra, hol a határjelet

¹ *Pauler Gyula* fentemlített művének I. köt. 556. és 739. l.

² *Sopronmegyei oklevéltár* I. 14.

³ *Wenzel* I. 195., hol az okirat kelte tévesen 1223-ra helyeztetik.

⁴ *Pottenburg* osztrák területen feküdt. Brunni (= Prunni) Henrik és János eladják 1343/44-ben Schaunburgi Konrádnak.

⁵ *Knauz Monum. crit. strigon.* II. 88.

⁶ *Történelmi Tár* 1908. évf. 503.

egy kő alkotja. Ezen völgy közelében két régi főhatárjel van, melyek a Szilvás nevű birtokot a pozsonyi vár földjeitől választják el; innen folytatódik dél felé, hol két régibb jel a *Hetteséri* földeket megjelöli; innen megy dél felé két régi határjelhez; kissé távolabb van ismét két régi jel egy nagy völgy mellett, melynél a határ Pozsony felé hajlik; átmenvén a völgyön, megint van két régi jel; erre ismét van völgy, melyen túl a Szent György temploma Magyarország és Ausztria határát jelöli meg. Keletről tartoznak az egészhez a Dunamentén lévő Ökörsgiget és Wetteng nevű szigetek. Ezen templomra különben megjegyzendő, hogy 1225-ben egy «*eclesia Dersu*»-t említenek, melynek szentélye Flössendorfhöz tartozott.

Köpcsényt (németül Kitsee) 1314-ben *Chotseb*-nek, 1348-ban *Chötsee*-nek hívták.¹ Kizártnak tartandó tehát, hogy az egykorú Ottokár Köpcsényt Hecceser-nek nevezte volna. Mindezekből pedig kiviláglik, hogy Hecceser nem Köpcsény, hanem az 1225. és 1278-ban még létezett, azóta már eltűnt *Hetesér*.

András 24-én Fertótón, aug. 26-án Pozsonyban tartózkodott, hol a végleges békekötés érdekében folyó tárgyalásokat bevéarta,² de aug. 28-án már Heteséren volt, hol Alberttel való találkozása s a béke kihirdetése annak módja s rendje szerint történt. Kicseserélték a két példányban szerkesztett békeokiratot, melyet úgy Albert, mint András és mindkét részről számos országnagy és főúr esküvel szentesített. Volt egy kellemetlen incidens is. Emmerbergi Bertold annak hallatára, hogy Albert Güsszing várát visszahadja, hevesen tiltakozott; hivatkozott arra, hogy ő volt az, ki annak idején e várat Güsszingi Iván kezéből saját erejével és vérével kiragadta; hogy juthat ő most ahhoz, hogy az őt jogosan illető jöszágot kezéből kiadja? Güsszingi Iván sem volt valami rózsás hangulatban. A nyugtalan embernek sehogy sem tetszett, hogy erődítményeit, melyekbe fegyveres kirohanásai alkalmával oly sikeresen tudott menekülni, most leromboltassa, de hallgatott. A vége az egésznek az volt, hogy mindkét fél, a mint ez rendesen

¹ V. ö. A «Magyar Nyelvőr» 1915. évf. 387–388. old. megjelent dolgozattal (L. Anjoukori okmánytár I. 366).

² *Wenzel* X. 26.6.

hosszú czivakodás után beálló kibéküléskor szokott lenni, annyira czimborálni kezdett, hogy még Emmerbergi Bertoldot és Güsszingi Ivánt is az általános örömmámorba behurczolták és mindkét fejedelem már azért is, hogy egyik külsőségből a másikba esve, a megengedett határokat túl ne lépjék, este elbúcsúzott és kiki a maga irányában hazafelé vonult. Aug. 29 én András már Budán van.¹

IV. A résztvevők.

a) *Osztrák részről.*

A rendelkezésünkre álló német források között csak az egy Ottokár féle rímes krónika jegyezte fel azoknak a neveit, kik Albert oldalán a hadjáratban részt vettek. Részleteket azonban itt sem találunk. Kezdjük meg a névsort azokkal, kik a béketárgyalások miatt a magyarokkal Hainburg és Pozsony között tanácskoztak.

1. *Imre freisingi püspök*, tulajdonképen VIII. Emicho erdőgróf (= Wildgraf 1283 † 1311).

2. *Schaunbergi IV. Henrik gróf* (1281–1308).

3. *Raben(s)wald grófja*; Rabenwald stájerországi helység, mely jelenleg a hartbergi kerületi járásban fekszik.

4. *Az öreg Liechtenstein.* Ez a stájer (muraui) család tagja: öregebb (II.) Ottó, ki többször Stíria kapitánya, 1289-ben Albert kamarása, 1305-ben stájer főországbíró. † 1311-ben.

5–6. *Stubenbergi Frigyes és fivére Henrik* Stájerországból.

7. *Wildoni Hartnid*, stájerországi marsall.

8. *Stadecker Hartnid.*

9. *Puchaimi Albert*, kit «der Kecke»-nek neveztek, a mi nem más, mint a német keck (= merész). † 1308.

10. *Stadecki Leutold.*

¹ *Wenzel V. 29.* egy évnélküli okiratot közöl, melynek értelmében András Lukács napja utáni vasárnapon Bécsujhelyen van. Szabó Károly ott azt hiszi, hogy ezen darab 1291 okt. 21-ére helyezendő, mert András 1291-ben Bécsujhely és Bécs környékén táborozott. Számítása nem helyes. András csak 1296-ban lehetett Bécsujhelyen. További itinerárja a következő: okt. 7: Böleske, nov. 15: Korpona, decz. 6: Pozsony.

11. *Sommerau* Konrád.
12. *Haslauer* Otto.
13. *Henrik admonti apát*.
14. *Greiffensee Landenberg Hermann* osztrák marsall († 1306),
ki már többször Magyarországgal volt érintkezésben.
15. *Wallseei II. Eberhard* (1297—1331 † 1339 előtt).
16. *Schellenbergi Markwart*.
Ezekon kívül szerepeltek még a következők:
17. *Lipót seckauer püspök* (1283—1291).
18. *Kühnringer I. Leutold* (1259 † 1312).
19. *Meissauer István* (kit Habsburgi Rudolf a dürnkruti
csata után 1278-ban osztrák marsallá emelt).
20. *Kappeller Ulrik*, kit «a hosszú»-nak neveztek.
21. *Tellesbrunner Bernold*.
22. *Emmerbergi Schenk Bertold* († 1308).
23. *Pillichdorfer Konrád*.
Ezek voltak az osztrák felhatalmazottak a második béke-
tárgyaláson.
24. *Bertold salzai szerzetes*, ki Mailsbergen (= Mauerberg,
Maurperig) «maister» volt. Mailsberg Alsó-Ausztriában az ober-
hollabrunni kerületi kapitányságban fekszik.
25. *Pettau urai*.
26. *A Schenk-család*.
27. *Neuperger-család*.
28. *Bernegger IV. Gundakar*.
29. *A Wilhausiak*.
30. *A Marburgiak*.
31. *Brambacher Bernát* passauer püspök (1285—1313).

b) Magyar részről.

Ezekre nézve két főforrást ismerünk. Az egyik a hazai okiratok, a másik Ottokár osztrák rímes krónikája, mely utóbbi azonban csak azon magyar urakat nevezi meg, kik a béketárgyalásokban és a béke szentesítésében vettek részt. A tőle adott névjegyzék kétségkívül egyike a legérdekesebb külföldi tudósításoknak. Néhai Pauler Gyula, kinek műve abban leli klasszicitását,

hogy a legnagyobb műveletekben részt vett személyeket még akkor is kiemeli, ha nem is döntőleg nyúltak be az események kerekébe és a szereplőket egyáltalában a lehetőség keretében régi ismerőseink köréhez közelebbre hozni iparkodik, Ottokár ezen részletéről nagyon kicsinylőleg nyilatkozik. Azt mondja ¹ «A Reimchronikot a szokott óvatossággal kell használni. A magyar követek legtöbbjét föl lehet ismerni, de *nem érdemes azzal foglalkozni, mert anachronismussal van tele*. Ezen bírálat nagyban és egészben véve túlszigorú. Igaz ugyan, hogy a jegyzék némi tekintetben kifogásolható, de nem szabad elfelednünk, hogy szerző e jegyzéket nem épen 1291-ben, hanem minden valószínűség szerint később, talán sokkal később állította össze és adatait nem mindenütt saját tapasztalatból, hanem csak idegen oldalról nyert bemondás alapján írta, hisz elég gyakran hangsúlyozza, hogy «ezt vagy amaszt csak úgy tudja, a mint hallotta» vagy a mint neki mondták. Így tehát könnyen hihető, hogy az 1291-ben szerepelt magyarok akkor midőn a rájuk vonatkozó fejezetet írta, már oly néven és oly hivatalos állásban szerepeltek, mellyel 1291-ben még nem bírtak; ő pedig róluk csak úgy tesz említést, a mint művének írásakor ismeretesek voltak; ilyen értelemben lehet ugyan anachronismusról beszélni, de ez még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az illetők — bár nem e néven és ezen állásban — 1291-ben mégis szerepeltek.

Elemezzük már most ezen névjegyzéket :

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek (1279 † 1298).
2. *Hontpázmán* nb. *János* kalocsai érsek (1278 † 1301).
3. *András* győri püspök (1290—1294).
4. *Der Pischolf Mathias, der von Sibenburgen waz*. Ezen adat — igaz — téves. Egy Mátyás nevű erdélyi püspököt nem ismerünk 1291-ben. Akkoron Monoszló nb. Péter az erdélyi püspök.
5. *Péter veszprémi püspök*. Ez határozottan téves, mert Héder nb. Güsszingi Péter (Iván fivére) csak 1288-ig volt a veszprémi püspök. Utódja 1289-től 1302-ig Rád nb. Benedek.
6. *A zágrábi püspök* (János 1287—1295).
7. *A pécsi püspök* (Pál 1284—1299).
8. *András zengi püspök*.

¹ Előbb i. művének I. 738.

9. *Fülöp sadersi (zadrai, zárai, jádrai) püspök*, kiről Ottokár mondja «der dem Kunig waz Sipp» vagyis hogy a királynak rokona volt. Ha ez igaz, akkor e rokonság kétséggkívül András király velencei anyjára, Morosini Tomasinára vezetendő vissza. Megjegyzendő azonban, hogy Fülöp jádrai püspöksége csak nagy óvatossággal veendő. Ottokár — úgy látszik — rosszul volt értelésítve. Mindenekelőtt kiemeljük, hogy Zára már a 13-ik században nem püspöki, hanem *érseki* székhely volt; de ez nem lényeges, miután Ottokár az esztergomi érseket is csak püspöknek mondja. A zárai érsekek névsora a 13-ik század második felében a következő: 1245—1287. Periandro Lőrincz. Ennek halála után († 1287) a jádrai káptalan két pártra oszlott, melynek egyike Galsoni(s) András páduai kanonokot érsekké választotta, mi ellen a kanonokok másik része felebbezett. A pápa azzal döntötte el a dolgot, hogy 1291 febr. 12-én Anagniai János ferenczrendi (minorita) szerzetest nevezte ki jádrai érseknek. 1297 jun. 18-án kijelenti a pápa, hogy János jádrai érseket Trani-ra helyezte át és hogy a jádrai érseki széket Tudertoi Henrik minorita szerzetessel betölti. Henrik halála után a pápa 1299 jun. 15-én Jakab minoritát nevezi ki jádrai érseknek.

Mindezek alapján tehát világos, hogy 1291-ben *nem Fülöp, hanem Anagnai János volt a jádrai érsek.*

10. «*Lazla via Weiwot, über walt de Herzog*» «Via» Ottokárnál «fia»-nak ejtendő ki, a mi annak a bizonyítéka, hogy ez esetben szigorúan a magyar megjelölést követi. «Lazla» annyi mint László. Weiwot pedig annyi mint vajda = Wojwode. Ueberwald annyit tesz mint Transsilvania vagyis Erdély. Pauler el nem fogadja a krónikás adatát, mert «László via nem vajda még akkor»; kifogása jogosulatlan. Persze, ha ő ezen László fia alatt azon Kán nb. László fia Lászlót érti, ki III. András halála után oly nagy szerepet vitt, hogy még Otto királyt is fogságába ejtette, — pedig erre gondol Pauler — akkor igaza van, mert ez csak 1297 ápr. 21-én merül fel mint tényleges erdélyi vajda. Csak hogy Ottokár vajdája alatt más értendő. Ez t. i. azon *Borsa nb. László fia László*, ki 1291 máj. 8-án mint erdélyi *alvajda* szerepel.¹

¹ *Fejér VI. 1., 163.* tévesen nevezi őt vajdának, de *Zimmermann-Werner*

Ottokár úgy látszik, nem igen ismerhette a vajda szó jelentését, mert e Lászlót, bár nevéhez a Weiwotot fűzi, mégis hercegnek nevezi.¹

11. *Graf Ambolt von Tamepog*. Kétségtől ferdtett név. Pauler szerint ez talán a bácsi ispán Einard Zsámbók nemzetségéből. Egy Eynard fia János urat ismerünk tényleg 1276-tól fogva. 1291 október 9-én Bács megye főispánja s az is igaz, hogy — a mint alább látjuk — az osztrák hadjáratban is részt vett, de Pauler feltételezése mind a mellett csak nagy óvatossággal veendő. Az állítólag a Champagneból származó Zsámboki-családban az Ajnárd név dívott, de ez nem más, mint a német Einhard, illetve Eginhard magyaros alakja. Már most az, hogy Zsámboki s Tamepog között némi képzelőtehetség segítségével bizonyos rokonhangzás felfedezhető, nem épen teljesen kizárandó; de, hogy Ottokár a német Einhard nevet, melyet már Nagy Károly császár titkár tollnoka († 844) viselt, fel nem ismerte volna a magyaros Ajnárdban, az kevésbé valószínű. Én reám a krónikás Amboltja azt a benyomást teszi, hogy alatta a magyar *Ampod* (= *Ompud* = *Ompod* = *Ompudinus*) értendő. Ismerünk 1276-ból egy Ampod nevű boszniai al-báut, 1277-ből egy Ampod nevű alországbíró, 1287-ben egy Ampod nevű urat, ki az esztergommegyei (akkor komárommegeyi) Karva, Dunamócs és Radvány között feküdt Macsala birtokosa s így nem épen valószínűtlen, hogy Ottokár embere ezek egyikével azonosítható volna. De van erre egy sokkal erősebb támaszpontunk. Ottokár egy másik helyen azt mondja, hogy Béla király akkor, midőn Stájerország magyar főnhatóság alá került

(Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 178.) a helyes szövegezésben alvajdának mondja. 1292-ben mint «László vajda» s mint «Ladizlaus filius Ladizlai de genere Borsae quondam vojvoda Transilvanie» szerepel. (*Wenzel* X. 83., 85.)

¹ *Ottokár* legújabb kiadója, *Seemüller József*, nagyon téved, midőn e Lászlóról mondja: «das ist Rorandus (*Rolandus*) Wajvoda Transilvanus (*Fejér* VI. 1., 117.), Sohn des Ladisla us.» Roland egész más személy és nem Lászlónak, hanem Tamásnak a fia. A németek különben is mindig abba a hibába esnek, hogy akkor, midőn az előttük ismeretlen magyar személyeket és földrajzi tárgyakat meghatározni akarják, nem hozzánk fordulnak útbaigazításért, hanem saját és téves felfogásuk szerint járnak el. Seemüllernek még egy másik nagy tévedése van. *Matschomie* pl. nála (1296. l.) Mazóvia, holott pedig a *marcsói* bánóság stb.

(1254-kor) Ambold grófot Stájerországba küldte, hogy ott kapitány és parancsoló úr legyen. Ha már most ez az 1291. évi Ambolddal talán nem is azonos, joggal feltételezhetjük, hogy itt az atya helyett a fiúval, vagy legalább is két nemzetségbeli rokonnal van dolgunk. A Tomaj-nemzetség egyik ősfészke a zalamegyei Tomaj nevű helység; e helység urai sorában felmerül 1270-ben egy László fia *Ampod*. 1292 február 3-án már nem él, mert akkor csak fiairól van szó. Tekintettel arra, hogy a Magyarországból Stájerországba küldött tisztviselők többnyire a Stájerországgal tőszomszédos Zala megyében voltak birtokosok, (mint pl. Alsólindvai Hahót és Pécz nb. Dénes) több mint valószínű, hogy Tamepogi Ambold alatt *Tomaj* nb. *Tomaji Ampod* értendő. A mi pedig Pauler nézetét illeti, hangsúlyozni kívánom, hogy 1291-ben Bács megye főispánja nem Aynard, hanem ennek fia János volt és hogy már ennek következtében Ambold alatt nem Ajnard érthető.¹

12. *«der graf, was Lucas genant.»* Ez a Pécz nb. *Lukács*, ki 1291 július 10-től 1291. október 9-ig a királyné tárnokmestere. Tőle származik a Pécz nb. Szentgyörgyi s Devecseri család.

13. *«der grave Florant, von Sibenburgen.»* Itt a vessző helytelenül van alkalmazva. Seemüller következőleg határozza meg e Florantot. «E Florant pedig nem más, mint Borsa nb. Tamás fia Roland, ki 1291 február 22-től 1291 október 9-ig (harmadszor) tényleges erdélyi vajda. Megjegyzendő, hogy Ottokár Borsa nb. László alvajdát «*Ueberwaldi*» herczegnek mondja, Roland-nál pedig «*Siebenburgen*»-ről szól.²

14. *graf Paulus*. Ez, ha csak minden jel nem csal, azon Pállal azonos, ki 1291. október 10-én Moson megye főispánja. 1298-tól

¹ V. ö. a «Magyar Nyelvőr» 1916. évf. 14–15. old. megjelent dolgozattal.

² A Klosterneuburgi krónika (ap. Pez. I. 476.) használja a «*dux ante silvam*» kifejezést, a mi az «*Ueberwald*»-nak kétségtől éppén úgy megfelel, mint a latin Transsilvania. Hogy a krónikás mindamellett még a német *Siebenbürgent* is használja s így a két kifejezés alatt két egymástól megkülönböztetendő területet ért, annak magyarázatát a következőben vélem található: a szőrényi bánságra s a Havasalföldre itt nem igen szabad gondolni; én inkább azt hiszem, hogy *Ueberwald* = *ante silvam* alatt Erdély egyáltalában, a német *Siebenbürgen* alatt, a minek helyes kiejtése tulajdonképen *Sieben Burgen* (= *hét vár* = *septem castra*, illetve *Szebenvár*) pedig a németeklakta terület, vagyis a *hét száz szék* értendő.

1299-ig együttal Győr és Komárom megye főispánja is ; 1316-ban még él.

15. *der groze graf Dominicus*, vagyis Domonkos nádor. Ez Csák nb. Péter fia Domonkos, ki csak 1266-ban (V.) István ifj. királynak a nádora volt. 1291-ben ő csak czímzetes nádor ; utoljára találkozzunk vele 1299 július 29-én. Utódai Pozsega megyében éltek.

16. *der grave Amade*. Ez Aba nb. Dávid fia Amadé, kit 1280 óta ismerünk ; 1291 júliusában és novemberében nádor, mely minőségben azután is többször szerepel. Meghalt 1311-ben.

17. *von Trense meister Mathe*, azaz Trencsényi Máté mester, ki alatt az 1321-ben meghalt hatalmas oligarcha értendő. Pauler erre megjegyzi, «Trencsényi Mátéről még nem lehet szó.» Ezt nem szabad oly ellenmondást nem tűrő határozottsággal állítani. Midőn Ottokár ezt írta, Mátét csak a Trencsényi néven ismerték ; továbbá nem tudjuk biztosan, hogy mikor kapta Máté Trencsényt és mikor kezdték őt Magyarországon Trencsényinek nevezni ; annyi bizonyos, hogy 1294 és 1297 között már mint «Trencsényi Máté» Pozsony megye főispánja.¹

18. *Marcus via Stephan*. Ez a Csák nemzetség hontmegyei ágának sarja, ki 1280-ban Bakony megye fő- vagy alispánja s később Trencsényi Máté oldalán garázdálkodott. Ismerjük 1307-ig.

19. *grave Yban, sin brüeder warn auch da Heinrich und Nicola*. Ezek a Héder nb. Güsszingi fivérek. Iván (†1308), Henrik (†1309/10) és Miklós, kit 1273-tól 1297-ig ismerünk. Miklós még 1291 június 12-én a fehérmegyei Fövényben tartózkodik, hol Rezneki Herbert zalamegyei birtokosnak Apáti Dömötör elleni pörét, melyet június 7-én kellett volna tárgyalni, «a jelenlegi hadsereg felosztása utáni 15-ik napra» elhalasztja ;² azt mondja, hogy a hadjárat miatt neki felette fontos közügyei vannak. November 21-én a somogy-megyei Dobsza helységben, december 6-án Pereden van. Wenzel XII. 512—513 azon adata, hogy 1291 Judica vasárnap utáni harmadik napján (április 10-én) Vágh-on lett volna, nem áll. Az illető okirat nem nevezi meg az évet, de azt mondja, hogy Miklós

¹ Wenzel V. 242. (Kölet nélkül.)

² Wenzel XII. 513.

nádor akkor Somogy és Fejér megye főispánja ; e két főispánságot pedig csak 1295-ben tartja.

20. *von Worzen grave Stoigeli*. Mindedig meg nem határozható. Worzen lehetne talán a Brassó melletti vidék, melyet a németek *Burzenland*nak és *Wurtzland*nak neveznek ; latin alakjai : Borza, Borze, Burze, Bursa, Burza, Burcia, Wrcza. De az sem teljesen lehetetlen, hogy itt az Abauj megyében törzsökös Bárczai-család, vagy az erdélyi Barcsaiaknak valamely eddig ismeretlen tagjával van dolgunk. A Stoigeli név kétségkívül a maga nemében páratlan ferdítés, mely alatt esetleg a szláv *Sztoiko* lappanghat.

21. *ein meister, hiez graf Engeli, von Slankenmunde*. Ez volna nézetem szerint a helyes szórend és akkor az Engeli után következő vessző elesne. Slankenmund nem más, mint a Szerém megyében fekvő *Szlankamen*. Ez annál is bizonyosabb, a mennyiben tudjuk, hogy Albert királyunk egy 1439 szeptember 7-én németül kiállított oklevelét következőleg keltezi : «Geben bey *Slankemünd* in vnserm felde».¹ Szlankamen az eredeti szláv név ; magyar neve Szalánkemen. Ez fent említett Péter erdélyi püspöknek fivére, Monoszló nb. Egyed, ki 1265-ben mint V. István tolnokmestere merül fel és 1313-ban meghalt ; szerémmegyei nagybirtokos volt és így nem épen valószínűtlen, hogy Szlankamen is az övé volt és hogy Engeli alatt a magyar Egyed lappang.

22. *graf Rucher*. Ez eredetiben ő volna Slankamen ura, de ha fenti nézetem helyes, akkor neki nem jut jelzője. Különben meg nem határozható. Rucher talán Ruther, Rutker, -Rudger vagyis a német Rüdiger. Egy Ruchra előfordul 1289-ben mint jádrai (= zárai) lakos.

23. *von Oren grave Wernher*. Werner előfordul már 1288-ban mint Budavár bírása.²

24. *graf Stephan von Lindwa*. A német Lind(en)bach-ból (= hársfapatak) gyártották a magyar Lindva vagy Lendva-nevet. Fenti István a Zala megyében törzsökös Buzád—Hahót nemzetségének 1272-től, 1290-ig ismert tagja s az alsólindvai Bánfi család egyenes őse.

¹ *Telekt* Huny. kora Magyarországon. X. 69.

² *Wenzel* XII. 469.

25. *graf Jorge uz der Vize*. Jorge anyyi mint Georg vagyis György. Hogy ki lett légyen, nem egészen világos. Az «uz der Vize» anyyi mint «aus der Vize» vagyis «a Vize-ből». Meghatározására talán a következő vezethetne. Tudjuk, hogy IV. Béla fia Béla herceg, 1264-ben Kunigund brandenburgi hercegleányt vette nőül s hogy a tudósítók majdnem egyöntetű előadása szerint a felette nagy pompával véghezment lakodalmat az Alsó-Ausztriában a Fischa-folyó mentén fekvő Fischamend nevű városkában (azelőtt Fischamünde) tartották meg. Midőn Ottokár rímes krónikája (7645—7648) erről a lakodalomról szól, azt mondja: «aller ding unz uf ein ort wart diu hirat geret, diu solt geschehen *an der stet, daz da heizet in der Vize*», valamivel később (7823—7824) mondja: «da der kunic mit seiner muomen (= Muhme = nagynéne) *gezoget in die Vize kom.*» Mindkét helyen a v betű f nek veendő s így egyértőleg a krónikások azon határozott adatával, hogy a lakodalmat Fischamenden tartották, Ottokár vizez-je nem más, mint a Fischa folyó. György mindamellet magyar úr lehetett.

26. *von Tyrnach graf Radalitze*. Radalitze alatt nézetem szerint Radoszló (Radoszláv) értendő s így első pillanatban az ismert Vodicsai Radoszló bánra kellene gondolnunk. Tudjuk azonban, hogy ez 1291-ben András király ellen az osztrák Albertet pártolta. Van ez időtájt több Radoszló nevű magyar úr; pl. a Szepességben is.¹ Tirnach alatt a pozsonymegyei Nagyszombat értendő, melyet a németek még most is *Tirnau*-nak neveznek. Bizonyítja ezt maga Ottokár² midőn a békeokirat tartalmát elemezve, azt mondja, hogy a herceg adja vissza Pozsony várost és megyét «und allez, das man weste daz zuo der selben veste gehört und zuo der graf-schaft und alle die eigenschaft, der man ze rehte jach, zuo der *stat Tyrnach*, mit der stat vor genant» (= és mindazon birtokokat, melyekről általában állítják, hogy Tirnau városához tartoznak.) Nagyszombat bíráit ismerjük ez időből, de Radoszló nevűt nem. Több mint valószínű, hogy ezen férfi alatt egy gazdag nagyszombati birtokos lappang.

27. *ein Walch hiez Valentin*. Walch anyyi mint «*Wälscher*»,

¹ Wenzel X. 167.

² Ap. Seemüller 571. 1.

azaz *olasz*; Valentin annyi mint *Bálint*. Erről, valamint a még következő olaszokról majd alább lesz szó.

28. *des kunigs mac, her Albertin ein Venediaere*, vagyis a király rokona Albert velencei ember. Ez *Morosini Albert*, kiről szintén alább lesz szó.

29. *ein Wolch, hiez der Driskaere*. Meg nem határozható. Az «aere» végszó arra enged következtetni, hogy ezen olasz valamely Driska nevű helységből való.

30. *ein Walhe da, der hiez Petrus de Spina*. Meg nem határozható. Térjünk már most át azokra, kikről a magyar okiratok szólnak. Már előzetesen is kijelentjük, hogy hazai forrásaink itt oly bőven folynak, hogy velük egyetlen egy külföldi sem tudna versenyezni.

A névjegyzék a következő:

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek, kinek a hadjáratban kifejtett tevékenységét már ecseteltük. Az ő szolgálatában voltak a következők:

a) *Ajkai András*, az érseki kuria nádora, vagyis az érsek főudvarmestere; veszprémmegyei ember,

b) (*Tázsony nb.*) *Mencshelyi Mihály* az érseki kenyérhordók főnöke (még 1292-ben is az); szintén veszprémmegyei ember,

c) *Fulko fia Istrán comes*,

d) *Kis Lukács*,

e) *Cephas mester*,

f) *Sukod fia László comes*,

g) *Hévízi Zoerard*,

h) *Albert esztergomi polgár*.

Ezek mindannyian 1291 július 18-án a magyar-osztrák határon levő Szentgyörgy egyházban, szeptember 3-án pedig már Esztergomban vannak és tanúsítják, hogy Csukárd unokája János a hadjárat ideje alatt végrendelkezett.¹

2. *Baksa nb. György*, a sóvári Soós család őse. Erről mondja a király 1291 augusztus 28-án, hogy az osztrák Albert ellen indított hadjáratban több osztrák vár elfoglalásában részt vett; ez alkalommal sok rokona és tisztje életveszélyben forgott; különö-

¹ *Wenzel V. 51.*

sen kiemeli, hogy akkor, midőn egynéhány országnagyot és nemest Bécs város körüljárásával megbízott, tanubizonyságát adta e György addig is bevált hűségének.¹

3. *Zelemér fia Zádor*, ki Bécs város kapui előtt az osztrák katonák ellen vitézül harczott és velök még egyéb helyeken is összetűzött. Megkapja a Szaboles megyében fekvő Jéke nevű birtokot. A királyi adománylevél² keltezetlen, de az egi káptalan határjárása, melyre a levél hivatkozik, 1291 szept. 20-án van keltezve.

4. *Csukárd fia Péter fia János*, egy 1165-ben nemesített pozsonyi család sarja; a pozsonymegyei Csukárd (helyel-közzel Tornya nevű) és Nyék helységek tulajdonosa; 1279-ben és 1286-ban Pozsony megye alispánja. 1291 márczius 28-án Magyaróváron betegen fekszik és április 14-én végrendelkezik. Július 18-án az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgyegyházban az Albert elleni hadjáratra készül és akkor újra végrendelkezik; meghalt még 1291-ben; vajjon részt vett-e a háborúban, nem tudjuk.³

5. *Osl nb. Herbert*, ki úgy a várak elfoglalásánál, mint egyéb helyeken kitüntette magát. Megkapja 1291-ben a sopronmegyei Pertel (másként Keresztúr) nevű helységet megerősítő levelet.⁴

6. *Bána nb. Imre fiai: Zsidó Mihály, Benedek és Imre és rokonuk Pál fia Pál*. Zsidó Mihály 1273-tól 1300-ig szerepel; tárnokmester is volt. Benedeket ismerjük 1276-tól 1295-ig. Imrét ugyanezen időből. Ők is részt vettek a hadjáratban, melyben Benedek Bécs kapui előtt megsérült és rokonuk Pál fia Pál ugyanazon napon és helyen elesett. Érdemeik elismeréséül megkapják 1291 december 12-én a komárommegyei Vas és Zelebeg nevű birtokokat.⁵

7. *Zsámboki Ajnárd fia János*; erről már fentebb mondtuk, hogy Ottokár Tamepogi Amboldjával nem azonos. Ismerjük 1276-óta. 1291 október 9-én Bács megye főispánja. Szerepel még I. Károly király idejében is. Részt vett több osztrák vár ostromlásában és Bécs előtt súlyosan megsebesült.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 124.

² *Fejér*, VI. 1., 125., 128.

³ *Wenzel*, V. 51—63.

⁴ *Wenzel*, X. 20.

⁵ *Wenzel*, X. 21.

⁶ *Wenzel*, XII. 509.

8. *Lőrincz volt nádor fia Kemény*, kit 1280-tól 1296-ig ismerünk, a Matucsinai, Cseményi s cseményi Salap család őse. 1291 október 4-én ő Baranya megye főispánja s e napon megerősíti neki András a Szársomlói uradalmat ; róla csak általában említi a király, hogy az Albert elleni hadjáratban (1291-ben) annyira kitett magáért, hogy mindennéven nevezendő jutalmazásra érdemesnek bizonyult.¹

9. *Recsk fia Pál* részt vett a Bécs előtt lezajlott harcokban. Egyik ottani összeütközése alkalmával lándzsadőfessel leütötték nehéz lováról, de saját lovát az ellenség mégis megölte. Hőstettét egynéhány főnemes látta és a királynak tudomására hozta. Megkapja ezért (1293-ban) a turóczmegyei Próna-ra vonatkozó megerősítő levelet.² Ő a Prónai-család őse.

10. *Ják nb. Ebed fiai Rajnald és Ják*, kikről András 1291 július 14-én azt mondja, hogy nemcsak korábban, hanem az Albert ellen jelenleg viselt hadjáratban saját költségükön sok szolgálatot tettek.³ Vasmegeyei emberek. Rajnald előfordul 1259-től 1302-ig ; tőle származik a Niczky-család. Ják 1263-tól ismeretes 1294-ig ; ő a Jáki-család egyenes őse.

11. *Aba nb. Amadé*, kit Ottokár is említi. Róla csak azt mondja az okirat, hogy Bécs előtt harcolt ;⁴ magától értetődik, hogy magasabb parancsnoksággal volt megbízva.

12. *Csicseri Jób* Amadé századában részt vett a Bécs előtti harcokban, minek elismeréséül már július 22-én Komlós nevű birtokra újabb adományozást kap.⁵

13. *Kaplyon nb. Jákó fiai András és Jákó* e hadjáratban mint hadbiztosok működtek. Midőn András őket augusztus 26-án az ungmegyei Tiba nevű birtokban megerősíti, azt mondja, hogy az Albert elleni hadjáratkor napról-napra a király oldalán mint hű tanácsadók tartózkodva, legnagyobb buzgalommal arról gon-

¹ *Fejér*, VI. 1., 139.

² *Fejér*, VI. 1., 243.

³ *Wenzel*, X. 14.

⁴ *Hazai okmánytár*, VI. 366.

⁵ U. o. — *Pauler* (II. 738.) mondja ugyan, hogy az illető okiratnak, ha más nem, a dátuma okvetlenül hamis, de nem indokolja. Gyanuja valószínűleg arra vezetendő vissza, hogy az ő véleménye szerint András július 22-én még nem szólhatott Bécs ostromáról.

doskodtak, hogy mi sem hiányozzék, a mi a kitűzött cél elérésére s megszilárdítására szükséges és a mit ezért kellett beszerezni és elhozni.¹ András (1249—1291) a Sztárai-család, Jákó (1249—1301) a Gelyénesiek őse.

14. *Aba nb. György fiai Péter és János* Bécs előtt harcoltak. János ez alkalommal nyíllövés következtében ballábán sérült meg, a mi őt azonban nem akadályozta abban, hogy támadóját lovával és teljes fegyverzetével fogságba ejtse s a király elé vezesse. November 11-én megerősíti András mindkét fivérnek a Zsidó-patakról szóló adományt.² Mindketten az Aba nemzetség somogyi ágának sarjai. (II.) Pétert 1284-től 1304-ig ismerjük; 1288-tól 1300-ig ő Abauj megye főispánja. (II.) Jánostól (1285—1304) származnak a Somosi-, Budaméri- és Kőszegi-családok.

15. *Ludány nb. Ludányi Fulko* «dicsőségesen küzdött az osztrákok ellen», miért is 1291 november 2-án a Zsigárdra vonatkozó adománylevelével megújítását kapja.³ Ő a Nyitra megyében törzsökös Családi-család őse; ismerjük 1280-tól 1291-ig.

16. *Vendég fiai Miklós, Simon és Tajma* sopronmegyei emberek Rohrau vár elfoglalása alatt kődobás következtében sérültek meg, miért már augusztus 2-án a sopronmegyei Ság birtokban megerősítettnek.⁴ Midőn (még atyjuk életében) Ság-ot 1274-ben kapták, akkor a királyné fegyvert viselő jobbágyai voltak.

17. *Tengerdi Tivadar* székesfehérvári prépost e hadjáratához nagyszámú fegyveres nemesek csapatait szállította és az összes országos ügyek rendezésében bölcs és körültekintő tanácsával vezette.⁵ E Tivadar később (1295—1304) győri püspök.

18. *Csém nb. Óvári Bittó* «vitézséget-vitézségre halmozva» Rohrau vár ostromlásában vett részt, mely alkalommal két tisztje elesett.⁶ Érdemei elismeréseül megkapja 1291-ben a vasmegyei Szarvaskendet; tőle származnak az óvári és a szarvaskendi Sibrik-családok.

¹ Wenzel, XII. 507.

² Hazai okmánytár, VI. 373.

³ Hazai okmánytár, VIII. 302.

⁴ Sopronmegyei oklevéltár, I. 55.

⁵ Wenzel, X. 39.

⁶ Wenzel, XII. 502.

19. *Csém nb. Hartvig fiai: «Weiss» Miklós, Bernát, Konrád és Seyfried* részt vettek a hadjáratban, mely alkalommal Német János nevű rokonuk Rohrau ostromlása alatt elesett. Megkapják 1291 július 21-én a vasmegyei Óbert.¹

20. *Miklós vasvári prépost.*²

21. *Pok nb. Tamás és Miklós,* mely utóbbi Rohrau ostromlása alatt elesett. Tamás 1295-ig ismeretes; ő a poki s mérgesi Poki-családok őse. Megkapja 1291 augusztus 6-án a győrmegyei Mérges és Réti nevű birtokokat.³

22. *Miskócz nb. Lőrincz* Rohrau előtt tüntette ki magát és megsebesült, miért is 1292-ben a valkómegyei Varasi és Somogy nevű birtokokat kapta.⁴ Él még 1308-ban. Tőle származik a valkómegyei Mikolai-család.

23. *Tomaj nb. Dénes.* Bécs előtt a király szemeláttára Albert emberei ellen küzdve, megsérült.⁵ Tőle származik a Losonczy és a losonczy Bánfi-család.

24. *Gutkeled nb. Lothárd bán és fia László;* részt vettek a hadjáratban, de közelebbi adatokat nem ismerünk; 1292-ben megkapja újra az aranyosmegyesi révvámat.⁶ Ő a nemzetség majádi ágából való; feltűnik még 1259-ben; 1291-ben címzetes bán; 1291 után elvész a nyoma. Fiai és unokája I. Károly idejében éltek.

25. *Vitális fiai Herbert, János és Ruben* részt vettek Rohrau ostromlásában; Herbert és János megsebesültek, megkapják 1293-ban a vasmegyei Gerent.⁷

26. *Csányi Máté fia István* Bécs alatt súlyosan megsebesült, miért is 1293-ban a Szolnok-Doboka megyében fekvő Kérő-t kapja.⁸ Csány pedig most Szilágy megyében fekszik.

27. *Perény* részt vett egy (az okiratban már olvashatlan) vár ostromában, melyről András azt mondja, hogy ezt mindjárt meg-

¹ Wenzel, XII. 504.

² Hazai okmánytár, IV. 79., 80.

³ Wenzel, X. 33.

⁴ Wenzel, XII. 529.

⁵ Hazai okmánytár, VI. 380.

⁶ Wenzel, V. 67.

⁷ Wenzel, V. 78. (hol hibásan áll Boro).

⁸ Hazai okmánytár, VIII. 328.

támadta, a midőn Albert országába benyomult s hogy Perény ott a király és az összes résztvevők szemeláttára súlyosan megsebesült. Megkapja ezért 1293-ban a szepesmegyei Zsegra egy részét.¹ Itt minden valószínűség szerint szintén Rohrau-ról van szó.

28. *Nagymartoni Simon fiai Simon és Mihály.* A Spanyolországból bevándorolt Fraknoi s Nagymartoni grófok családjából. Simon 1277-től 1318-ig, Mihály 1277-től 1304-ig ismeretes. Az okirat² csak általában említi, hogy mindketten a hadjáratban hű és dicséretes szolgálatokat tettek, de kiemeli, hogy a béke helyreállítása s a két ország közötti egyetértés érdekében mindketten beleegyeztek, hogy — bár hátrányukra történt — Marton (= Nagymarton) nevű várak leromboltassék.

29. *Aba nb. Kompold fia Péter* a hadjáratban kifejtett működéséért megkapja 1294-ben a Domoszló s Őrs birtokokra vonatkozó királyi megerősítést.³ Ezen Péter 1273-tól 1318-ig szerepel; utolsó éveiben királynéi tárnokmester. Tőle származik a nánai Kompolti-család.

30. *Hontpázmán nb. Ivánka* megsebesült a hadjárat alatt; ⁴ 1291-től 1299-ig szerepel; a nemzetség azon nyitrai megyei ágából való, melytől a gimesi Forgács-család származik.

31. *Tördemiczi Péter fiai: Pál hantai prépost, Vid és János.* Mindhárman részt vettek Rohrau és «Huheneer», valamint egyéb osztrák várak ostromlásában, daczolva minden hajtólövegnek és kődobásnak. Megkapják 1294-ben a veszprémmegyei Hidegkútot.⁵

32. *Merzse fia Benedek.* Fenti Aba nb. Amadé nádor adományozza neki 1295-ben a sárosmegyei Kajáta nevű birtokot. Kiemeli, hogy akkor sebesült meg többek láttára, midőn András király Ausztria legjelentékenyebb városának, Bécsnek váralját elhamvasztotta; azt is említi, hogy ezen váralja alatt számtalan osztrák és sváb András fegyveres ereje ellen heves támadást intézett, mely azonban a támadók vereségével és csúf futásával végződött.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 250.

² *Fejér*, VI. 1., 294.

³ *Wenzel*, X. 149. *Fejér*, VI. 1., 299.

⁴ *Fejér*, VI. 1., 300.

⁵ *Fejér*, VI. 1., 290.

⁶ *Hazai oklevéltár*, 145—146., 151.

Ebből kiviláglik, hogy e Benedek szintén Amadé nádor századában szolgált. Ő a Szinnyei-Merse-család őse.

33. *Marcsoka fia János* megkapja 1295-ben a turóczmegyei Neczpál nevű birtokot. Érdemeiből kiemelik, hogy Bécs városa alatt a bárók szemeláttára megsebesült.¹ Tőle származik a neczpáli Justh-család.

34. *Rátót nb. Olivér fia Miklós és rokonai.* Miklós megsebesült a hadjáratban; László s Miklós nevű rokonai elestek. 1296-ben e Miklós kir. pohárnokmester és Szatmár megye főispánja.²

35. *Guretha fia Mihály* Rohraunál sebesült meg. Megkapja 1297-ben a szepesmegyei Korotnokot.³ Tőle származik a Korotnoki-család.

36. *Lúcsi Csögöd fia András* az osztrák várak ostromlásában vett részt, minek elismeréséül 1297-ben rokonaival együtt nemesi rangot kap.⁴ Pozsony-csallóközi ember.

37. *Gutkeled nb. Mihály fia István* Bécs előtt sérült meg; 1298-ban Valkó megye bírósága alóli felmentést kap.⁵ Ő a Maróti-család egyenes őse.

38. *Pányoki Jakab* Bécs előtt tüntette ki magát, a minek elismeréséül 1298-ban az abaujmegyei Ruszkát kapja.⁶ Szerepel 1263-tól 1313-ig; tőle származnak a ruszakai Dobó és a ruszakai Bátor-családok.

39. *Tamás fia Sinka (= Simonka)* Bécs előtt súlyosan megsebesült, melynek elismeréséül 1299-ben és 1300-ban sárosmegyei birtokokat kap.⁷ Ő a már ismert Baksa nb. Sóvári György nővérének a fia.

40. *Stefk fia Miklós* az osztrák várak ostromlása alatt «vitéz oroszlán»-ként harczolt és lándzsadöfés által megsebesült, minek elismeréséül 1300-ban a lipótmegeyi Chermona nevű helységet kapja.⁸

¹ *Hazai okmánytár*, VI. 416.

² *Fejér*, VI. 2., 26.

³ *Fejér*, VI. 2., 78.

⁴ *Wenzel*, X. 259.

⁵ *Wenzel*, X. 296.

⁶ *Wenzel*, X. 299.

⁷ *Fejér*, VI. 2., 214., 259.

⁸ *Wenzel*, X. 308.

41. *Tótfői Barnabás* zalamegyei ember Rohrau előtt vesztette életét. Csak 1307-ben értesülünk róla, hogy III. András ezert rokonának : Haraszi Barnabásnak (a haraszi Tapán-család őseinek) a zalamegyei Kölked nevű birtokot adományozta.¹

42. *Palásti Ivánka fia Jób* több osztrák vár elfoglalása alkalmával kitüntette magát, minek elismeréséül 1300-ban rokonaival együtt nemesi rangra emelték. Hontmegyei ember.² †

43. *Geregye nb. Kálmér*. Güsszingi Miklós nádor, Somogy megye főispánja tanúsítja egy év nélküli okiratban, hogy azon peres ügy, melyet Gutkeled nb. Miklós bán és fenti Kálmér között május elsején kellett volna tárgyalni, pünkösöd utáni nyolczadik napra vagy még későbbre halasztja, mert nevezett Kálmér királyi parancs alapján ő vele (t. i. a nádorral) a nevezett pünkösöd oktávján már az ország határán azon seregben tartózkodik, melyet a király az összes nemesekkel együtt az ország ellenségei, az osztrákok ellen intézett. Hogy ezen okirat³ 1291-ben kelt, ahhoz nem fér kétség, mert a nádor és Kálmér *június 17-én* már az osztrák határon tartózkodtak. Ezen Kálmér 1275-től 1302-ig ismeretes ; tőle származnak a vasmegyei Geregyei és Egervári-családok.

Végül még ki kell emelnünk, hogy az egykorú osztrák Helbling Seyfried krónikás adatai szerint a kún *Misza*, IV. Lászlónak utolsó nádora, szintén a hadjáratban részt vett, a mint ezt már fentebb részletesebben közöltük. A krónikás «der wilde grav Mizze» néven szerepelteti.

V. A magyar sereg összetétele.

Hogy mily nagy volt András serege s mily elemekből egészítette ki, arról hallgatnak a hazai források. Általánosságban talán kivétel nélkül mindnyájan sablonosan a «nagy» (= generális) seregről beszélnek ; két helyen azonban⁴ azt mondja a király 1291-ben «in expeditione totius regni Hungariæ generalis contra dominum Albertum . . . ex omnibus regni nostri climatibus con-

¹ *Anjoukori okmánytár*, I. 140.

² *A Palásthyak*. I. 30.

³ *Wenzel*, XII. 495. (V. ö. 514., 669.)

⁴ *Fejér*, VI. 1., 139. és *Wenzel*, X. 20.

vocata», a mivel azt akarja mondani, hogy seregét Magyarország összes «égáljaiból», vagyis összes vidékeiből mozgósította.

A német források¹ 80,000 emberről szólnak, kik között «Cozlonos», oláhok, oroszok, kúnok, magyarok, erdélyiek és az egyik szerint tatárok is voltak. Az illető forrás közlője (Wattenbach Vilmos) nem tudja biztosan, kik a Cozlonos és csak kérdőjelezve véli, hogy alattuk a székelyek értendők. Nem vagyok vele egy véleményen. Azért nem osztom véleményét, mert Ottokár a székelyeket jól ismeri. Egyszer mondja «daz waz allenthalben *Zokel* un de Valben», mely utóbbiak alatt a kúnok értendők; egy más helyen mondja: «daz dhein *Zokel* oder Walach den fride an vns brechen vnd sinen Schaden rechen, den er hie genomen hat»,² harmadszor *Zokel*-ről beszél, a miből világosan kitűnik, hogy mindkét helyen a székelyekről szól. Véleményem szerint a Cozlonos alatt a «kazárok» értendők. De ez nem a földolog, van még olyan is, mely nagyon is érdekes és a melyről az irodalom mindeddig — legalább tudtommal — nem szól.

Ottokár következőleg írja le a magyar hadseregnek a békekötés után történt feloszlását: «Aztán a magyarok királyukkal Pozsony felé kezdtek elvonulni; másnap arra birták a királyt, hogy Buda felé utazzon és midőn oda érkezett, mindnyájan búcsút vettek tőle, hogy eltávozhassanak. A kúnok és a pogányok visszatértek a tiszántúli hazájukba; a sereg egy kisebb része a *tengervidékre* vonult, hol otthona volt; az erdélyieket is lehetett látni, oda tértek vissza, a honnan jöttek; az oroszok, bosnyákok, horvátok és szerbek szintén hazatértek; az erdélyiek sem késlekedtek; haza mentek azokon az utakon, melyeket erre jóknak találtak».³ Már most felmerül az a kérdés, hogy kiket ért a krónikás a tengervidék felé vonultak alatt?

Már fentebb olvastuk, hogy Ottokár a nagy magyar harcosok tagjainak felsorolásában Morosini Albertet még más három olasszal utoljára említi és pedig: *Bálint*-tal, *Drisker*-rel és de *Spina* Péterrel. Erre nézve Pauler azt mondja, hogy «Albertino

¹ Nevezetesen a bécsi krónika folytatója ap. Pertz, IX. 716.

² Ottokár ap. Seemüller, 536., 565., 1097.

³ Ottokár ap. Seemüller, 577.

Morosini még nincs akkor Magyarországon». Ezen állításához azonban sok szó fér.

Igaz ugyan, hogy hazai kútforrásaink erről mit sem tudnak és hogy csak Ottokár előadásából ismeretes, hogy Albertino, midőn látta, hogy unokaöccsét Andrást nem tudja kellőleg támogatni, még 1290 előtt Velenczébe visszatért. Hazai okirataink között van egy, melynek értelmében a magyar országgyűlés 1299 július 29-én Morosini Albertnek a magyar honosságot adományozza és őt a magyar főrendek sorába iktatja.¹ De ez az okirat Albertinot már Tótország hercegének és Pozsega megye főispánjának mondja s egyetlen egy betűvel sem állítja, hogy csak ezen a napon kapta volna meg a két méltóságot, így tehát már ez a körülmény is bizonyítja, hogy Albertino már 1299 július 29-ike előtt magyar országnagy volt és mint ilyen valószínűleg helyel-közzel Magyarországon is tartózkodott. 1296 márcziusában bizonyos Balog még pozsegai várnagy és Pozsega megye főispánja, utódját 1299-ig nem ismerjük. De az illető okiratnak egy sokkal fontosabb szakasza van. Azt mondják t. i. az összegyűlt rendek, hogy Albertino a király fenntartására amnyit tett és a régtől fogva különféle zavargások és kedvezőtlen állapotok miatt ide-oda hányt majdnem minden részében a végletekig kimerült ország sorsának reformálására és békéjének helyreállítására mindig a kellő utat találta. Ebből pedig kiviláglik, hogy Albertino, ha nem is tartózkodott állandóan Magyarországon, unokaöccséről soha meg nem feledkezett és szükség esetén minden irányban segítségére volt. Erre nevezetesen 1291-ben volt szüksége, midőn a trónon még nem igen megszilárdult András oly nagy és életbevágó vállalatba bocsátkozott, mint a hadjárat volt. Biztosra vehetjük, hogy András itt is, mielőtt döntő lépésre elhatározta volna magát, bölcs, befolyásos és gazdag nagybátyjának tanácsára hallgatott és hogy Albertino a trónon még nem szilárdan ülő unokaöccsének nemcsak pénzzel segített, hanem egynéhány olasz úr és ezeknek népeiből álló kis olasz csapatot saját vezénylete alatt segítségére jött. Hogy hazai okirataink erről mitsem tudnak és Albertino helyel-közzeli magyarországi tartózkodását nem említik, nem változtat a dolog lényegén. Képzél-

¹ Fejér, VII. 5., 503.

hetlen, hogy az unokaöccse érdekében annyi áldozatot hozott Albertino kilencz évig meg nem látogatta volna őt ; lehetetlen feltételezni, hogy Ottokár a négy olasz ember nevét és a hadjáratban való részvételét csak költötte volna ; mindezekből tehát világosan kitűnik, *hogy az 1291. évi hadjáratban András még nagybátyjától is kapott olasz segítő csapatot és hogy azok alatt, kik Ottokár szerint a békekötés után a tengervidék felé hazájukba vonultak, ezen olasz csapat emberei értendők.*

Dr. WERTNER MÓR.

ADALÉKOK A SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Német kézirat a szabadságharczról.

Ifjabb *Biás* Istvánnak, a marosvásárhelyi Teleki-levéltár őrének magántulajdonában van egy 4 r. 450 lapra terjedő bekötött kézirat, melynek sarkán ez a cím áll: «Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. Manuscript [zum 2. Bande]. Különben semmi közelebbi jelzése nincs és írója sem nevezi meg magát.

A következő fejezetek vannak benne :

1. Die Oesterreichische Armee, 1—29. l.
2. Die Russische Intervention und die Russische Armee, 30—69. l.
3. Baron Joseph Jellachich, 70—98. l.
4. Die Sylvesternacht von 1848 zu 1849. und die Reise nach Debreczin, 99—117. l.
5. Die Zusammenkunft Erzherzog Stephans, Palatin von Ungarn mit dem rebellischen Ban, Baron Joseph Jellachich, 118—127. l.
6. Wallachisches Meeting in Blasendorf (Balázsfalva), 128—148. l.
7. Debreczin unter Kossuth und Tschodajew, 149—167. l.
8. Justiz-Mord der ungarischen Generale in Arab, 168—182. l.
9. Die Braut des Mörders, 183—188. l.
10. Berichtigungen und Randglossen, 189—243. l., összesen 31. szám.
11. Constellationen und Schlußfolgerungen ; mit einem Blicke auf die Finanzen Oesterreichs, 244—302. l.

12. Anecdoten. 303—325. l. (13 adoma.)
13. Die verschiedene Nationalitäten Ungarns, 326—430. l.
14. Die Polen, die deutschen Legionen und die Ausländer überhaupt im Freiheitskampfe Ungarns, 431—439. l.
15. Schlußwort, 440—450. l.

Kivált a második részben sok a törlés, a mi, mint a szedőnek adott egyes utasítások is mutatják, a sajtó alá rendezés céljából történt. Talán *Streckfuss Adolf* a szerzője, a ki «Der Freiheitskampf in Ungarn» címmel Berlinben 1850-ben egy 830 lapra terjedő könyvet adott ki. Azonban az itten említett kézirat, sem ebben a könyvben, sem — legalább tudtommal — máshol nem jelent meg. Mutatványul fordításban két fejezetét közlöm.

I. Debreczen Kossuth és Cseodajev idejében.

I. Hogy az ellentéteket a magyar kormány terrorizmusát ócsárlók és az orosz barátok által megnyugtató Magyarországi boldogsága közt egészen szemléltetővé tegyük, az olvasó előtt hamisítatlan képét adjuk Debreczennek Kossuth Lajos és Debreczennek Cseodajev orosz tábornok és satellesei: Zichy és Drevenyák idejéből s ennek a képnek igazsága tekintetében hivatkozunk valamennyi szemtanúra.

Pompás, szép tavaszi nap önti fényes napsugarait a tágas rónára s a rajta épült nagy és terjedelmes Debreczen városára s annak többnyire alacsony házai tömegére, melyből néhány templom és torony emelkedik ki; azokat pedig ezen a beláthatatlan síkságon mérföldekről észre lehet venni.

A város nagy, széles főutcáján, a mely egyúttal piac is, meglehetősen tolongás tapasztalható.

A házakból csekély távolságra hosszú sorban ülnek a kofák, a kik húst, sült kolbászt, gyümölcsöt, főzeléket és mindenféle élelmiszert árulnak; kerek, pirosposzsgás, jóságos ábrázatúak, a kik óriási fekete főkötőket viselnek, mintha hadihajókat hordanának a fejükön.

Számtalan és mindenféle színbe öltözött honvéd jár-kél körülöttük; almát, diót, sulymot s más efféle csemegéket vásárol, miközben fecseg és nevetgél.

Mindenféle fegyvernembeli osztrák hadifoglyok csoportosan állodognak s úgy látszik, hogy fogságukat nem nagyon veszik a szívükre.

A széles fapadlókon, a melyek az itt kissé magasabb és szebb házak előtt vezetnek, országgyűlési képviselők és mindenféle államtisztviselők hemzsegnek s vagy az ülésekre, vagy a hivatalokba sietnek.

Ezeknek az uraknak nagyobb része alacsony, széleskarimájú és hosszú strucz- vagy darutollas kalapokat hordott.

Ott látjuk *Mészáros* hadügyminisztert, a maga számos kíséretével: fiatal, szép, erős emberek, harcziás vonásokkal; némelyiket por lepi, mert mint futár éppen most jött a csataterről; a többi csinosan és előkelően van öltözve.

Itt-ott vidám asszonyok és lányok csoportja látható; a templomba mennek, egyik boltból a másikba térnek be, hogy bevásárlásokat tegyenek, vagy pedig kísértálnak az egynegyed óra járásnyira lévő pompás erdőbe, a melynek árnyas útjain világos selyem ruháikat csillogtathatják, mialatt a széles kocsutakon kocsik és lovasok járnak-kelnek.

A város vendégfogadóiban szól a zene, a melynél a hegedű és a czimbalom a fő dolog. A czukrászboltokban mindenrendű látogatók nyüzsögnek s ugyancsak fogyasztják a jegeskávét és a czukros süteményeket.

Ott, a széles utca egyik sarkán, egy svadrony Boesckay-huszár kanyarodik be. Csak 4—5 napja szerelték föl teljesen. Tetőtől talpig kékben járnak, fehér és kék a zsinórzatuk s fürgé lovaikat ugratják.

A piacon török muzsika szól. Az ablakok megtelnek nézőkkel; zászlók lengenek valamennyi házon.

A másik oldalról az újonczoknak hosszú, sűrű sora jön dalolva, jókedvűen, vidám tréfák között.

Mindenütt lélrhatatlan víg hangulat uralkodik, a milyet csak a legmerészebb képzelő erő gondolhat ki.

Egyszerre csönd lesz. Minden tekintet a városháza felé fordul, a hol *Kossuth* Lajos lakik és a hol a honvédelmi bizottság tartja összejöveleit.

Mi történt? — kérdi egyik a másikat.

Kossuth jön — volt a felelet.

Egyszerű barna zsinóros honvéddolmányban egy halavány férfi csakugyan kilép a városháza kapuján. Tisztek és polgári hivatalnokok követik. A gyorsan összegyűlt tömeg utat nyit.

«Éljen Kossuth!» — kiáltja és Kossuth Lajos barátságosan, vidáman köszönti a svadrony kapitányát, ki csapatát a piacon felállította. Végigmegy a sorok előtt, beszélget a huszárokkal s az összegyűlt tömeg csöndesen figyel minden szavára.

Röviden, barátságosan kifejezván meglegedését a csapat pompás, bátor magatartása felett, ismét eltávozik s egy újabb «Éljen Kossuth!» követi.

Most néhányan azt kiáltják: «Foglyok! Foglyokat hoznak!» És szemünk láttára sajátságos jelenet fejlődik ki.

Látni lehet az osztrák foglyoknak hosszú sorát: kürosszirokat, ulánusokat, gránátosokat, vadászokat, többnyire nagy, erős embereket; mellettük pedig mint kíséretet 16—17 esztendőös honvédeket, kis legényeket, félig-meddig gyermekeket, a kiket a por ellepett, a nap barnára égetett; hanem azért vigak, büszkék, a kik győzteseknek érzik magukat.

A győzők és legyőzöttek közt az ellentét annyira szembe-tűnő, — hiszen majdnem hihetetlen, hogy ezek a gyerekek verték meg azokat az erős férfiakat — hogy az ember kísértetbe jön csalódásnak tartani az egészet.

Most üti a delet. Minden vendéglő és kosztház megtelik jókedvű vendégekkel. Poharak csengenek, áldomások hangzanak, politikai beszédek kerülnek szőnyegre; vitatkoznak, elbeszélnek, kétségbe vonnak egyet-mást és e közben felhangzik a Rákóczi-induló, vagy valami nemzeti dal, melyet a barna cigányok majd erősen, majd érzelmes gyöngédséggel játszanak.

Az ember azt hiszi, hogy béke uralkodik, mikor ezt az általános vidámságot, ezt az élénk életet, a mulatságnak, szórakozásnak ezt a keresését látja; s ha beköszönt az este, ha bezárulnak az ablakok s mindenütt zene és víg nóta szól, azt hinné az ember, hogy farsang van.

A debreczeniek éppen nem bánják, hogy a puszták városa kellenél népesebb, mert a mellett jól keresnek.

A kereskedők emberemlékezet óta nem adtak el annyit és

olyan jó árban ; a háztulajdonosok lakásaikat olyan drágán még sohasem adhatták ki ; a földművesek még sohasem kaptak oly nagy árakat terményeikért, a melyek mind elkelték ; valamennyi iparos el volt foglalva — és mind kihasználta ezt a pillanatot.

A legszegényebb munkás kezében is tele erszényt, vagy bankjegyekkel telt bugyellárist lehetett látni.

Emlékszem olyan napra, a melyiken csak azért mentem ki, hogy ezekről a viszonyokról, az embereknek a sokaságáról egy kissé tájékozódjam s nem láttam borús, elégedetlen arcokat.

Ilyenféle volt a magyar kormány rémuralma.

*

II. Néhány hónap múlva újra láttam Debreczent.

Milyen más jelenet, mekkora különbség!

Azoknak a nagyjelentőségű napoknak minden vidám, magasztos képe fölelevenedett emlékezetemben. Mintegy varázsütésre minden megváltozott. Majd szétszakadt a szívem.

Ösmerőssémmel, egy pappal végigkocsiztam a nagy, széles utcán, hogy a Bika vendéglőben szobát béreljek, mivel szükséges üzleti ügyek miatt, néhány napot kellett töltenem Debreczenben.

A háromszínű lobogók mind eltűntek. A városháza tetején nehézkesen, lomhán egyetlenegy fekete-sárga zászló lógott alá.

Ottan ült még a kofák hosszú sora, de nagyon megfogyatkozott számban, durczás, elégedetlen képükön a bosszankodás jelével.

Az utcák halotti csöndben puszták, üresek. Néhol sárga, kormos alakokat lehetett látni sűrű kittelikben és sisakosan, a mint körülállják a kofákat, érthetetlen nyelven kiáltanak oda valamit, azután elveszik a portékát s annyit adnak érte, a mennyit akarnak.

Az egész kép: ezekkel a durva alakokkal, a mindenütt uralkodó szomorú csönd, olyan benyomást tett kedélyemre, a mit soha, soha sem felejthetek el.

Itt-ott hatalmas káromkodás hallatszik, mert a debreczeni kofák nem ijedtek meg a maguk árnyékától s kitöltötték a haragjukat, a hogy lehetett.

«Czudar kutya! — kiáltott az egyik. — Egy almát fizetett ki s négyet ellopott.»

«Istenem, hozd Kossuthot vissza! — sóhajtotta egy másik. — Ha ezek a sáskák még tovább is itt maradnak, mindnyájan éhen veszünk!»

«Öt ilyen pimasz van a házamban — heveskedett egy harmadik — s a ficzkók megesznek mindent, a mit találnak. Tegnap megették a dinnyéimet héjastól, tegnap pedig a moslékot, a mit éppen a disznónak akartam odaönteni.»

A boltok nyitva voltak, de vevő nem mutatkozott. Minden szomorúnak és nyomasztónak látszott. A város olyan volt, mint egy temető.

Dögvészes lehellet terjengett a levegőben és mikor egy debreczeni polgártól idegenkedve kérdeztem ennek a bajnak okát, bámulva tekintett rám. «Hát — azt mondta fejét csóválva, — messziről jöhetett az úr, ha ezt új dolognak találja. Ez a szemétnép — folytatta óvatosan körülnézve — már életében is elég bűdös, de most már az udvarokat is temetőkké tették s oda-ássák el a kolera halottjait. Látni fogja uram, hogy még a pestist is nyakunkra hozzák, ha az ördög hamarosan el nem viszi őket.»

Kezet fogtam vele és azt mondtam: «Bátorság, majd jóra fordul a dolog.»

A jó polgár teljes bizalommal tekintett rám, kémkedve pillantott körül s azután elfojtott hangon kérdezte meg: «Nem mondhat valamit Kossuthról? Mikor szabadít meg ezektől az ördögöktől? Legalább biztos az élete?»

Megmondtam neki, hogy Kossuth biztonságban és Törökországban van.

«Az Isten áldja meg ezért az ujságért» — felelt a polgár és szomorúan ment dolgára.

Befordultam egy másik utczába, hogy a *nyugalom, rend és törvényesség* helyreállítása után Debreczennek hű képét véssem emlékezetembe.

Teljes egyenruhában, fejükön sisakkal, tiszték találkoztak velem s meg kell vallanom, hogy nem keltettek valami nagy véleményem bennem az orosz hadseregről. Nem szép és jelentéktelen,

mindennapi arcok voltak, de — mi mindenesetre javukra válik — vonásaikban nem volt sem elbizottság, sem gőg.

Egy utcasarkon polgári ruhában néhány úr állott s egy plakátot olvastak. Odaléptem. Egy kis negyedréttű hirdetmény volt; alájegyezve: *Drevenyák*.

Nyomott kedélyem daczára sem tudtam elfojtani egy mosolyt, mikor — nem csekély meglepetésemre — ebben az ukázban a honvédelmi bizottság erélyes és határozott hirdetményeinek majmolását ösmertem fel. S a végén az a jelentéktelen név: *Drevenyák*, egészen drasztikussá tette ezt a komikus iratot.

De csakhamar más benyomásaim támadtak.

Találkoztam egy úrral, a kit debreczeni első tartózkodásom idejében gyakran láttam. Elég nyomorúságos volt, fején egy rettentő cseberrel (gúnyneve annak a divatos magas kalapnak, a czilindernek, a melyet a lakosok Magyarországon és Ausztriában a kormány parancsára viselnek). Mindjárt megösmert, pedig most hosszú szakállat viseltem.

Némán szorítottunk kezét.

Egy kis hallgatás után szomorúan mondta: «Milyen különbség az azelőtti s a mostani állapot közt! Hová lettek a szép napok, a mikor itt mindenütt vidám élet és lelkesedés uralkodott!»

Megkérdeztem, hogy megy a dolga utolsó találkozásunk óta; azt felelte, hogy két hét óta ma hagyta el először szobáját és — mint Debreczenben mindenki, — oly helyzetben van, mely felülmúl minden képzeletet, a mit valaha terrorizmusról és durva, kárhuzatos önkényről alkotott. Különösen panaszkodott *Zichyre* és *Drevenyákra*, a kiknek eljárását gúnyosabbnak, bosszúvágyóbbnak és garázdábbnak nevezte az orosz tábornokok minden rendelkezésénél.

Ebben a pillanatban a rőfögésnek egy nemével együtt egy különös, egyeletesen ismétlődő hangot hallottunk.

— Tudja mi az? — kérdezte ösmerősöm.

— Disznók — mondtam bona fide.

— Téved — viszonzá. — Az egy muszka, a kit kancsukáznak. Ezek az emberek elcsépeletetik magukat egyetlenegy jajszó nélkül; ez a rőfögés minden, a mit tőlük hallani lehet.

Együtt mentünk végig az utcán. «Mostanában — folytatta

kísérőm — egy osztrák tiszt találkozott egyik czivisünkkel, a kinek szokott módon széles karimájú kerek kalapja volt. A tiszt reá rohant, leverte fejről a kalapot, miközben reá kiáltott: «Le a Kossuth-kalappal, te kutya!» A polgár szétnézett; sötét volt, közelben és távolban egy lélek sem mutatkozott. Abban a pillanatban a tiszt csákója is a földön hevert, önmaga pedig orrán, száján vérzett azoktól a súlyos ütésektől, a mikkal a polgár erős ökle elhalmozta. A civis elvégezvén dolgát, nyomtalanul eltűnt s a jól helybenhagyott tiszt minden fáradozása daczára sem lehetett kinyomozni.

— A házakat nem fosztották ki? — kérdeztem.

— De igen, többet is; és pedig néha egészen ártatlan embereket csak azért, mert azelőtt a forradalomnak egyik vagy másik vezetője ott lakott.

Azután azt is elbeszélte, hogy *Zichy* gróf egy professzort rettenetes korbácsolással büntetett meg azért, mert ez őt egy ujságban hóhérlegénynek nevezte.

«Arról a gyűlöletről és utálatról, a mely itt a katonai zsarnokság és az osztrák kormányzat ellen uralkodik, — fűzte hozzá — fogalma sem lehet önnek. De hallgatnak; a magyar akkor a leg-erősebb, mikor keveset beszél és nem káromkodik».

«Bízik jobb időkben?»

«Nem biz' én, uram — felelte kísérőm; — mert ezek az emberek annyira gyávák jogtalanságuk érzetében, hogy rémuralmi rendszabályaikat semmiesetre sem merik abbahagyni. Azonban hagyján! Nyugodtan és passive akarjuk megvárni a végét. Semmi sem olyan hosszú, hogy vége ne volna». (Magyar közmondás.)

Este bementem vacsorázni a pizsoktól ragyogó vendéglőbe s egy sarokban foglaltam helyet. Az asztaloknál több orosz és osztrák tiszt ült. Egy szót sem ejtettek politikáról, egy hangot sem szóltak a napi eseményekről. Ettek, ittak és a beszéd többnyire a *ronique scandaleuse* körül forgott. Az orosz tisztek többnyire egymás között társalogtak; közülük csak kevéseket hallottam németül beszélni.

Türelmetlenül vártam az indulás óráját. A mikor Debreczen másnap mögöttem volt, szabadon lélegzettem.

Az Isten oltalmazzon minden országot ilyen rendtől és törvényességtől!

II. A tizenhárom tábornok halála Aradon.

Arad vára egy csekély magasságú, sima halmon fekszik s a szemnek kevés széppel kedveskedik. A templom, — melyet a vár ostroma idején vadul megrongáltak — a többi épület fölé emelkedik s megtépett födelével, megrepedt falaiival, a szomorú pusztulás képét mutatja.

A többi épületet az erődtítmények legnagyobb részben eltakarják s az egésznek kiterjedése nagyon csekély.

A várral átellenben, csak a nádas Marostól elválasztva, fekszik Arad városa, mely tulajdonképen alig áll több, mint egy hosszú, széles, részben fűvel benőtt utcából, de igazán csinos házakkal.

Arad azelőtt Magyarországnak egyik legélénkebb és legvidámabb vidéki városa volt. A vidék nagyon vagyonos, elegáns és élni szerető nemessége ide gyűlt be a téli időre ; és az aradi farsang mindig a legélvezetesebbek közé tartozott.

Legújában ezt a hazafias várost dicsőség és nehéz, de hősi bátorsággal elviselt szenvedéseknek emléke borította azon kilencz hónapos ostromban, mely felejthetetlen minden honszerető szív előtt.

Most kevés rongálatlan ház van ebben a többé nem olyan csinos, nem olyan vidám és nem olyan virágzó városkában. Lakosai úgy megismerkedtek a golyókkal és bombákkal, hogy a leghevesebb bombázások idején is nyugodtan sétáltak az utcákon.

Ezek a legnagyobb nyomorúságok, a legnagyobb önfeláldozások napjai voltak. Aradot hősiesség, bátorság, készség és az áldozat minden neme tekintetében Magyarországnak egyetlen városa sem multa felül. Megérdemli, hogy a hősök városának nevezzék.

A ki most látja : rettenetes vészbírásgával, szegény, kicsufolt és megalázott lakosságával, félig rombadőlt házaival, ne ámtassa magát ! Arad még most a hősök városa ; hallgat és keble mélyébe rejti bátorságát és föllázadt kedélyét ; de szelleme a régi maradt !

*

Húvös, októberi reggelen történt. Mindenki visszavonult a lakásába ; borús hírek szállingóztak arról, hogy Magyarország

Caraffája, a jó ügy Robespierreje megerősítette Magyarország legvitézebb, legnemesebb tizenhárom hős tábornokának halálos ítéletét.

Mindenütt fájdalom és csüggedés uralkodott.

«Megkegyelmeznek nekik» — vigasztalta mélyen megrendült családját egy optimista.

«Kegyelem és Haynau! Milyen nevetséges» — válaszolta keserűen egy másik.

«De legalább nem akasztják fel őket, hanem főbelövik» — okoskodtak itt-ott.

«Megkinoznak, főbelőnek, négyfelé vágják őket, ha ez még szokás volna a XIX.-században» — vélték a jobban értesültek, a kik Haynau jellemét ismerték.

«Legalább Kiss tábornokot semmiesetre sem akasztják fel — jegyezte meg egy csinos asszony — neki megkegyelmeznek.»

«Ólom és golyó! — vágott szavába férje sötéten, kedvetlenül. Nem ösmered Magyarország utolsó háromszáz esztendejének történetét, hogy kegyelemről beszélsz?»

«Legalább nem magyar — jegyezte meg egy polgár — és még csak nem is törvényes születésű, a ki az ország hóhéra lett; hanem egy hanai zsidólánynak és a hessen-kasseli kicsapongó választófejedelemnek a fia. Egyetlenegy magyar, törvényes szüléknek egyetlenegy fia sem adta volna magát erre a véres hivatalra. Meglátjátok, az lesz a vége, mint Lobkovitznak s a többi ilyenféle őrjöngőnek.»

Így beszéltek, így buzgólkodtak, így vigasztalódtak.

«Az aradi hóhér ott akarja hagyni hivatalát, mert lelkiismerete háborog» — mondták némelyek.

«A hadbíró urak — beszéltek mások — azt mondják, értésükre adták, hogy csak tüntetésről van szó; hát csak ítéljék valamennyit kötéltre: majd megkegyelmeznek nekik. Mindamellet ezen urak közül néhányan megtagadták a halálos ítélet kimondását.»

«Kiméljete meg efféle meséktől — kiáltott egy harmadik. Ezeket az urakat jól fizetik, ebből élnek. Törődik is a hóhér aggodalmakkal, vagy a hadbíró urak nyugtalan éjszakáival. Majd talál másokat, a kik jó fizetésért vállalkoznak a törvényszéki gyilkosságra.»

A legkülönösebb hírek keringtek a városban.

«Bem nagy befolyásra tett szert — suttogták egymás között. Franciaországban a szocializmus óriási lépésekkel halad előre. A szerbek és az oláhok nincsenek kielégítve ; mindenütt forronganak. Az európai háború elkerülhetetlen. — És így járt ez szájról-szájra.

Azok a gyáva közönyösek, a kik idején kereket oldottak, az özönvízelőtti mammutoknak ezek a fajtái, a kiknek nem voltak sem hazafias, sem osztrák érzelmeik, sem monarchikus, sem közársasági elveik, a semmiképen sem érzőknek ezek az európa-szerte ösmert osztályai, a kik mindig ott tartózkodtak, a hol legbiztosabban érezték magukat, — ezek mostan már hazaszállingóztak. De még ezek a hazatért elvtelenek, valamint a nekibátorodott pecsovicsok is kissé különösnek találták, hogy úgynevezett hűségökért a hazát most oláh és szerb parcellákra szétszakítva lássák ; hogy az aránytalanul nagy többségben levő elbizakodott konzervatívek a jó ügynek diadala helyett most hosszú orral kénytelenek távozni, míg azok, a kiket lázadóknak neveztek, legalább a dicsőséget, a világ csodálatát és aranyos reményeiket őrizték meg a maguk számára.

«Szépen vagyunk!» — sugta egyik ilyen lefőzött pecsovics egy barátomnak. Igazán megérdemelte a fáradságot, hogy hiven kitartsunk a császár mellett. A szép, szabad Magyarország most sokkal hátrább van, mint József császár idejében. Még csak a czopf hiányzik!»

«Csak azt szeretném tudni — szólt egy másik, — hogy mi egy . . .»

«Hallgass! — kiáltott rá megriadt barátja ; s azután, mint egy a megkezdett mondat kiegészítésére hozzáfűzte: — hogy mi egy báró *Haynau* tábornoszernagy úr ő nagyméltósága személyében hogyan kaptunk diktátort.»

«Mindamellet megmenekültél volna tőle — vélte egy harmadik. Tagadhatatlan, hogy a konzervatívek tulajdonképen gyalázatosan bántak velünk.»

Ebben a pillanatban egy vastag úr lépett a beszélgetőkzhöz. «Fudjátok — kezdte, — hogy *Kiss* tábornokot és még kettőt kegyelem útján . . .»

«Hála Istennek!» — kiáltották mindnyájan.

«De hát halljátok a végét: kegyelem útján főbelövik.»

«Hát alhatik nyugodtan ez a Haynau?» — szólt borzongva az egyik.

«Oh, az ilyen emberek nyugodtan alszanak! — felelte a mostan érkezett. Mit törődik efféle ember Magyarországgal, mit törődik legjobbjainak kiontott vérével! Az ilyen idegen... soha... egy... A császár bennünket, jóérezsű többséget, hogyan alázhatott le ennyire!

A nap ilyen és efféle nyilatkozatok közt telt el. A helytelenítés, a megbotránkozás volt a lakosság minden részének közhangulata. Maguk az osztrák tisztek is, kivétel nélkül, mély hallgatással adták jelét, hogy a véres Haynau nagyon messzire ment.

*

A rettenetes hajnal fölvirradt. Fenn a várban egy nyílt téren az órséget négyyszögben állították fel. Arad lakosai közül csak néhányat lehetett látni.

A derék katonák arcán a közöny kifejezése ült. Kéveset beszéltek, míg a tisztek egymás közt élénken társalogtak s némelyik a felháborodás jelei közt távozott el.

Végre néhány közember és egy tisztt kíséretében megjelent a magyar szabadságharcz győzelemhez szokott tizenhárom hős tábornokának hosszú sora.

Itt nem akarjuk ismételni neveiket; minden hirlapból ösmernék ezeket a hősokeket.

Mind nyugodtan és komolyan lépkedtek.

Senki sem látott félelmet, de szinpadias játékot sem ebben a nagy jelentőségű órában. Mindenki ösmerte ennek a pillanatnak komolyságát és kiváló fontosságát s a hazáért való nagy és nemes vértanuságát nem alázták le komédiává.

Mindezekben a részben igen szép és kifejező arcvonásokban volt valami felmagasztaltság, valami megragadó, mely nem tévesztette el hatását a tisztre, a ki vérző szívvvel vezényelte a végrehajtást. Arcán meglátszott a fájdalom és részvét.

A mikor egyszerű egyenruhájukban, az egyik oldalán nyitott négyyszög (carré) közepén a bitófa elé álltak, szép és magasztos.

volt a csoportjuk. Volt valami nagyszerűség abban, mikor ezek a hősök most fegyvertelenül álltak hóhéraik hatalmában. A mikor egymást együtt látták, szívből összeölelekeztek, kezet szorítottak s búcsút mondtak egymásnak a viszontlátásra: odafenn, a hol nem valami alter ego uralkodik.

S most megkezdődött a mészárlás.

A hóhér halotthalványan állott fenn a lépcsőn. A hogy a sor rájuk került, mindnyájan bátran, sőt a felmagasztaltságnak eme legfőbb pillanatában vidáman léptek a bitóhoz.

Vécsey gróf, ez a híres vitézségű és chevaleresque természetű férfiú, inkább ugrott, mint ment. «Éljen a haza!» hangzott ajkáról, mely egy pillanat múlva már elnémult.

Mikor a sor *Leiningen* grófra, erre a szép, magas, fiatal emberre került, a végrehajtást vezénylő tiszt elé lépett, és azt mondta: «Mondja meg császáranak, mert nekem ugyan nem császárom, utolsó kérésem gyanánt megadhatott volna két golyót: egyet feleségemért s egy másikat gyermekemért.» Azután a lajtorjához lépett s meghalt, a hogy a *Leiningen*ek szoktak meghalni: szemében bátorsággal, ajakán mosolygással.

Mindenikről vázlatot lehetne készíteni. A derék *Aulich*, a bátor *Gáspár*,¹ *Knesich*, *Nagy* tábornokok, egy szóval *mindnyájan*, példát adtak, nyugodt lelkiösmerettel hogyan lehet meghalni s egy ilyen haldokló mennyire fölötte áll bosszúszomjas hóhérainak.

A vitéz *Damjanich* volt az utolsó azok között, a kiket kötéllel végeztek ki. A mikor látta, hogy dicsőségének társai egymásután miként pusztulnak el a hóhér kötele következtében, *Kiss* tábornokhoz fordult: a rendíthetetlenek közül a legrendíthetlenebbhez.

— Valóban — szólt vidáman — a bátraknak az elképzelhető legszebb küldöttsége megy előre az Isten trónusához. Jó fogadtatást fog készíteni számomra.

A mikor látták, hogy a leghősiesebb, legjobban szeretett magyar tábornok szép, férfias arczával és erős természetével oly nyugodtan, oly örömet lép a bitóhoz, halálos csend uralkodott, minden arcz elhalványodott s a vezénylő tiszt maga is haldoklóhoz hasonlított.

¹ Tévedés, Gáspár András nem volt a kivégzettek közt.

Damjanich oly derült nyugalommal halt meg, a hogy egyetlen hóhéra sem hal meg.

Biztosíthatunk mindenkit, hogy mindez nagyon távol állt az elrettentő példa hatásától, sőt kivétel nélkül minden jelenlevő, még az osztrák katonaság is, annyira eltelt magasztos érzéssel, hogy a városban és a várban egész nap nem lehetett hallani mást, mint csodálkozó beszédet ezekről az emberekről, kik oly szépen, oly nemesen fogadták a halált.

Mikor a hóhér a szabadságharcz legnemesebb, leglovagiasabb hőse életének szikráját is kioltotta, sor került arra a négyre is, a kiket főbelövésre kegyelmeztek meg.

Közölük egyik sem engedte bekötni a szemét. A katonák előléptek s elsütötték fegyveröket. A lövésre az elítéltek közül hárman holtan estek a földre.

Kiss tábornok, a ki bátran nézett a halálos csövekbe, sértetlen maradt.

A mikor társait elesni látta, kemény vonásain a harag jelével emelkedett fel és erős hangon kiáltotta : «És én? Engemet egy golyó sem talált!»

Egy második sortűz volt a felelet. Az egyik golyó átlőtte karját. Lassan felemelte és azt kiáltotta : «Karomat átlőtték, de még élek!»

Akkor előugrott egy altiszt, úgy czélezott rá, mint egy menekülő vadra és átlőtte a fejét. Arczával holtan esett a földre.

És azt hiszik, hogy Magyarorszáiban az ilyen jeleneteket elfelejthetik!

II.

Serguel János aradi naplója.

Az aradi vár 1848—49. évi ostromáról idáig több napló van kinyomatva. Így különösen a Lakatos Ottóé, Margitayé (Aradi Vésznapok) és Kovách Ernőé, mely utóbbihoz 1911-ben én írtam előszót. Legújabban Lovassy Andor torda-aranyosmegyei nyug. alispán úr szivességéből megkaptam Serguel Nep. Jánosnak naplójából két ivet, folio alakban a 13—16. és 21—24. oldalon szerzőnek Aradon 1849 június 4—10. és július 25—augusztus 5. közt tett följegyzéseivel. Serguel 1805 július 31-én született s Arad

vagyonos és művelt polgárai közé tartozott. Barátság fűzte Sárossy Gyulához, Nyáry Pálhoz, Hajnik Pálhoz s a közélet számos kitűnőségéhez. Jól beszélt magyarul, németül, francziául; mindennapos volt Bettelheim könyvkereskedésében és sokat olvasgatott történelmi munkákat; különösen szerette Engel magyar történetét. Följegyzései tehát töredékesen is figyelemreméltók és sok tekintetben jellemzik az ostrom kilenczedik hónapját élő Arad viszonyait és hangulatát.

1849 június 4-éről írja, hogy a kormánybiztos, *Dobay* a 36. z. a. őrnagya (Vécsey tábornok hadsegéde), s *Dushek* százados (Vécsey táborából) a várbeliekkel parlamentiroztak a Pix-kaszárnyánál. A várból *Cesati* mérnökkapitány és *Kress* ténfőhadnagy jöttek ki. A parlamentirozás eredményét nem tudhatták meg. Beszélték, hogy a várbeliek két tisztet kívánnak kiküldeni, kik maguknak Magyarország jelen viszonyairól s állásáról meggyőződést szerezzenek; s azt beszélték, hogy ezen két tiszt helyébe a magyaroktól két tuzt (*Obses*, *Geisel*) kérnek be a várba biztossággal. Azon idő alatt, míg a tiszték Magyar- és Erdélyországot beutazzák, minden ellenségeskedés megszűnmék Arad város és a vár között. «Este 7 óra után — úgymond — *Lázár Lázár* padján *Náray* Imrétől, ki ott *Kovács Zsigával*, *Vörös Nácival*, *Elek Pistával* ült, a folyó évi június 2-róli Közlönyt kaptam, melyben a többek közt az is állott, hogy a kormányzó (*Kossuth*) rendeletére *Csányi* László közlekedési miniszter a szolnok-debreczen-kolozsvári és szolnok-aradi vasút földmunkálatát már foganatba vétette, hol a katona-foglyok is dolgozandanak s így azt, mit fegyverrel ártottak, dologgal helyrehozandják. Olvartam továbbá, hogy a kormányzó rendeletére a sebesült honvédek számára Pesten egy nagyszerű, kerttel és sétákkal ellátott palota építtessék s a *Margareth-szigete népkertté* alakíttassék át; Pest város keleti oldalán egy nagyszerű *csatorna* készíttessék, mely véd- és kereskedelmi eszközül szolgáljon egyszersmind. — A várbeliek megbecsülték magukat s nem háborgattak bennünket.»

Június 5-én, egy keddi nagyon meleg napon hallotta, hogy a Pix-kaszárnyánál a mieink sátor alatt parlamentiroznak a várbeliekkel s hogy ma 12 személyre ott nagy ebédet adnak. *Santi* czukrásznál *Finster* bővebben is értesítette, hogy csakugyan

parlamentiroznak s nagy ebéd lesz, a melyhez Santi szállítja a fagyaltot és a pezsgőt. Este hét óra felé Reicheltől hallotta, hogy a parlamenteurök még együtt vannak s abban állapodtak meg, hogy a várból három tiszt menjen Temesvárra, Pestre s Erdélybe és személyesen győződjk meg arról, hogy a császáriak Magyarországból csakugyan kiszorultak, Budát pedig a magyarok bevették s Erdélyt visszavették. Addig, a míg visszatérnek, a két fél (t. i. Arad vára és Arad városa közt) az ellenségeskedés szüneteljen. Kovács Gusztáv törvényszéki elnök Reichelnél tudatta vele az abrudbányai szerencsétlen csata részleteit.¹

Június 6-án a minisztérium rendeletéből az aradiak is országos böjtöt tartottak, hogy az oroszok kiveréséhez Isten segítségét megnyerjék.² Aznap tartotta ülését a megyei bizottság is Vörös Antal első alispán elnöklete alatt. Már majdnem két órahosszat tartott a gyűlés, mikor éljenzések közt megjelent rajta Tomcsányi József aradi főispán, Csermóvics Péter temesi gróf és főispán, valamint báró Wenckheim Béla békési főispán kíséretében. «Van szerencsém magamat — szolt Tomcsányi — mint ezen megye újonnan kinevezett főispánját bemutatni»; s mellényzsebéből egy iratot kihúván, odaadta Nagy Sándor főjegyzőnek felolvasás végett. Az irat Kossuth kormányzónak Szemere belügyminiszter által ellenjegyzett rendelete volt Tomcsányi kinevezéséről. A főispán azután a hitet letévén, üdvözölte «a rendeket», kiknek iránta való barátságát kérte s kifejtette a volt és mostani főispánok közt való különbséget. Ezt a «rendek» a beiktatásnak hallatlan egyszerűségéből is láthatták. Nagy Sándor főjegyző is igen röviden, de velősen válaszolt az új főispánnak. A naplóíró beszélgetett báró Wenckheimmal, majd — a várak dolgában — Szombathelyivel, és magával az új főispánnal is. Barátságosan szorított vele kezét,

¹ Jancu 1849 május 9—10. kiverte Hatvani őrnagyot Abrudbányáról s Drágos képviselőt kivégeztette. Hatvani csakhamar újból megszállta a várost, de az élelmezés nehézségei miatt másodsor is odahagyta, miközben Jancu megtámadta s ő csak kevesedmagával menekülhetett Halmágy felé.

² Ma — írta napijegyzete végén Serguel — se nem reggeliztem, se nem ebédeltem, se vizet nem ittam, se nem dohányoztam, hanem az országos böjtöt híven és pontosan tartottam meg.

azután az ülést szétoszlatta, a jövő bizottsági ülés idejét július elsejére tűzte ki s Aradról eltávozott.

Vacsora után *Váry* kapitánnyal s a 36. zászlóaljnak még három tisztjével sokáig elbeszélgetett a tegnapi parlamentirozásról. *Váry* szerint *Boczkó* kormánybiztos, *Baudis* őrnagy és *Duschek* százados tegnap ladikon mentek át a Maros tulsó partjára, hogy a várbeli tisztekkel értekezzenek, a minek láttára az osztrák tisztek azonnal átjöttek az innenső partra parlamentirozni. Három várbeli tiszt június 6-án csakugyan elment Temesvár alá, hogy a dolgok állásáról meggyőződjenek; a mi részünkről *Baudis* őrnagy, *Duschek* százados és még egy tiszt kísérték el őket. Éppen a nagy tűz idejére érkeztek oda. Dél tájban ugyanis Temesvár alatt leégett *Vécsey* tábornoknak a Vadászerdőben levő tábora. A tüzet az okozta, hogy a fa-sátrakban főztek. Sok fegyver, egynéhány ló, körülbelül 800 pokrócz és sok gyertya, podgyász stb. égett oda. «Borzasztó hanyagság és vigyázatlanság! — veti oda a napló írója. A szerencsétlenség egyedüli szerzője egy tábori rima, a kiktől a tábor hemzsege.» Mader aradi helyőrségi kapitány levelet kapott feleségétől, ki azt írja, hogy Buda várát a magyarok bevették. Tudósítása éppen kapóra jött, hogy előmozdítsa a várbeliek megadását, mivel azt jelentette, hogy a magyarok a császári seregeket megverték. A várbeliek — a kötött egyesség következtében — az ágyúkat visszavonták a bástyákról és csendesen viselkedtek. Mindamellet elővigyázatból a magyarok az előőröket a Maros partján megkettőztették.

Június 7-én csütörtökön úrnapiját szép, de nagyon meleg időben ülték meg. *Prettner* ténhadnagy beszélte *Serguel*nek, hogy a magyarok temesvár-jagdwaldi táborában a vásári sátrak, melyekben a honvédek tanyáztak, megégték. Estefelé pedig egy Temesvárról jött hadnagytól hallotta, hogy a magyarok szombaton, 9-én, 22 mozsárból fogják bombázni Temesvárt, s Bem Erdélybe ment a határok megvizsgálására. A tegnapi tűz a Vadászerdőben levő táborban sok kárt okozott. Aradon délután a Kiserdőben szép társaság hallgatta a zenét s a napot zenéstakarodóval fejezték be. A várbeliek nem háborgatták a polgárokat.

Június 8-án este 8 órakor Medárd napján nagy villámlás, mennydörgés, nagy idő közelgett a Sauwinkel tájékáról. 9-kor

megeredt az eső s egy álló óráig égzengés közt erősen esett. «Hála legyen érette az Istennek!» Aradon a véstörvényszék aznap ült össze legelőször *Biró* Imre elnöklete alatt. Délben Serguel azt hallotta Bettelheim könyvkereskedőtől, hogy *Perczel* tábornok folyó hó 5-én Kameniczet, Bukováczot és Karloviczot bevette, s a ráczoktól tíz ágyút foglalt el. Itthon a várbeliek csöndesen viselkedtek és Serguel este 11 utánig nyugodtan olvasgathatta Engel históriáját.

Június 9-én Reichelnél Magyarától sub rosa hallotta, hogy Frau von *Heise* szeretne Vécsey tábornok felesége lenni, de az ura él. Délután passussal át akart menni Ujaradra, hol ma megyei tisztválasztás volt, de Nyéky Alberttel találkozáván, vele inkább Santihoz ment fagyfaltozni s ott ette az idén az első földi epret. Azután pedig amúgy is otthon tartotta, Engel kedves históriájánál, a nagy villámlás, dörgés és eső. A várbeliek egész nap békével hagyták az aradiakat. Küldötteik tegnap Temesvárról hír szerint megindultak Szeged és Pest felé, hogy meggyőződést szerezzenek maguknak a magyar ügy állásáról.

10-én délfelé 11 órakor Bettelheim könyvkereskedőnél már nyomtatott kiáltványt olvasott arról, hogy *Perczel* Mór tábornok Kameniczet és Karloviczot 4-én bevette a ráczoktól és tizenegy ágyút foglalt el tőlük.

A Napló következő íve hiányzik és Serguel a följegyzéseket csak *július 25 től* kezdve folytatja. Arad vára akkor már, július elseje óta, a magyarok hatalmában volt, de három hét alatt háromszor is változtatta parancsnokait. (*Perczel* Miklós, *Bergmann* József, *Damjanich* János.) Kossuth kormányzó több képviselő jelenlétében július 17-én meglátogatta Aradot, lelkesítő és köszönő beszédet intézett annak népéhez, másnap a nagy gyorsasággal rendbehozott vár erődítéseit is megsemmisítette és csak harmadnap indult vissza Szegedre, hogy jelen lehessen 21-én az országgyűlés új ülészakának megnyitására. A naplóíró számára egyébként is sok érdekes följegyezni való kínálkozott; de hálásak vagyunk azért a kevésért is, a mit a július 25-től augusztus 5-ig terjedő időkről megörökített.

Július 25-én estefelé, a mint írja, *Biró* Imre véstörvényszéki elnökkel és *Török* Gábor kormánybiztossal megkerülte a várat a

6. számú (mikelakai) kapuig. A glacis körül ezen és a mult héten több száz aradmegyei lakossal árkot ásattak, s ezekbe pallisádokat helyeznek el a vár erődítése tekintetéből. A körülbelül 10,000 darab pallisadához való fát a csálai állami erdőből szállítják. A munkát a várban *Boros* alezredes vezeti. Török Gábornál a temesvári táborból érkező *Novák* főhadnagytól azt hallotta, hogy holnap a réstörő üteg (Breschbatteria) Temesvár alatt a csatorna mellett a vártól 150 ölnyire elkészül s az ágyúkat beállítják. Ennek következtében az aradi várból tegnap tíz ostromágyút szállítottak a temesvári táborba. A várból gyakran történnek kirohanások, de a mieink mindannyiszor visszaverik.

Az aprópénz hiányára jellemző, hogy 26-án egy száz forintos bankót az egész városban nem tudott felváltani.

Július 27-én a szegedi posta nem jött meg Aradra s az a hír terjedt el, hogy az oroszok már Kecskemét alatt vannak. Szegedről a kormány hír szerint Aradra vagy Váradra akar jönni.

28-án a hátszegi 136. zászlóalj *Dallos* őrnagy parancsnoksága alatt, bár még nem volt felfegyverezve, Aradról Glogovácra (a mai Öthalomra) ment ki állomásozni. Másnap, 29-én hallotta a szegedi explosio hírét. Megösmerkedett *Fritsch* alezreddessel és tőle hallotta, hogy *Damjanich* tábornok *Perczel* Mihály ezredest és várparancsnokot tegnap profoszhoz tétette s haditörvényszékkal és agyonlövétéssel fenyegette, ha parancsolatait nem teljesíti. Egy baranyai képviselő pedig azt beszélte, hogy tegnap délelőtt tíz órakor Szegeden negyven-egynéhány szekér bombával és gránátokkal a légből röpült s egy házat (egy kórházat) 400 emberrel semmivé tett. A szerencsétlenség okát nem tudják. Eznapi már igen sok idegen volt Aradon Szeged és Erdély tájékáról. 31-én, 44. születésnapján, *Serguel* oly rosszul volt, hogy azt hitte, megkapta a kolerát. Újból híre járt, hogy a kormány Szegedről Aradra fog jönni.

Augusztus elsején az aradi vár körül pallisádokat állítottak fel és *Finster* ácsmester s fia vezetése alatt a külső bástya-szegleteken (Újarad felé) ágyútelepeket készítettek. A mikelakai határon (a 6. számú kapu és a marosi komp irányában) *Boros* alezredes tervei szerint redoutokat és hídfőket építettek. Este megnézte a minoriták klastromának rectoriumában működő három lőkupag-

vagyis kapszli-gépet is. Aznap már temérdek sok kocsi jött Szeged felől állami holmikkal. Bettelheim könyvkereskedőnél hallotta, hogy *Duschek* Ferencz pénzügyminiszter már meg is érkezett Szegedről, *Hajnik* Pállal pedig, az állami rendőrség fejével, személyesen találkozáván, meghívta őt szállásra, mit «Pali» el is fogadott, de vacsorára Ádámhoz ment. «Temérdek sok képviselő s mások jöttek egyre Szegedről ; a csatatér a szó teljes mértékében hemzsegett embertől.»

Augusztus 2-án elkészítette szobáját *Hajnik* Pál számára, a ki 9 óra tájban legényével, Mády Károllyal hozzá is hurozkodott. Reggelizés után Hajnikkal együtt átment a vármegyházára *Duschek* miniszterhez, onnan a városházára s több más helyre. Együtt ebédeltek s délután 220 pengő forinton egy szép kis könnyű kocsit vásárolt *Hajnik* számára, majd *Damjanich* tábornokhoz, onnan pedig *Santi* ezukrászhoz ment vele. Temérdek idegen hullámozott a csatatéren és minden utczában ; lakást pedig alig lehetett kapni. *Hajnik* nála volt vacsorán és szép holdvilágos, hűvös időben már tíz órakor lefeküdt. Az éjjel jött meg *Kossuth* kormányzó Szegedről, illetőleg Mezőhegyesről.

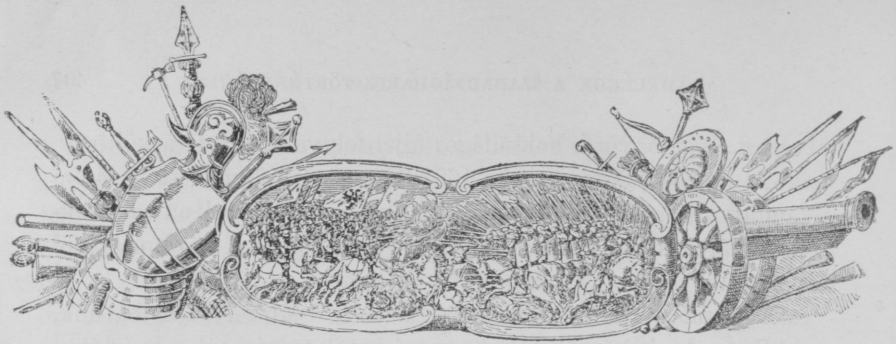
Augusztus 3-án *Hajnik* Pállal és a látogatására jött *Horváth* Ödömmel megreggelizvén, 8-kor átmentek *Patay* József jászkun kapitányhoz a Brünek-házba, onnan pedig Hajnikkal, *Nyáry* Palival, *Pálffy* Alberttel és *Patay*val az aradi várba. *Pichler* őrnagy elvezette őket a kazamatákba és bástyákra. Ők hazajöttek, de *Hajnik* *Damjanich*nál maradt ebéden. Híre járt, hogy *Klapka* tizezer emberrel kijött Komáromból, Székesfejérvárott az őrséget elfogta és huszárjai Pestet is bejárták volna. *Hajnik* Ádámhoz ment vacsorálni, de hazajövet még elbeszélgettek tíz óráig, mikor lefeküdtek. Másnap is többnyire együtt voltak s többnyire otthon ; este *Hajnik* rosszul volt, de csakhamar jobban lett. Reggel *Martinevszky* lengyel kapitány járt *Serguelnél*, hogy *Zsitovieczky* nevében szállást kérjen egy sebesült részére.

Augusztus 5-én nagy mozgalom volt Aradon ; a minisztérium Aradot elhagyni készült s a képviselőkkel együtt el is hagyta. *Hajnik*, bár még nem volt rendben, délután négy órakor szintén elutazott Lugos felé. A pénztárt, fegyvertárat, ruhatárt stb. szintén elvitték, mert híre járt, hogy az oroszok talán már éjjel meglepik

a várost. A gyönyörű, holdvilágos éjjel folyvást tartott a költözés, pakolás. A «Közöny» mai, 163. száma mindamellet Aradon nyomtatva jelent meg. Az utcák egész nap zsibongtak az emberektől. A város körül kordont húztak s a katonák a városon kívül táboroztak.

A napló többi része eltűnt; a mit őszintén sajnálhatunk, mert Serguel a bekövetkezett szomorú hetek történetéhez is értékes adatokkal járult volna.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

TÁRCZA.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI SÓSTÓ ÉS SÁRRÉT MULTJÁBÓL.

SZÉKESFEHÉRVÁRI Sóstó és Sárrét multjában sok az olyan esemény, mely hadtörténelmileg érdekes. Minthogy ezek az adatok csak elszórtan találhatók fel, kísérletet teszek ezek egyesítésére.

A *Sóstó* közvetlen a város mellett, annak déli részén terül el. A *Sárrét* már messze elnyúlik a várostól észak, dél, de különösen nyugat felé.

A Sárrét valamikor Fejér vármegyének jó déli részét ellepte, sőt áthúzódott Tolnába is,¹ de az utóbbi századok esatornázásai csak itt-ott hagytak mutatványul a régiből. Jelenleg Fejér vármegye nyugoti felében találunk még nagyobb, egymáshoz közel eső mocsaras területeket.

A történetírók munkáinak forgatása közben többször találkozzunk a Sóstóval is, meg a Sárréttel is. A Sóstót nevezik *Salsus lacus*-nak² vagy magyarrá fordítva *Sóstó*-nak³ vagy olyan tónak, a mely a *sótól* kapta nevét.⁴ A Sárrétet is többször megnevezik, de *Ingovannus* (Ingovány)

¹ Horváth M. Magyarország tört. V. 238.

² Pray Annales regum Hungariae. IV. 227.

³ Istvánfi Regni Hungarici Historiae. L.I. 6 ; II. 10 ; XV. 165 ; XXIII. 290 ; XXVII. 378.

⁴ Pray Ann. reg. H. II. 320.

névvel jelölik.¹ A Sárretet még újabb magyar nyelvű munkákban is említi Ingoványiaknak;² néha a *Sárret* elnevezés is előfordul.³

De nemcsak az idézett történetírók, a kik néven nevezik a Sóstót és Sárretet, emlékeznek meg ezekről, hanem *sok más történetíró* is megteszi ugyanezt. Ezek azonban (mint az idézettek is több helyen) tavakról (paludes: leggyakrabban!), két mocsáros tóról, iszapos tóról, pocsoljáról, mocsarakról, mocsaras és iszapos vízről, egyszerűen vízről, ingoványos helyekről, egyszerre vizekről és tavakról beszélnek; vagy pedig megemlítik, hogy a város nádas tóval van körülvéve, tóval megerősítve, mocsárral vagy tavakkal körülkerítve. Némelykor a város külső részeinek (Sziget, Ingoványos) a felemlítésével is megelégszenek. Máskor azt is megjegyzik, hogy a Balatonból jövő Sárvíz kiáradása alkotja a tavakat. Van arra is eset, hogy mindkettőt mocsaras tónak vagy csak tónak tekintik.

Mindezekből azon következtetést vonhatjuk, hogy a legtöbb történetíró a Sóstónak és Sárretnek nemcsak a nevét nem ismerte, hanem a számot és a kettő természetét illetőleg sem tudott eléggé világos képet alkotni.

Sokan a nádas tavakat, különösen pedig a mocsarakat, lápokat hasznavehetetlen, sőt káros területeknek minősítik. Ha a jelen szempontjából teszük ezt, talán igazuk van; de mennyire csalódnak, ha a múltra is vonatkoztatják. Mindaz, a ki a múlt eseményei iránt érdeklődik, tudja, hogy a múltban, a várak korszakában, — ma mintha kissé megcsappant volna azok jelentősége, — minő nagy fontosságuk volt a várak közelében levő tavaknak és mocsaraknak, főleg hadi szempontból.

Már a kőkorszak embere, hogy magát jobban megvédelmezhesse, folyók, tavak közepére építi lakását. A rómaiak is városhelynek az emelkedéseknek folyók felé néző oldalát választották. A kelták, gallok, frankok váraikat részben szigetekre építették.⁴ De a mi váraink is a régi időben, ha nem hegyen feküdtek, védelmi erejüket nagy mértékben a víznek, mocsaraknak köszönhatték.⁵

A mocsaraknak, tavaknak *várvédelmi előnye* legfőképen abban van, hogy ezeken átmenetet létesíteni igen bajos és fáradságos; ha az ellenség közvetlenül a falak alá akar jutni, okvetlenül hosszú töltést kell

¹ U. o. Ann. reg. H. II. 319. — *Istvánfi* Reg. H. Hist. L. I. 61; XXVII. 376.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 45.) — *Horváth M.* Magyaror. tört. V. 238.

³ *Századok* 1872. 346.

⁴ *Bárczay O.* A hadügy fejl. tört. 1. 234; 295; 341—344.

⁵ *Pesty F.* Magyaror. vízhálózata a régi korban (*Századok* 1867. 70.)

készítenie, a mi pedig sok időt vesz igénybe és hozzá igen nagy nehézségekkel, hogy ne mondjam, veszedelmekkel van összekötve.

A régi Székesfehérvár fekvése e tekintetben igen szerencsés volt. Közvetlen mellette, falai alatt terült el a Sóstó és Sárrét, a melyek megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek e kiváló városnak sok küzdelmes napjaiban. Olyan nagy védelmet, erős támasztékot nyújtott e kettő, hogy épen ezek miatt nem lehetett egykönnyen a városhoz hozzáférni, azt elfoglalni; úgyszólván bevehetetlen erősségeül szolgáltak a városnak.¹

Mindkettő bizonytalan mélységű lévén, mondhatni, hogy igen kemény tél kivételével, embernek, állatnak egyaránt járhatatlan volt.² Legfőlebb — amint alább látni fogjuk — az tudott átmenni, a ki ismerte a rejtett utakat, titkos ösvényeket.

Nagy fontosságú volt a múltban a Sóstó és Sárrét. Nagy értéket képviseltek, nagy érdekeket védelmeztek. Védtek az ország legelső városát, védelmezték az itt található nemzeti ereklyéket, drága kincseket. Ha el is esett néha, azt nem ezek erőtlenségének kell felróni, hanem vagy a magyarok hanyagságának, elhamarkodottságának, vagy árulásnak, cselnek kell tulajdonítani. Hogy mindezekről részletesebben is meggyőződhessünk, tárjuk fel a történeti sorrend nyomán Székesfehérvár ezen két nevezetességéhez fűződő eseményeket.

Legrégibb krónikáink megemlékeznek ugyan Székesfehérvár környékéről, a mikor megemlítik, hogy a honfoglaló Árpád tábornok ült a Noe hegyen, és ez volt az első hely, melyet Pannóniában magának

¹ *Bonfini* Decades. I. L. I. 18. («in media palude sita, haud facile expugnari potest.») — *Bonfini* Dec. V. L. I. 539. («urbem, cui natura satis munitam esse, quam ne Seytharum quidem exercitus, cum totam Ungariam pervasisset, expugnare potuissent.») — *Ranzanus* Epitome Rerum Hungaricarum. Index. I. («in paludosis sit posita locis, redditur expugnatio difficilis.») — *Thuróczi* Chronica Hungarorum. Caput VII. («natura, ... limosis vadis, stagnis circumjacentibus, simulque calamis et palustribus tuetur.») — *Rogierius* Miserabile Carmen. Caput XL. («paludibus circumsepta, ... nequiverunt eam occupare.») — *Thomas Archidiaconus* Historia Salonitana. Caput. XXXIX. («locus circumfusa palustrium aquarum copia satis erat munitus.») — *Martinus Stella* De Turcarum successibus. Epistola II. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 358.

² *Istvánfi* Reg. H. Hist. I. 6. («in locis limosis palustribusque sita, duabus utriusque paludibus, incertæ altitudinis, equiti pariter et pediti in viis, ingitur.») — *Stella* De Tur. succ. Epistola III. («paludem, quam nostri hactenus, nisi hiemis rigore duratum, in viam et insuperabilem puta verunt.») — *Imperatores Ottomanici*, II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247.

kiszemelt, de a Sóstóról és Sárrétről mitsem szólnak.¹ Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a város környéke, mint vadászatra, halászatra és védelemre igen alkalmas terület, csábította Árpádot legjobban a letelepedésre.²

Itt a Noe hegy közelében alapított *Szent István* igen híres és fényes várost, — a mint krónikáink megjegyzik,³ — a mely hivatva volt a szent király legszebb alkotását, a boldogságos Szűz hatalmas, gazdagon felszerelt templomát, a nemzeti kegyelet tűzhelyét oltalmazni. Sa várost, — ha krónikásaink nem is említik, — bizonyára a tó, de különösen a mocsarak védték.⁴

A tó és a mocsarak megemlítése főleg akkor történik, a mikor Székesfehérvár veszedelemben forog, a mikor azok védő szerepe megkezdődik.

Az egész múlt folyamán a *tatárjárás* idején volt Székesfehérvár is a legnagyobb veszélynek kitéve. A rémületes nemzeti veszedelem napjában a teljes pusztulás fenyegette az országot. A vad tatárhordák nyomát feldúlt városok, felégetett falvak, elporladt községek jelezték. Mindenfelé gyász és pusztulás! Ez a sors éri Székesfehérvárt is, a királyok városát, ha meg nem menti előnyös fekvése.

A Dunántúlra rászabadult vérszomjas tatársereg Esztergommal nem bírván, Kádánnak, Dsingsizkhán unokájának vezetésével Székesfehérvár megvívására sietett. Szinte úzte, hajtotta a zsákmányvágy, ösztökelte azon tudat, hogy a királyok sírjai mérhetetlen aranyat és ezüstöt tartalmaznak. De hiába volt minden erőlködés, hiúnak bizonyult a megfeszített ostromlás. Igaz ugyan, hogy a külvárosi lakóházakat felperzselték, de a tulajdonképeni várba nem juthattak, kincskereső lelkök mohó vágját ki nem elégíthették. A várat *mocsaras környéke megszabadította*. Sietnek is a történetírók a mongol invázió leírása kapcsán kiemelni, hogy Székesfehérvár természeti fekvése annak legjobb erőssége. Még a megmenekülés legközelebbi okát is megjelölik: a körülvevő mocsár — tavaszi hóolvadás lévén — feneketlen ingovánnyá alakult, a melyet sem erővel, sem fortéllyal leküzdeni nem tudtak. A néhány napi hasztalan erőlködés az ellenséget tovább vonulásra készítette.⁵

¹ *Kézai S. Chronicon Hungarorum (Pauler—Szilágyi: A magyar honfogl. kútfői. 485—486). — Képes krónika (Pauler—Szilágyi: A magy. honf. kútfői. 503). — Podhraczký J. Chronicon Budense. 40—41.*

² *Pauler Gy. A magyar nemzet története Szt. Istvánig 41.*

³ *Kézai krónikája, Képes és Budai krónika, I. feljebb.*

⁴ *Pauler Gy. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 57.*

⁵ *Rogierius Mis. Carm. Ca put XL. — Thomas Arch. Hist. Sal. Ca put XXXIX. Bonfini D. c. II. L. VIII. 235. — Pray Ann. reg. H. I. 269.*

A város megmenekült és megmenekült vele a nemzeti kegyelet legszentebb helye.

Székesfehérvár ettől kezdve mintegy 250 esztendeig a béke áldását élvezte. Sok és fényes napot látott ezen hosszú idő alatt, sok nemzeti ünnepnek volt tanuja. Nagyrabecsülte Mátyás király is, a ki fényének emelésére a világhírű bazilikát megnagyobbíttatta és megszepíttette.¹

Mátyás halálával mindazon nagyszerűség, hatalom, dicsőség, tekintély, a melynek az ország örvendett, szétfoszlott. Az egész ország a hanyatlás lejtőjére került. Nemcsak belső ereje ernyedt, külső pozíciója is megrendült. Mátyás szerzeményei elvesztek, az ország nyugalalmát ellenség zavarta, a nemzet nyomornak, szenvedésnek nézett elébe. Megérezte ezt Székesfehérvár is. A mint osztozott a nemzet örömében, úgy kivette részét a szenvedésekből is. A gyásznapokat *Habsburg Miksának*, III. Frigyes császár fiának a hadjárata szerezte.

A királyválasztásnál mellőzött Miksa olyat tervelt, a mi addig senkinek sem sikerült. Az ország főhelyet és egyik főerősségét akarta nagy ravaszan megszerezni, hogy annak birtokában az ő megkoronáztatását elősegítse. 1490 okt. 4-én indult el a visszafoglalt Bécsből mintegy 16—18 ezer valódi harczossal, a landsknechtekkel, a kiket először vezetett ellenség ellen.

Kinizsi Pál és Báthori István jól fel akartak készülni az ostromra a falak és erődítések kijaftásával, valamint sok municzió egybehordásával, de az utóbbit a lakosság fősvényen megtagadta, mondogatván: eléggé megerősítette a várost maga a természet, hisz még a szkiták (tatárok) sem tudták elfoglalni, pedig azok egész Magyarországot bebarangolták. Kinizsi és Báthori látván a közönyösséget, de értesülvén Miksa közeledéséről is, 555 ember visszahagyásával Budára siettek, hogy azt erősítsék.

Miksa hamarosan (nov. 19.) meg is érkezett. Már akkor mindenről volt tudomása. Ismerte a város fekvését, erődítési viszonyait, a hozzáférhetés módját. Előre küldött kémei többé-kevésbé jól informáltak. Úgy tudta, hogy a város *mocsaras, posványos helyen* fekszik; mindkét oldalról két, bizonytalan mélységű, lovasnak és gyalogosnak járhatatlan tó veszi körül; egyik a *Sóstó*, másik az *Ingovány*; mindkettő a szintén mocsaras, iszapos, sással és náddal berótt, járhatatlan Sárvízből veszi eredetét; a városnak csak két bejárata van, az egyik Buda felé, a másik a Balaton felé néz; egyébként a víz és iszap akadályozza az odajutást; a falakon kevés az ágyú, vagy ha van, igen kis kaliberűek;

¹ *Ranzanus* Egit. R. H. Index I.

az őrség csekély és az is hadban járatlan ; a polgárok közt belső viszálkodás dúl.

Hogy Miksa Székesfehérvár elfoglalásától várta legjobban tulajdonképeni célja elérését, az kitűnik abból, hogy zsoldosainak mindjárt az ostrom kezdetén szabad zsákmánylást helyezett kilátásba azon esetre, ha az első összecsapásnál a falakra jutva, azt megszállják. A tüzelésnek, bátorításnak ez a fajtája fogott. A pénzelt katonák mentek is mohón előre. A védőserég nem sokáig bírta a küzdelmet, visszavonult. Nem csoda, hisz sokkal kevesebben voltak. Annál nagyobb baj volt az, hogy a visszavonuláskor a németek is — a magyarokkal összekeveredve — bejutottak a külvárosba. Megkezdődött erre a vár falainak az ágyúztatása, töretése oly vehemenciával, hogy a várbeliek kényszerültek azokat elhagyni és a vár belsejébe menekülni. Csak erre vártak a németek. Rögtön a falak alatt elhúzódo mély, iszapos és örvénylő vízzel teli árkokba vetették magukat és bár némelyek odavesztek, mások részint úszva, részint lándsáikra támaszkodva, a túlpartra, a falak tövibe jutottak. A falak megmászása már nem volt olyan nehéz feladat.

A Palotai-kapu megnyitása, az együtt harcolók bebocsátása, a hősiesen küzdő várőrség dicső kivonulása képezték Székesfehérvár estének utolsó jeleneteit. A nagy tragédia megtörtént. Az ellenség az ország szívében, az ősváros az ellenség kezében. Mi jót várhatott ezek után a magyar? Vajjon ilyen lesz Mátyás dicső országlásának a folytatása? De volt még nemzeti önérzet a főurakban. Báthori könnyei és kínos felajdulása eléggé kifejezték. A nemzeti szegény királyt és főurakat egyaránt tette készíteté.

Az őskoronázó város visszavétele elsőrangú nemzeti kötelesség volt. Ott is volt maga a király, ott az ország előkelői (Kinizsi, Báthori, Zápolyai István, egri püspök stb.). Miksának és seregének előzetes eltávolítása a haditény megoldását igen megkönnyítette. De ez esetben a város *kritikus fekvését* is jól felhasználhatták a saját előnyükre. Sok függ t. i. a körülmények mérlegelésétől, még több a jó haditervtől. A várost most is csak két oldalról lehetett megközelíteni, csak a két bejáronál lehetett az ostromot megkezdeni. A budai részen Báthori ütött tábornok ; hozzá csatlakozott a később érkező Kinizsi is. A bakonyi kapunál, a *Sóstó nevezetű tó* közelében, a király foglalt állást, számítva az itatás és vízfordás könnyűségére a tó közelsége miatt. Elég volt a várost elzárni e két oldalról, mivel a többi részen úgyis terjedelmes és nehezen járható *«taval»* környékezték. Elzárást említettem, mivel a király a kiéheztetés mellett döntött, nem akarta a heves küzdelmekkel járó vérontást felidézni. A táborozás azonban nem jelentett abszolút nyugalmat.

A sok municziót nem hiába halmozták össze. Ástak árkot, emeltek sánctozot, készítették ostromfődeleket. Építettek a kapuk közelében két hatalmas erődítményt is, a melyekből leleményes ablakokon át hajító dárdákkal és ágyúgolyókkal támadták a mitsem sejtő ellenséget. A haditerv fényesen bevált. A folytonos zaklatást megúnó, önmagáért aggódó, éhséggel küzdő német őrség a várost feladta.

A kettős eseménynek, a város el- és visszafoglalásának rövid leírásából is láthatjuk, hogy a *Sóstónak* és *Sárrétnek* elég *jelentős szerep* jutott mindkét esetben. A németek megjelenésénél védték a várost, és ha a magyarok gondatlansága, közönyössége nem növeli az ellenség erejét, nem fokozza annak merészséget, meg is mentik a szégyentől. A visszavételnél úgy a Sóstó, mint a Sárrét a mi javunkra szolgált; a jól kiesztelt haditervnek bázisai voltak.¹

A Mátyás fényes korszakát követő hanyatlás, politikai romlás Mohácsot gyászos temetővé tette. Ennek nyomában a Dunántúl jórészenek feldúlása járt, a melyet azonban Székesfehérvár kikerült. Hogy ostromolta-e a török, biztosan nem állíthatjuk; de ha nem tette, bizonyára azért nem, mivel nem remélte a természet által annyira megerősített város elfoglalását, pedig igen valószínű, hogy szeretne volna megszállni ezen nevezetes helyet.²

Székesfehérvár a tatárok pusztítását kikerülte, Miksa hadjáratát már fájdalmasan érezte, a *török hódítás* idején pedig a szenvedések hosszú sorozatát élte. Mint Buda, Székesfehérvár is — nem egész egy évi megszakítással — 145 esztendeig volt török rabságban. A kétszeri elfoglalás és visszaszerzés, valamint a visszafoglalási kísérletek bő alkalmat szolgáltatottak a Sóstó és Sárrét szerepléséhez.

Székesfehérvár török kézre jutása *Nagy Szulejmán* hatodik magyarországi *hadjáratához* fűződik (1543). A város elestével több történetíró

¹ *Bonfini* Dec. V. L. I. 539—541; 541; Dec. V. L. II. 545—547. — *Ranzanus* Epit. R. H. Index XXXVII. (*Bél—Schwandtner* Scriptores Rerum Hungaricarum. Tonus I. 408.) — *Tabero* Comment. de temporibus suis Liber III. 5—8. §§. (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 157—162); Liber IV. 6—7. §§. (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 171—173). — *Istvánji* Reg. H. Hist. I. 6—7; II. 9—10. — *Pray* Ann. reg. H. IV. 217—218; 227. — *Kápolnai P. István* I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490. évi feljegyzései (*Századok*. 1885. 156—164). — *Gömöry Gusztáv* Miksa római király naplójából Magyaror. elleni hadjárata alatt. (*Hadtört. Közlemények*. IV. 274—277.)

² *Thúry J.* Török történetírók. II. 167. (Dselálzáde Musztafa). — *Nicolaus Reusner* Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus. 46—47. — *Decsy Sámuel* Osmanografia. III. 274—275.

foglalkozik. A részletezésben van eltérés köztük, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy mielőtt az ostrom leírásához fognának, jónak látják a város *fekvését* és erődítését, mint hadműveleti szempontból kétségtelenül fontos dolgokat előzetesen letárgyalni.

A közlések szerint a várost úgy a természet, mint az emberi értelem és szorgalom igen megerősítették. Mindenünnen igen mély és széles víz, járhatatlan nádasok, *mocsarak* körítik; ezeken sem állatokkal nem lehet átgázolni, sem úszva vagy vízi járművön nem lehet átkelni, szóval nagyon nehezen hozzáférhető hely, melynek útjai minden oldalról veszélyesek. Megjegyzik azt is, hogy ezek nem egyebek, mint a Sárvíz partnélküli tavai. A városhoz kettő vagy legfeljebb három út (töltés) vezetett; ostromot kezdeni tehát csak ezeken át lehetett. A város külső és belső részből állott. A belső részt vagyis a várat szintén víz és állandóan vízzel telt árok védelmezte; a vizet a tó szolgáltatta. A város falai erősek voltak és jól meg voltak rakva mindenféle hadi eszközzel. A természetes és mesterséges oltalom nagy bizalmat is öntött a város harcosai-
saiba és polgáraiba.

A törökök a budai kapu felől, a *Sóstó* mellett kezdték a támadást. Ezt ajánlották azok, a kik ismerték a város környékét és esetleges hozzáférhetőségét. A törökök a külváros előtt többször megütözköztek a keresztényekkel és nap-nap után harcoltak. Az ágyúdörgés, puskaropogás, nyilazás és kézitusája mindig hevesebb és élénkebb lett, mindazonáltal a törökök kézzelfogható eredményt elérni nem tudtak. Ekkor Szulejmán igen érdekes művelettel próbált szerencsét. A földolog az volt, hogy egyszerre minél nagyobb erővel léphessen fel a külváros erődítményeinél. Hogy ezt elérhesse, a körül folyó vizet kellett elég széles vonalban áthidalnia. A mit tervezett, azt végre is hajtotta. A nádas tó (mocsár) egy részét pázsithanttal és különféle faanyagokkal *betöltette*. A munka nagy volt és megfeszített. 600 társzekér, sok tevé és öszvér hordta a mérhetetlen cserjét és bokrot a közeli tölgyesből. Parasztokon és napszámosokon kívül majdnem az egész hadsereg dolgozott. El is készültek vele nem egész 12 nap alatt. Így nyugózték le a tavat (mocsarat), a melyről eddig azt hitték, hogy ha csak a tél hidege be nem fagyasztja, járhatatlan és legyőzhetetlen. Ez tulajdonképen csak előmunkálat volt, de a mennyire kitént leleményességben, ép oly nagy hatású volt következményében; ennek sikerétől függött az általános roham lehetősége és eredményessége.

Az általános támadást szept. 2-ára tűzték ki. E napou még az idő is a töröknek kedvezett. Az egész vidéket, magát a félelmes és szilárd várat is, vastag köd takarta. Sűrű homályosságba burkolózott minden.

Ennek leple alatt a törökök nagy titokban és csöndben a falak alá lopóztak és hirtelen rohamot intéztek az erődítmények ellen. Ez nagy meglepetés volt a várórségre nézve. Támadt is erre nagy zavar, lármás kavardás. A «fegyverre» kiáltás még el sem hangzott, máris megtörtént az összecsapás. A törökök heves fellépése az utolsó erőpróbát javukra döntötte. A várkatonák menekülését a törököknek a külvárosba való behatolása és a várba igyekezők üldözése követte. Most még nagyobb szorultságba jutottak a keresztények. A várba ugyanis elég keskeny töltés vezetett. A nagy tolongásban és sietségben igen sokan az útról lesodródva, a mocsárba estek. Ide rohantak, ide menekültek azok is, a kik a várkapuig ugyan eljutottak, de a hidat már felvonva, a kaput elretheszelve találták. A törökök most a *mocsár ellen* intéztek *támadást*. Az iszapban vergődők és a nádas, sásos helyeken bolyongók közül egyesek a török fegyvereknek lettek áldozatai, mások a portyázók foglyai. Voltak, a kik a vízbe eséskor vagy meneküléskor azonnal eltűntek nyomtalanul; voltak, a kik egy ideig birkóztak a süppedékes iszappal, de mégis elpusztultak; voltak azután — bár kevesen — a kiknek sikerült titkos gázlókra jutni és a veszedelem helyéről elmenekülni. Ez utóbbiak vitték a szomorú hírt a város sorsáról.

A vár ostromára már nem került a sor. Épen a mint ágyúzni akarták, a vár kapuja megnyílt és a várbeliek kegyelemre megadták magukat. Szept. 4-én Székesfehérvár ormain is török zászlók lengtek.¹

Ha Székesfehérvár első elfoglalása is égető sebet ejtett a magyar nemzet érzületén, mennyivel érzékenyebb csapás volt a második. Miksa erejét nem becsülte annyira, hogy a «régí királyok gyönyöré»-nek a visszavételeért túlságosan aggódnia kellene. Most azonban a török gyors térfoglalása, az ezt megelőző és ezzel kapcsolatos politikai felfordulás, idegen hatalmaknak hazánk területén való mérközése miatt a város sorsa igen megdöbbentette. Reményét azonban most sem vesztette el. Bízva királyai támogatásában, de elsősorban a régi virtusban, a kínálkozó alkalmat nem szalasztotta el.

A város elfoglalása után (1543) nyomban történt kísérlet a föl-

¹ *Istvánfi* Reg. H. Hist. XV. 165—167. — *M. Stella* De Turc. succ. Epistola III. (*Bél-Schwandtner* Script. R. H. I. 616—618). — *Pray* Ann. reg. H. V. 385—6. — *Decsy S.* Osmanografia. III. 347—8, *Imperatores Ottomanici*. II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247—254 (*Dschälzáde Musztafa*); u. az II. 33—36 (*Lufti pasa*); u. az II. 350—359 (*Szinán csás*); u. az II. 382—383 (*Kátib Mohammed záin*). — *J. Hammer* Geschichte des osmanischen Reiches. III. 258—259. — *Károly János* Fejér megye elpusztult helységei. (A fejérm. és székesf. városi tört. és rég. egyeslet évkönyve. 1885. 5—6.)

mentésre, de sikertelenül.¹ Az 1556. évi esel is dugába dőlt.² A török is értékelte a vár jelentőségét; ezért, ha a visszavételnek bármilyen kis szelét érezte, rögtön gondoskodott erősítésről. Így 1566-ban a szultán 10,000 lovas küldött Székesfehérvár védelmére. A lovasság a *Sóstónál* ütött táborot; ez volt a legalkalmasabb hely az itatásra.³ Összetűzésre azonban csak a várostól távol került a sor. A székesfehérvári török katonák ugyanis az erősítésül kapott lovasokkal a keresztény hadak győri táboráig portyáztak, de hamarosan hazazavartattak.⁴

Kisebbségi kísérletek után végre is *nagyobbszabású vállalatba* fogtak. Ez a hosszú török háború idején következett el (1593). Hasszán boszniai basa sziszeki veresége az öreg Szinán nagyvezért és hatalmas seregét hozta hazánk területére. Ezalatt a királyi hadak is kezdtek gyülekezni, s mire Szinán első hódításából Nándorfehérvárra visszatért, felkészültek. A komáromi táborban sok kiváló férfiú volt található: Pálffy Miklós, Zrínyi György, Forgách Zsigmond, Istvánfi Miklós, Nádasdy Ferencz, Thurzó György, Révai Péter stb. Már indulásra készen álltak, csak azt nem tudták, hol kezdjék a hadi műveletet. Némelyek a szomszédos Esztergomot, mások Székesfehérvárt hangoztatták. Az utóbbiak győztek.

A hadak jó kedvvel, teljes reménnyel vonultak Székesfehérvár felé. Vezetőnek Huszár Pétert, a pápai kapitányt tették. Ő mint Székesfehérvár szomszédosa legjobban ismerte a *titkos ösvényeket*, rejtékutakat, a melyek az iszapos mocsáron át, a melyben a város feküdt, nekik utat nyitottak. A város közelében a mocsaras helyeket jellemző hatalmas köd fogta őket körül; így történt, hogy néhány mitsem sejtő várbeli török lovasra — kiknek látását a nedves köd szintén akadályozta — bukkantak; ezek most rendetlen futással hazavágtattak, jelentvén a közelgő veszélyt.

Táborítás után a haditanács megbízásából a vezető Huszár Péter intézte a hadműveleteket. Ő a bizalomnak mindenképen megfelelni törekedett. S míg tudását a felszerelés hiányossága nem korlátozta, a kívánt sikerek nem is maradtak el. Kettős feladatot vállalt magára. Az első az volt, hogy a sáncczal, sövényvel erősített valamelyik külvárost elfoglalja. A Nádasdy és Pálffy által rendelkezésére bocsátott gyalogos-

¹ Révai Péter De Monarchia . . . (Bél—Schwandtner Script. R. H. II. 757.)

² Lázius F. Rei contra Turcos gestæ a. 1556. Brevis Descriptio (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 627. — Reusner Rer. mem. 128.)

³ Istvánfi Hist. Lib. XXIII. 290.

⁴ Istvánfi Hist. L. XXIII. 300—301. — Decsy S. Osmanografia. III. 472—473. — Petrus Bizarus De bello Pannonico (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 701—702).

kat ismeretes ösvényeken az *Ingovány* nevezetű külváros sánczaihoz vezette. Egyik részét a szükséges dolgok beszállítására nyitott kisebb, a másikat a nagyobb kapuhoz állította. A hatalmas és gyors fejszecsapások hamarosan felforgácsolták a kapukat, mire adáz küzdelem fejlődött, a mely a törökök menekülésével és a nevezett külváros elfoglalásával végződött. A második feladat, a vár elfoglalása, a nagyobb ágyúk hiánya miatt megfeneklett. A kisebb ágyúk törését a jól megerősített várfalak nem igen érezték meg, de annál jobban érezték az ostromlók a törököknek a kis ágyúkra tett gúnyos megjegyzéseit. Így a biztos alkalom Magyarország «semimetropolis»-a visszaszerzésére kiklott kezek közül.

Hogy a fehérvári törökség mennyire megremegett a keresztény hadak erejétől és hevességétől, mi sem bizonyítja jobban, mint a fehérvári bégnak segélykérése, a mellyel még az ostrom megkezdése előtt fordult a budai basához, valamint egy másik külvárosnak az *Ingovány* megszállása után történt felgyújtása, a mellyel a környékbeli törökök figyelmét akarták felhívni veszedelmes helyzetökre. A budai basa sietett is fölmentő seregével, de a hazatérő keresztény csapatoknak a Sárvíz mellett éjjelező töredéke eléje vágott és *Pákozdnál* megütözközésre kényszerítette. A fegyverek csattogásával és haldoklók nyöszörgésével telített küzdelem rettenetességét csak két óráig bírták a törökök. Sok ezer halott és sebesült hátrahagyásával elmenekültek. Részint Székesfehérvárott, részint a Bakonyban vagy pedig a pákozdi tó átúszásával kerestek utalmat és menedéket.

A pákozdi győzelem akkora rémületet keltett a fehérvári törökök soraiban, hogy azok a várat a legkisebb ágyúzásra is feladták volna. A fővezér (Hardeck Ferdinánd) azonban megelégedett azzal, hogy táborát Nádasdy ösztönzésére «a várossal szomszédos tóhoz, melyet *Sóstónak* neveznek», helyezte át. Többet nem is tett. Másnap reggel hazavonult.¹

Hat esztendő múlva (1599.) ismét megélenkül egy kissé Székesfehérvár környéke. Nádasdynak, Pálffynak és Schwarzenbergnek nagy csendben felvonuló hadai az *Ingovány*-város kapuit döngetik petárdákkal, de a törökök rohamára visszavonulnak.²

Végre is a XVII. század eleje — bár rövid időre — jobb napokat hozott Székesfehérvárra. 1601-re új hadjáratot terveztek. Merkurián,

¹ *Istvánji Hist.* L. XXVII. 374—378. — *Reusner Rer. memor.* in *Pannonia sub Turc. imper.* 195—196 és 199—207. — *Imperatores Ottomanici.* III. 155—157. — *Gömör Gyusztáv* A pákozdi csata. (*Hadtört. Közl.* IX. 453—464.)

² *Istvánji Hist.* L. XXX. 454—455. — *Decsy S.* *Osmanogra fia.* III. 579—580.

a keresztény hadak fővezére azonban, hogy a törökök figyelmét a magas-tos céltól elterelje, nagy fennen Buda megszállását hangoztatta, mire hirtelen Fehérvár alatt termett. Merkuriának nagy könnyebbségére szolgált, hogy a magyarok a hadszíntér sebezhető oldalával megismertették. Amellett, hogy a város igen mély nádas *tóval* és feneketlen *mocsarakkal* büszkélkedett, egy szoros helyen mégis csak megközelíthető volt. Ezt kevesen tudták, de ezen kevesektől megtudta Merkurián. Csak az átjáró hollétét nem ismerte senki az egész táborban, azt úgy kellett kikutatni, a mi nagy fáradságba került. A *rejtektút* nemcsak titokzatos volt, hanem még borzalmas is. A katonáknak erejét-idegét igen megviselte. Roszwurm ezredes és az átmenő katonák egész éjjel hasig-vállig a vízben, sárral, iszappal, éles náddal küzködve, csak hajnalhasadáskor értek a *Sziget-külváros* széléhez.¹ Itt újabb megpróbáltatás várt a bátor katonákra. Mivel a keskeny parton fel nem fejlődhetek, hiszen eddig is egy részök a lágy sárban és iszapban volt kénytelen vesztegelni, a veszély pedig imminens volt, a helyzetet már-már tanácstalannak tartották. De íme Roszwurnak jó gondolata támadt. Néhányat hátra hagyva, hogy azok az utánuk jövőket biztassák és sietessék, a szárazon lévőekkel előrement és nagyobb zajjal, mint erővel rohamot kezdett. Az éktelen lárma és robajra Merkurián is rohamot parancsolt — a másik oldalon. A kétoldali hirtelen támadás annyira megzavarta a törököket, hogy azok a külvárosokat kiürítve, a várba menekültek.

A belső város falainak rombolása szept. 17-én kezdődött és szept. 20-ig folytatódott. A háromnapi erős tüzelés és négyszeres roham — a törökök bátor viselkedése ellenére is — a város magvának visszaszerzéséhez segítette a keresztényeket. 58 esztendei szolgaság után az őskoronázó város ismét fellélegzett!

Ez érzékeny csapás volt a törökre. Igen fájt neki. Hasszán nagyvezér haragjában és fájdalomában törtett is gyorsan úttalan-utakon, sáron és vízen keresztül Fehérvár felé, hogy megfossa a keresztényeket győzelmeik értékes gyümölcsétől. A találkozás Roszwurm és Merkurián hadaival, valamint Mátyás főherczeg segélycspataival a várostól nem messze, a *Sárrét mellett* történt. Kis csete-paté volt a kezdet, de oly rémes és véres viaskodássá fokozódott, aminőre «a múltban senki sem emlékezett», Hasszán 5000 jó vitéz gyászával tért vissza Budára, de kijelentette, hogy addig nem nyugszik, míg Fehérvárt vissza nem veszi.²

¹ Nyolczan vesztek el a mocsárban.

² *Istvánji Hist. L. XXXII. 477—479. — Kazy F. Historia Regni Hun-*

A nagyvezér kijelentése, illetve fenyegetése nem volt üres szó, pusztá ijesztegetés. Nagy küzdelemre készült — buzgón, lázasan. A törökséghez intézett szózata nem volt hatástalan. Mohammed elrongyolódott zászlájának kibontása ezreket és ezreket gyűjtött táborába. Már a következő év elején (1602.) félelmetes sereggel közeledett a megtépett di-csőség színhelyéhez.

De Roszwurm, a keresztény csapatok fővezére, sem maradt tétlen. Jóval a körülbástyázás előtt ellátta a várost a szükséges szerekkel, élelemmel és municzióval, a várkatonaságot pedig 5000 emberrel gyarapította.

A megérkező török a város keleti oldalán kezdte az ágyúzást és szünet nélkül, éjjel-nappal dolgozott. De ez csak a bevezető volt. A város neki mindenáron kellett. Nem is hagyott semmit kísérlet nélkül, a mivel csak remélhette annak elfoglalását. Ő is ismerte a város fekvését és minden helyét. Ő is ugyanazon fortélyhoz folyamodott, mint Roszwurm és katonái. Hogy magokat a keresztények által legyőzve ne érezhessék, ők is győzedelmeskedni akartak a mocsáron, ők is a *rejtelmes gázlókon* át törekedtek a *Sziget* alá. De a törökök rőzsét, vesszőnyalábokat is vittek magukkal, *hogy a tócsákat, üregeket kitöltésék*, soknak azonban még így is hasig, mellig a vízben kellett gázolnia, míg a Szigethez elvergődhetett. Ott azután megisméltődött az 1601-iki jelenet; a külváros hamarosan elesett.

Erre a megrettent várbeli német zsoldosok titkos követséget menesztettek a nagyvezérhez — megegyezés végett. Míg a megbízottak oda jártak, a janicsárok a belső város falait megrohanták, az erődítményeket megszállták, az ellenkezőket levágták, a főtiszteket elfogták, a várost felprédálták és így az egész várost ismét birtokukba vették. Mindez szomorúan nevezetes napon, aug. 29-én történt.¹

A második török uralom hosszabb volt az elsőnél, és hozzá ezen idő alatt a város körül nagyobb mozgalmasságot sem észlelhetünk. A *felszabadító háborúnak* kellett eljőnie, hogy Fehérvár ismét az országos érdeklődés körébe essék. Buonvisi, a pápai nunczius, még Buda megvívása

gariæ. T. I. L. I. 3—5. — *Decsy S.* Osm. III. 592—595. — *Imper. Ottomanici.* III. 269—270. — Thurzó György levele . . . a székesf. harcokról 1601. (*Századok.* 1872. 345—346.) — *Revai P.* De Monarchia . . . (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 769.)

¹ *Istvánfi* Hist. L. XXXIII. 483—484. — *Decsy S.* Osm. III. 596—597. — *Imper. Ottomanici.* III. 271—273. — *Révai P.* De Monarchia (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 770.) — *Kazy F.* Hist. R. H. T. I. L. I. 18—19.

évében hangsúlyozta Székesfehérvár körülzárását, de tényleg csak később került rá a sor.

A várost Batthyáni Ádám gr. magyarjai és néhány német század vette körül, ezek állták el a kijáratokat is. Erősebb ostrom, hevesebb küzdelem úgyszólván alig volt. De minek is lett volna. A sorvasztó éhség és ragályos betegség úgyszólván sokat pusztított a törökök soraiban. A végső szükség nyitotta meg a kapukat is. A török 1688 május 19-én szabad elvonulás feltétele mellett a várost feladta.¹

Az eddigiekből láthatjuk, hogy Székesfehérvár szintén átélte, sőt végigszenvedte a török hódoltságot. Másfél század leforgása alatt kétszer volt a törökök, kétszer vittük vissza teljesen és többször kísérleteztünk. Az ősi város birtoklása érdekében állt magyarnak-töröknek egyaránt úgy a hadászati, mint az érzeneyi presztizs szempontjából. Volt is sürgős-forgás a város körül. A hadimesterségnek hosszú, változatos életét élte. A város fekvése, helyzete, erődítési viszonyai ugyancsak kemény próbára tették a hadvezérek tudását, óvatosságát és ügyességét.

A *haditervek készítésének*, a hadi munkálatok végrehajtásának a *centruma* mindig a *Sóstó és Sárrét* voltak. Ezek alkották a gordiusi csomót. Ennek megoldása erőt, vagy furfangos, leleményes észjárást követelt. Ez utóbbi volt még a legcélravezetőbb. Székesfehérvár a mocsarak közepén nagy biztonságban érezte magát. Erővel gyúrni le a természetet igen bajos, fáradságos, vészthozó vállalkozásnak kínálkozott. De a fortély, az ügyesség szép sikerrel kecsgetett. Fehérvár hadi élete világos bizonyossága ennek. Az első török foglaláskor csak a víznek szélesvonalú betöltésével tudtak a falakhoz férkőzni. Az Ingóvány-város 1593-iki elfoglalásához a rejtett utak ismerete és felhasználása segítette a keresztényeket. Ugyancsak a titkos ösvények segítségével diadalmaskodtak a mocsáron úgy a keresztények, mint a törökök 1601- illetve 1602-ben. Székesfehérvár végleges felmentését is nem annak gyöngesége, erőtlensége, hanem a kínzó éhség és gyötrő nyavalya siettette.

II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza idején Székesfehérvár ismét homloktérbe lép. Nem egy esetben volt a kuruczok és labanczok kisebb küzdelmeinek a tárgya. A Sóstó és Sárrét ismét szemlélfője, szomorú tanúja volt sok jó magyar vitéz elvérzésének.²

¹ *Istvánfi Hist. L. XLVII. 611—612. — Decsy S. Osm. II. 394—395. — Katona J. Historia critica Regum Hungariæ stripis Austriae. XVI. 575—577. — Fraknói V. XI. Inceze pápa és Magyaror. felszabadítása a török uralom alól. 206—211.*

² *Istvánfi Hist. L. L. 644. — Századok. 1872. 514. — Katona J. Hist. critica . . . XVII. 523—524. — Hornyik J. A ráczok ellenforradalma 1703—1711. (Századok. 1868. 694—703.) — Hadtört. Közl. X. 333, 349, 351, 358, 359, 364.*

Ettől kezdve a Sóstó és Sárrét nemcsak eseményekben szegényedett el, hanem kiterjedésben is megkisebbedett. A *Mária Terézia*-korabeli csatornázások, lecsapolások összezsugorították.¹ A XIX. század elején már csak részek voltak a nagy egézből. A város erőssége, a mocsarak világa tünőfélben vannak.²

Az 1848—9-iki *szabadságharcz* idején, a mikor ellenség és jóbarát keresztül-kasul száguldott Székesfehérvár földjén, a Sóstónak és Sárrétnek semmi szerepe nem volt a hadi események irányításában, legföllebb néma szemlélője volt a magyar nép tenger szenvedésének, nemzeti fájdalmának.³

Ha mindezek után végigtekintünk a Sóstó és Sárrét színes életén, súlyos szerepén, okvetlenül első szent királyunk bölcsességét kell magasztalnunk. Ha a Sóstó és Sárrét beszélni tudnának, mennyi reményt, önzetlenséget, hazaszeretetet, dicsőséget tárnának élénk, a melyekről sem a történeti munkák, sem az oklevelek nem értesítenek bennünket. De talán az is, a mennyit elmondottunk, elegendő ahhoz, hogy mindenkor igazságosak és hálásak legyünk a múltak iránt.

LAKATOS DÉNES.

¹ Horváth M. Magyaror. tört. V. 238.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 43—45.)

³ Horváth M. Magyaror. függetl. harczának története (1848—49). I. 529—537. — Szilágyi S. A magyar nemzet története. X. 136—139. — R. Horváth J. A magyar függetl. harcz 1848-ban. (*Hadtört. Közl.* IV. 511—512, 521.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

adifoglyok munkára szorítása. (1620.)

Gabriel Dei gratia regnorum Hungariæ et Transylvaniæ princeps et Siculorum comes etc. Generosi nobis sincere dilecti. Salutem et benignitatem. Ez levelünk vivő drabantoktul küldöttük 40 lengyel kozák rabokat, tudván azt hogy ott az (város és)¹ házaink építése kerül elégh dolgok leszen. Azért vasba verettven őket erőssen dolgoztassatok velek, hogy penigh az dolgozásban megh ne lakannyanak, tehát az homommai jószágbul boronza túrót hozatván mindennap kenyeret túrót adassatok nekik, de az dolgozástul megh ne kemeljétek őket.

Datum Novisolii, 2. Julii anno Domini 1620.

Gabriel m. p.

Küldzém: Generosis N. et N. Camerae Scepusiensis præfecto et consiliariis etc. nobis sincere dilectis. Cassovia.²

Közli: —g. —f.

Kassa tüzérségi felszerelése 1640-ben. (25. Februarii 1640: Consignatio rei artilleriæ et diversarum munitionum existentium.)

Kassán, Egy álgyu, *carthauna*, kinek *Rébay* a neve, (nyom 80 mázsát, vet 42 font vasat, a hosszúsága teszen 20 ahoz való golyóbist,) ki elszakatt.

A *Poór Táncz* nyom 93 mázsát, hosszúsága teszen 22½ ahoz való golóbissat.

A *Vadember* nyom 80 mázsát, hosszúsága teszen 20 ahoz való golóbist.

A *Bika* nyom 78 mázsát, hosszúsága teszen 21 golóbissát.

¹ E két szót a fejedelem törölte.

² Orsz. Levéltár, Cam. Scepus., Ben. Mand. 1620. Jul. Nr. 57.

Ezekhez való golóbis Nr: 2316.

Középső *carthauna*, avagy *Szingerin* nevű álgyu, vet 26 fontot.

Egyarányú, és Prágabeli álgyu három, *idest* (azaz)..... 3

Golóbis Nr ... 2205

Ismét három *Sebes álgyu*, az kettő *Bocskay* nevű, vetnek egyarányu 6 fontot. .... Idest 3

Ahoz való vert vas golóbis ..... Nr 365

Folkan kettő. Vetnek 7 fontot ..... Idest 2

Ahoz való golóbis..... Nr 965

Hatfontos *Folkan* négy, ... Idest 4

Ahoz való golóbis..... Nr 399

Egy *Folkan* vet $5\frac{1}{2}$ fontot, ... Idest 1

Ahhoz való golóbis..... Nr 410

Ismét öt fontos golóbis..... Nr 1071

Egy *Folkan* vet $4\frac{3}{4}$ fontot ..... Idest 1

Golóbis 78

Egy *Folkan*, vet négy fontot ..... Idest 1

Ahoz való golóbis..... Nr 416

Dupla *Folkaun* :

Egy vet $3\frac{1}{2}$ fontot ..... Idest 1

Ahoz való golóbis..... Nr 101

Item (ismét) három fontos golóbis..... Nr 1492

Három Álgyu, vetnek $2\frac{1}{2}$ fontot..... Idest 3

Ahoz való golóbis..... Nr 220

Keét *Folkaun*, vetnek $2\frac{1}{4}$ fontot ..... Idest 2

Öt *Folkaun*, vetnek egyaránt 2 fontot ..... Idest 5

Ahoz való golóbis..... Nr 1415

Sebes taraczk nyolcz, minden szerszámával 8

Ahoz való vas golóbis ..... Nr 4702

Kis *Taraczk* kettő $\frac{1}{4}$ fontot ..... Idest 2

Ahoz golóbis ..... Nr 100

Haufnitzin nevű álgyú vet 70 vagy 80 fontot ..... Idest 1

Ahoz kőből való golóbis száz ..... Nr 100

Tüzes szerszámhoz való mozsár három

Ismét kettő kisebb ..... Idest 5

Seregfontó hat ..... Idest 6

Ismét kettő dupla, mely nem jó ..... Nr 2

Summa. Mindenféle Álgyu, *Carthauna*, középső *Carthauna*, *Folkan*, Dupla *Folkan*, *Sebes Taraczkok*, *Haufritzin*, és a Tüzes szerszámhoz való mozsár :

Középső Carthauna, Szingelin	Nr	3
Carthauna	«	4
Sebes Álgyu	«	3
Folkan	«	9
Dupla Folkan	«	11
Sebes Taraczkok	«	8
Kis Taraczkok	«	2
	<hr/>	
	S ^a	Nr 40
Mindenféle Álgyuhoz való golóbis	Nr	15,535
A Végházakra abból adtanak	Nr	2514
	<hr/>	
	Maradt per Resta-	Nr 13,321
Szakállások	Nr	167
Muskatir puskák	«	103
Puska por mindenféle. Centenar (mázsa)		299
Salétrom eresztett	«	635
Őn	«	64
Kanót	«	11
Kénkő	«	39
Sáncznak való szerszám	Nr	1400
Mindenféle Álgyuhoz való kötél jó	«	7
Ókötelek	«	12

Defectusok.

Az őfölsége Kassai Zeugházához mindenféle eszközökben való foglalkozások :

Kivántatik mindenféle golóbis 100 mázsa	800	frt
Álgyuhoz való négyféle kötél. Egy-egy féle tiz. Me-		
gyen a pénzre	453	«
50 Paumb, avagy Tartó Istráng	75	«
200 kötés kötél a tüzes szerszárhoz	36	«
100 centenar (mázsa) kanót	1000	«
200 sing vásznót a tüzes szerszárhoz	18	«

Sáncznak való eszközökhöz :

1000 széles kapa. Négyével	250	«
600 vas lapát, háromával	200	«
800 ortto kapa, négyével	200	«
400 csákán	100	«

300 favágó szekercze, háromával.....	100 frt
3000 kapa nyele. 1½ d(enárjával)	45 «
Ácsoknak való szekerczék	10 «
1000 kosár. 3 d.	30 «
50 szál temérdek deszka hidlásnak való.....	25 «
100 szál deszka Álgyu agyának való	60 «
100 centenar (mázsa) mindenféle singvas	400 «
100 centenar (mázsa) másféle vas és a ten- gely alá való	400 «
25 rúd aczél	115 «
100,000 sindelszeg	90 «
25,000 lécszeg	80 «
200 centenar (mázsa) ón	2000 «
6000 kopja vas	200 «
2000 muskatirnak való csők	2000 «
10 centenar (mázsa) réz	320 «
200 centenar (mázsa) kénkő	2400 «
Antimonium és Spiszglas	200 «
Terpentin, egy átalag	50 «
Faolaj 200 font.....	70 «
Olaj.....	50 «
50 centenar (mázsa) fekete szurok	300 «
Fegyverderéknak való 20 ökörbőr	80 «
50 gyalog dob	300 «
Álgyu tisztítani való nemez.....	10 «
Faeszközökhöz való fogyatkozások :	
200,000 sindel	600 «
2000 lécz	60 «
1000 szál deszka	400 «
6000 szál kópja	150 «
1000 mindenféle, kerékgyártónak való, küllőfa	40 «
600 talpfa	54 «
Kerékagynak való 10 szálfá	15 «
Mindenféle fa, rótt szekénderéknak való	50 «
Álgyu tengelynek való fa	25 «
Társzekerre való borításnak gyékény, 50	100 «
A portörőhöz való köllő fa	24 «
A köllő kerékhez való deszkák	4 «
A nagy kerekeknek való deszkák.....	18 «

300 bór veder	300 frt
10 centenar (mázsa) kender	60 «
100 pornak való bórzsák	100 «
Summája a mindenféle eszközökhöz való fogyatkozásoknak teszen	14,467 frtot.

Jonas Benedictus m. propria (s. k.)

Kivül: Kassai lövészerszám- és hadakozáshoz való defectusok. Generalisnak jó tudni.

(Eredetije a kismartoni Eszterházy hercegi főlevéltárban.)

Dr. MERÉNYI LAJOS.

Bakabánya védelmi szabályzata 1642-ből. A XVII. század negyvenes éveiben a török ismételten nyugtalanította a bányavidéket. A sereg Budán gyülekezett s onnan intézte betöréseit Bars és Hont vármegyékbe.¹ A pusztításnak legjobban kitett város Bakabánya volt. Már a XVI-ik században is sokat szenvedett, amiért az országgyűlések gyakran foglalkoztak vele;² 1640-ben, az október elsejére virradó éjjelen a török felgyújtotta.³ III. Ferdinánd király a bányavárosokhoz intézett levelében megemlékszik az ellenség embertelen bánásmódjáról. Ezért a haza érdekében — felszólítja a városokat, hogy 100 főnyi sereget tartsanak Bakabányán, hogy újabb támadás készületlenül ne találja. Egyúttal utasítja azokat, hogy járuljanak hozzá a városi erődítmények jókarban tartásához. A kiadásokat az évi taksába igéri beszámíttatni. Felszólítja továbbá, hogy folytassanak levelezést a nádorral és mindenről értesítsék.⁴

A királyi parancsnak eleget tettek, noha anyagilag erősen megviselte őket. A kisebb városok közül pl. Ujbánya 1641—1643-ig 166 frt 32 dénárt költött rá,⁵ a mi szerény viszonyaihoz képest tekintélyes összeget képviselt. Így jártak a többi bányavárosok is. Hasztalanul fordultak Eszterházy Miklós nádorhoz, ezélt nem értek.⁶

¹ *Mátunák Mihály* Véghles vára. Breznóbánya, 1904, 153—154. l.

² *Magyarország vármegyéi és városai.* Hont várm. 330. l.; *Corpus iuris* 1578. év 27. art., 21. pont; 1635. év 92. art. stb.

³ *Szilágyi Sándor* Magyarország története. VI. k. 474. l.; *Péchy Antal* Az alsó-magyarországi hét bányaváros bányászatának története. Budapest, 1887. II. köt. 386. l.

⁴ *Ujbányai ltár.* fasc. 1630—1650-ig.

⁵ U. o. városi számadások 1641—1643-ig.

⁶ U. o.

A bakabányái lakosságnak sem volt könnyű a helyzete. A katonaság kihágásaitól méltán tarthatott; hiszen a XVI. században hasonló állapotok uralkodtak.¹ A nemességtől is tartott. Utóbbi a török elől a városba özönlött s ott keresett menedéket, a mit viszont a polgárság nem jó szemmel nézett, mert ősi jogait féltette. A visszaélésekről ugyan nem esik szó, de az 1642 november havában létesült 17 pontból álló szabályzat,² mely a katonaság, nemesség és polgárság magatartását szabályozza, következtetni enged a felmerült nehézségekre. Az ellentétek elsimitása annál sürgősebb volt, mert a török a szőnyi béke megszegésével megismételte támadásait.³

A szabályzat értelmében első sorban a város védműveit biztosítják. Az újabban épült erődítmények felülvizsgálása és a felettük való rendelkezés a kiküldött biztos kötelességévé lesz. (2. p.) Ugyancsak intézkednek, hogy rövid vetőgép és 100 mázsa lőpor szereztessék be, a mely beszerzés a bányavárosok feladatát képezzé (3. p.). A zsoldos gyalogság további megtartása kötelezővé válik, a zsold esetleges felemelését pedig a nádortól teszik függővé (4. p.). Biztosítják igazságos kezelését. A maradéköszeget külön pénzesszekrénybe zárják, melynek két kulcsát a városi kapitány és a városi bíró őrzi. Sőt az átvett összegről a biztos által kirendelt két polgár és két tanácsstag előtt tartoznak elszámolni (5. p.). Ekkor két nemes is megjelenik, kiket a nemesség és a város kijelöl (u. o.).

A kapitány kötelességévé teszik, hogy állandó számú gyalogságról gondoskodják, mely ne álljon «majd ide, majd oda» elszegődött katonákból, hanem járatos, jól fegyelmezett őrség legyen. Tegyenek esküt és vállaljanak évi szolgálatot (6. p.).

A hetedik pont az egyetértést hangsúlyozza kapitány és sereg, nemesség, városi bíró és polgárság közt. A történt események felől, főképen török veszedelem idején, egymást értesíteni kötelesek. A kapitány mint parancsnok tartozik a polgárságot hűségesküjére figyelmeztetni, hogy esetleges egyenetlenkedés ne hasson bénítólag (7. p.). Viszont köteles a polgárságot zsoldos katonáival szemben megvédeni. Kihágás esetén szükség szerint két vagy több esküdtel azonnal tartozik ítélni, ha a sértett fél így kívánja. A felmerülő költség fedezése a városi tanácsra hárul. Városi jog ellenére a kapitány ne ítélkezzék (8. p.). Munkája könnyítésére a város várnagyot választ a polgárok közül.

¹ Századok 1913. évf. 530. l.

² Ujbányai tár. fasc. 1630—1650-ig.

³ Szilágyi VI. k. 474. l., Végles vára 154. l.

A választáson a kapitány elnököl. A várnagy eskütételre köteles és az őrséggel egy helyen tartozik lakni. Megemlítik a városi templomot is, melynek őrizetével «hét dekuriót» bíznak meg (8. p.).

Nemcsak a katona, de a nemes is tartozik a városi törvény tisztni. A törvények nagy része a város jövedelmi forrásait, elsősorban az ingatlanokból folyókat iparkodik biztosítani. A város erődítményei pedig, mivel többnyire fából épültek, a városi erdő kiirtását idézhették volna elő, a mi a jövedelem csökkenését jelentette volna. Ezért kimondják, hogy sem a kapitány, sem a nemes fát vágni bármely oknál fogva nem merjen (9. p.). Ha a nemes házzal bir, fegyverest köteles tartani, aki veszedelem idején az őrséggel együtt harcol (10. p.). Mint városi lakos osztozik a terhek viselésében. Ha megtagadná, bíróilag kártérítésre szorítható (12. p.). A föld vásárlása városi jog értelmében a bíró jelenlétében bevállással és készpénz fizetése mellett történjék (13. p.).

Hangsúlyozzák az együttérzést, összetartást. Ha nemes vagy polgár elhíresztelés céljából ellenségeskedést szít, országos törvény szerint bűnhődik (11. p.). Ha a vétkes a nemes szolgálatában áll, a városi bíró ítélkezik felette; ha elmenekült, a nemes köteles igazságot tenni (u. o.).

A felsorolt czikkeken kívül a nemesek is létesítettek szabályzatot. Bizonyára a békesség érdekében követelték a polgári jogok tiszteletben tartását s főképen az adózást (1. p.). Utóbbira az adhatott alkalmat, hogy az ingatlannal bíró nemesek nem szívesen fizették a köteles évi adót. Elrendelik tehát, hogy a jövőben számoljanak el a városi pénzügyekről két nemes és két polgár jelenlétében (u. o.). Ha ilyenkor egyenetlenkedés támadna, a bírón kívül külön pénztárnok választassék (3. p.). A tized fizetésére mindenki köteles a bíró kivételével; sőt nem fizetés esetén a tanácsnak bírsági jogot is biztosítanak (4. p.). Végül — veszedelem esetén — a nemesek együttes tanácskozását hangsúlyozzák. (2. p.).

A felsorolt pontok betartásának köszönhető, hogy a város a török dúlások közepette is fennmaradt.

Dr. RELKOVIĆ NÉDA.

Két 1. Lipót korabeli rendelet a várőrségek garázdálkodása ellen (1669.) 1. Lipót uralkodásának számos fájó sebe között nem utolsó az a nagymérvű garázdálkodás, melyet a várőrségek a védtelen népen elkövettek. Lelkiismeretlen várparancsnokok s a többnyire zsold nélkül szolgáló katonák valóságos rémei voltak a várak közelében élő lakosságnak. A mit a török pusztítás és

kegyetlenkedés megkimélt, azt a várak nagy többségében német, de nem ritkán magyar őrsége tette teljesen tönkre. Védelmet a nép sehol nem talált, hiszen sok esetben maguk a parancsnokok szabadították rá a népre embereiket, hogy ekképen a zsoldfizetés folytonos zaklatásától meneküljenek, de meg azért is, mert a harácsolt prédából legtöbbször maguk is részesedtek. Mikor az állapotok már majdnem teljesen türhetlenek lettek, a mindenéből kifosztott nép siralmas panaszait végre meghallották fönt Bécsben is, s igyekeztek legalább rendeletekkel orvosolni az elviselhetetlen helyzetet. Ezeknek a szomorú időknek a beszédes dokumentuma az a két rendelet, melyet az alábbiakban közlünk.

I.

1. Lipót rendelete a magyar várparancsnokokhoz az ellenük felmerült panaszok tárgyában.

Inter cetera, quæ a Partium Superiorum Comitatus Epperiesini Plenipotentiario et Commissariis nostris proposita sunt gravamina, maximi doloris erant graves de nariis militum nostrorum præsidiorum curæ suæ commissorum insolentibus longa serie deductæ lamentationes. Qualiter nimirum iidem milites in miseram et innocuam plebem crudeli modo sæverent; pagos, villas et oppida expilarent, desolarent; Incolas eorundem domi forisque tormentis afficerent et omnibus fortunis expoliarent, sauciarent et quavis levi de causa etiam trucidarent, neque ullam propterea animadversionem a te sentirent vel ex eo, quod de huiusmodi prædis et spoliis participando etiam contra alios judicarios persecutores, eosdem in protectionem tuam asserebant et sub protextu conventionalium tuorum servitorum in ipsis

Azok között a sérelmek között, melyeket a felsővidéki megyék eperjesi teljhatalmú megbízottunknak és kiküldötteinknek előadtak, főleg azok a súlyos panaszok a legfájdalmasabbak, melyeket a gondjaidra bizott várak katonáinak számtalan esetben elkövetett, esztelen gonosztetetei miatt emeltek. Ugyanazok a katonák ugyanis minő kegyetlenségeket követtek el a nyomorult és ártatlan népen; falvakat, majorokat, városokat kiraboltak, elpusztítottak; azok lakóit, a hol érték, megkínózták, minden javaikból kiforgatták, megsebesítették s a legcekélyebb ok miatt is meggyilkolták; e miatt őket meg nem dorgáltad s pedig azért, mivel az ilyen rablott jószágokban és zsákmányban te is részesedtél és mindenféle bírói eljárás ellen őket védelmedbe vetted; a rendes bérszolgálat ürügye alatt a végekben minden katonai

confiniis extra album militare et disciplinam copiosiori numero aleres, tantoque petulantiores redderes, ut propter excursions impuneque peccandi licentiam illorum, nemini usquam iter tutum et pacifica honorum suorum possessio concedatur. Quæ quidem malorum genera, tamquam oppresiones pauperum, cum in cælum clamant et juxta Dei vindictam exposcant, nullo modo passuri sumus, ut amplius silentio prætereantur. Quocirca tibi harum serie firmiter præcipientes committimus et mandamus, quatenus acceptis præsentibus primum et ante omnia in tales sceleratos clientes et servitores tuos serio animadvertere, deinde exemplo eorum officiales nostros et milites Præsidiarios curæ tuæ commissos prævia sufficienti inquisitione ac comperta rei veritate punire, demum invisum et nefarium eiusmodi genus malefactorum, quaecunque id fuerit, ex Præsidii nostris eliminare, bonam denique et Deo gratam disciplinam in munere tibi concredito, sub amissione officii, exercere, et ab extradanda cuiusquam assistentia militari abstinere: E converso sponte sua assistere volentes arrestare modis omnibus studeas et tenearis, secus non facturus. Gratiæ nostram Cæsaream atque Regiam tibi in reliquo benigne propensi manentes. Dabantur in arce nostra Laxemburgi 1. Junii 1669.

szabályzat és fegyelem mellőzésével nagyobb számban tartottál embereket, a kiket olyan elbizakodottakká tettél, hogy portyázásaik miatt, s mivel gonosz tetteiket mintegy engedéllyel és a bűnhődés veszedelme nélkül követték el, az út teljesen bizonytalanná, a vagyon békés birtoklása lehetlenné vált. A gonoszságok e nemeit azonban, a szegénység e sanjargatását, mivel az égre kiáltanak és az Isten boszúzó büntetését követelik, tovább semmi módon szó nélkül túrni nem fogjuk. Miért is ezen sorainkkal szigorú parancsban meghagyjuk és elrendeljük, hogy azonnal jelen rendeletünk vétele után gonosz szolgálodat és védenczeidet komolyan figyelmeztess, aztán azoknak példaadásul mind a parancsnokságod alatt levő tiszteket, mind pedig a várórséget előzetes és szigorú vizsgálat után — ha a vád valakire beigazolódott — megbüntess s az ilyen istentelen és gonosz tettek elkövetőit — bármit követtek volna is el — várainkból azonnal eltávolítsd, végül rád bizott tisztvedben — hivatalvesztés terhe alatt — megfelelő és Istennek tetsző fegyelmet tarts és az ilyen gonoszok védelmezésétől tartózkodjál; azokat pedig, kik az ilyeneket a maguk jószántából tovább védelmezik, igyekezzél minden módon börtönbe juttatni és fogva tartani; másképen nem cselekedvén. Egyebekben maradunk irántad császári és királyi

Generali Cassoviensi, Francisco Chiaky	Csáky Ferencz kassai generálisnak
In simili Vicegenerali, Petheö Tochaiensi : Fabiano Farkas	Petheö kassai, Farkas Fábían tokaji,
Zathmariensi : Stephano Chiaky	Csáky István szatmári,
Kalloviensi : Francisco Sennyey	Sennyey Ferencz kállói,
Szendroviensi : Ladislao Wesselényi	Wesselényi László szendrői, Orlay András putnoki,
Putnokiensi : Andreae Orlay	Koháry István füleki,
Fülekiensi : Stephano Koháry	Balassi Bálint korponai algene- ralisoknak. ¹
Corponiensi : Valentino Balassi.	

II.

Gróf Csáky Ferencz felsőmagyarországi főgenerális parancs-levelé a szatmári végház kapitányához és őrségéhez 1669 május 27. Mi Gróff Csáki Ferencz, Szepes földének örökös gróffja és azon Vármegyének Feő-Ispánnya, az felséges Leopoldus Római Császárnak, Német-, Magyar- és Cseh- stb. országok királyának tanácsa, komornikia és Magyarország felső részeinek s az azokhoz tartozó végházaknak fő Generalissa. Mindeneknek, az kiknek illik, nevezet szerint pedig megírt kegyelmes urunk ó felsége szatmári végházához tartozó fő és vicze kapitánynak, hadnagynak és porkolábnak, strása mesterinek és azok viczéinek; ismét közönségesen mind lovas-gyalog renden levő sereginek, zászlótartóinak, tizedesinek s fejenként mind katonáknak s gyalogoknak köszönetünket és a kiknek pedig illik, szolgálatunkat ajánlván: adgyuk tudtukra: Mivel az Török igája alatt levő hódoltsági szegénységek pusztítása, nyomorgatása, dulása, fosztása, huzása-vonása, számtalan marhájoknak egyszer is, másszor is elhajtása, prédálása és sok ártatlan keresztyén verontása, s öldöklő gyilkossága véget töt mostani és előbbi sok panaszokkal igen eltötenek füleink. És most az Eperjesen levő kegyelmes Urunk ó felsége méltóságos Commissáriusi s az nemes tizenhárom vármegye követjei (sic!) is affélékkel nem kevesset terheltetvén, mind irásokkal s mind pedig követyyek által való izenettyekkel igen kívánták töllünk, hogy a megírt Égben kiátó Istentelenségek patrálóit meg bün-

¹ *Nádasdy-levéltár. Oklevelek, I. nro 772. (Másolat.)*

tetvén, az szegénységnek securitássára és az Szent Békessegnek is a Törökkel tovább és jobban való meg tartására s az alat minnyáiuunk meg maradására tellyes tehetségünkkel megorvosolván, az ollyatin gonosztevőket persequálnók és megzaboláznók. Mellyeket hogy annival jobban el követhessünk kegyelmeknek, meg nevezet kegyelmes Urunk ő felsége zatthmári végházában levő fő és vicze kapitán uraknak fő Generális tiszünk és autoritásunk szerént hadgyuk és serio parancsoljuk, ezeket a fellyeb említett bottya alat levő minden rendeknek értésére adván, tiszti és becsületi vesztése alat, kegyelmetek immár ezuton a végh házból egyetlen egy lovast, se gyalogot engedelme nélkül sohová ki ne bocsásson, semminemű dolognak véghez vitelére, külömben, hanem az, kinek hová kelletik memmi, uti levelet adván neki, meg iria abban, micsoda helyre és minemű dologban jáár, s tudhassa kegyelmetek maga is, bottya alat valók között, ki hova megyen s hoi lészen. úgy hogy tudva legyen mindeneknek, hogy az nemes vármegyékben is immár ezuton jobban fognak vigyázni s ha kinek levele nem lészen, vagy pedig az, mint levelében iratott, más dolgokban tapasztaltatik, bár semmi gonoszságot ne cselekedgyék is, megfogják, s mig magokat igazitytyák, tömlöczökben fognak sanyargattatni, annival inkább pediglen, ha ki valami tilalmas dolgokban találtatik, akár legyen levele is, akár ne, kézben adatván, kedvezés nélkül érdeme szerént meg fogják büntetni. Hasonlóképpen sem Groff Pethő Sigmond vice Generális urnak, sem másnak senkinek az végh házban meg ne engedje kegyelmetek, hogy Conventiós szolgálakat tartsanak, hanem ha ki szolgál, vagy ura udvarában, vagy jószágában másutt legyen, és szolgaságának színe alat kegyelmetektül sem dependeálván, az végh házból törvénytelenéseket cselekedni ki ne jár hasson. Ha pedig az ollyan szolgál rendek ezen edictoinunknak engedelmeskedni nem akarnának és azonban valamellyeket mi panasz érne, non obstante és hogy más ember szolgálja, és egyéb akármi exceptiójoknak is helyt nem adván, kegyelmetek tiszti szerént minden tekintet és kedvezés nélkül, mingyárt meg fogassa és erős rab-ságban tetetvén, érdemek szerént törvényessen meg büntettesse, akármi-kor is számot adhatván felölle ezen parancsolatomról, az kinek kíván-tatik. Amint ezen dolog most az Eperjesi Gyűlésbennis meg nyugodott, discursussalis javaltatott. Végezetre tilalmas lévén mindeneknek mi rajtunk kívül az patens levélnek is kiadása, se hódoltságra, se mássova emberek fogására, marha hajtásokra és semmi kártételekre senki paten-set kegyelmetek között is kiadni, akárkinek is ne merészellye. Mert valaki meg próbálja s másoknak kárt tetet, irremissibiliter törvényesen fog számot adni érte. Mellyekben kegyelmetek sub amissione (ut

upra) officii et honoris külömben sem cselekedgyék. Kinek jövendöbeli bizonyására adtuk pecsétet levelünket kezünk irásával is megerösítvén. Datum in libera ac Regia Civitate Cassoviæ. Die vigesima septima (sic!) mensis maii. Anno millesimo sexcentesimo sexagesimo NcNo

L. S.

gröff Csák Ferencz.¹

Közli: SEBESTYÉN JÓZSEF.

*A Budán és Pesten fogságban levő törökökről
1686 okt. 25-én készült jegyzék.*

Im Schloss zue Ofen. Mustafa ein Oda Baschi. Hussein ein Ghionuli. Omer ein Janitschar von der 13-ten Oda. Mustafa ein Muezin oder Kirchenreufer. *Hof Janitscharen.* Kara Mustafa. Kara Hussein. Kudschuk Ahmed. Mehemmed abd'ullah. Omer. Jusuf. Dshigrihtschi halil Bascha. Mehemmed. Ismail. Suleiman. Kiose Ali. Ismail Stanboli. Kudschuck Veli. Deli Hussein. Mustafa Vradsch. Ahmed. Hadschi Mehemmed. Ibrahim. Tat Hassan. Kudschuk Ahmed. Koniali Ismail, ist nach Erla vor den Savoyischen Veldscheerer. Ghiusdschi Jussuf. Hassan. Ali Bascha. Saka oghla Mustafa. Abd'ullah. Kudschuck Mehemed. Deli Mehemmed. Deli Ahmed. Hassan. Kiurd Ismail. Kienaan. Ahmed. Mustafa. Hassan. Ali. Mehemmed. Ahmed. Hassein. Veli. Deli Hussein. Dschin Ali. Topal Hussein. Kara Ahmed. Schishmann Hussein. Icimseli Mustafa. Osmann. Deli Hussein. Osmann. Kara Mehemmed. Stamboli. Ahmed Mehemmed. Dscureckdschi Ibrahim. Mustafa. Aivas. Ibrahim. Mehemmed. Mlavikli Mustafa. Tireli Ahmed. Tiriaki Mehemmed. Tosziali Mehemmed. Borlu Mehemmed. Pir piri Schalin. Ersurumli Ibrahim. Kara Mehemmed. Kara Mustafa. Eskidschi Ahmed. Mustafa. Ghiridli Mehemmed. Ali. Ismidli Ibrahim. Amassiali Ali. Edreneli Aivas. Basardschikli Ali. *Die Topdschi.* Balalli Schaaban. Uskudarli Ali. Filibeli Ibrahim. Iskilip Osmann, ein Beder Zurichter. Mustafa. Kirischdschi Hussein. Sakisli Mehemmed. Ghiridli Mustafa. Tos koparan Ibrahim. Abbas bascha. Aivas. Hussein. Redscheb. Suleiman. Ibrahim. Hadschi Hassan. Mehemmed. Ismail. Akdsche Ibrahim. Bokdschi Ahmet. Jussuf abd'ullah. Deli Ahmed. Ibrahim. Hussein. Mehemmed. *Die Dschebedschi.* Bosnak Ibrahim. Deli Hassan. Pir piri Hassan bascha. Edreneli Kara Mustafa. Edreneli Mustafa. Iskilipli Ali. Iskiupli Masa. Almadtschi Hassan. Seresli Mehemmed. Borghasli Ahmed. *Serden ghietschi von rothen Fahn.* Hussein. Tokatli Ali Suleiman. Mehemmed. Hidir. Jussuf. Mahmud Karloghlu. Ali. Hussein. Hussein. Koniali Ahmed. Ahmed.

¹ *Nádasdy-levéltár* másolati példányáról. (Oklevelek I. nro 771.)

Die Silhdar von gelben Fahn. Mussa Amassiali. Tokatli Osman. Osman dschikdli Mehemed. Asmassieli Mustafa. Gordesli Murad. Nighsarli Omer. Ersurumli Bekir. *Die Tîmar Sipahi von Saghkol.* Samokovli Hassan. Scharkioli Ahmed. Scharkioli Schaaban. Ahmed ein Diener von Hassan Sipahi. Mehemed alaascha hissarli. *Von den Senendre Sandschak.* Hali poschrefzali. Mehemed poschrefzali. Jussuf poschrefzali. Ahmed Krivadscha. Ali Mischli. Ahmed Nischli. Osmanu nischli. *Von Kiostendil Sangiak.* Haaschi Ramedan Kuracknick. Redscheb Krachnoa. Salih Bapamidsche. Hassan Tekie. *Von Konia Sandschak.* Ahmed. *Von Ochri Sandschak.* Kudschuk Mehemed. Seinel. Omer. Kassim. Ibrahim. Mustafa tunk. Ochri Hassan. Hussein ein Beder Zurichter. *Von des Abdi bascha Semim zu Pferdt.* Ali. Ali. Hassan. Mahmud. Deli Hassan. Deli Mustafa. Deli Ali. *Von der nahie Debre.* Osmann. Dschaaffer. Redschab. Osmann. Mehemed. Hussein. Mehemed. Dervisch. Hussein. Mustafa. Hussein. Ahmed. Seinel. *Von der Skenderie Sandschak.* Ibrahim. *Unterschiedliche Diener.* Ali des Aga von Schakahiatshe. Ali des Ismail Sipahi von Srem. Ramedan des Murad Aga von Srem. Mustafa des Ahmed Aga von Srem. Jussuf des Mehemed Begh von Srem. Mehemed des Ibrahim Aga von Poschrefza. Hussein des Hassan Aga von Semendria. Mustafa des Ahmed Aga von Leskovza. Halil auss des Abdi Pascha Kuchel. Hassan des Topdschi Ahmed Aga Kuchel Jung. Mustafa des Topdschi Kam Hassan Aga Kuchel Jung. Schalim des Ahmed Sipahi von Voliva Ros Knecht. *Veiber.* Malikie. Meriem. Scheheri. Attie. Fatme. Mihmam. Fatime. Hava. Salihe. Esime. Hatidsche. Salihe. Fatime. Assie. Kadire. Rasie. Von diesen Weibern seind 4 Herrn Generalwachtmeister Graffen Veterani gehörig.

Summa der Türken und Türkinen im Schloss zue Ofen 208 Köpf.¹

Közli: —g. —f.

A Hóra lázadás a brudbányai pusztításának egykorú leírása. II. József szerencsétlen politikája egyik legszomorúbb következményének, a hazánk oláhok által lakott vidékein 1784-ben keletkezett Hóra-lázadásnak számos leírása maradt fenn korunkra. Ezeknek egyike, az a sűrűen teleírt ívre terjedő elbeszélés, mely a marosvásárhelyi ref. kollégium régi írásai között Szabó Pál a brudbányai kálvinista prédikátor följegyzésében található.

Az A brudbányán törtéteknek ez a leírása eddig nem volt ismeretes, nem említi gr. Teleki Domokos sem A Hóra-támadás története (Pest,

¹ Orsz. Levéltár. Cam. Admin. zu Ofen Miscell. Nr. 96.

1865.) cz. munkájában. Azonban megírta a lázadás történetét versekben Bölöni M. Sámuel, az erdélyi udvari kancellária ágense (közölteti a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XVII-ik Évkönyvében) s minden jel arra mutat, hogy ő, költeményének Abrudbányára vonatkozó részében ezt a leírást forrásul használta. Majdnem szószertint vesz át belőle egyes részleteket.

Így pl. a mikor az oláhok a várost megrohanják Bölöni szerint: ... «kiáltván: egy lábíg megölylünk a magyart» (108. l.). Azután az elejükbe ment követek így szólnak: «Ha bort, pénzt, vagy ételt, kell hogy ők adjanak (a városiak az oláhoknak), adnak; Várassokon tsak ne pusztítsanak. És ha kire vagyon ráncorok, ki adják, tsak hogy Várossokat virágjában hadják!» A pusztítás leírásánál Bölöni költői kitérést tesz, de újból visszatér forrásához: «Nints Ablak, Ajtó, Zár, Szék, Pintze vagy Hordó, mindent elpusztított ez a gyilkos ordo» (110. l.). Vagy később: A kik selyem Paplany alatt nyujtoztanak, szalmájok nints, hogy már azon alugyanak (U. o.). Ugyanigy verseli meg a református templomban történeteket is: «A koronát is ott össze darabolták... és a miket ottan letéve találtak, egy krajtzárt érőig mindent elprédáltak... Sulyok botokkal leagyaltatának, valakik a Templom közepin valának»... (111. l.) Az okozott károkat is ugyanannyira teszi Bölöni is: «Egy milliónyi kárt, hogy Bányán tevének»... Mindezekből is eléggé nyilvánvaló, hogy Bölöninek egyik forrásául szolgált ez a leírás, mely különben csak tizerkilencz nappal íródott az övé előtt.

Sőt az sincs kizárva, hogy Szabó Pál abrudbányai prédikátor épen Bölöni számára írta meg az átéltek emlékeinek egészen friss benyomásai alatt Abrudbánya szerepét az oláh zendülésben. Bölöni ugyan néven nem nevezi meg őt, de versében tizennyolcz sort szentel szerencsés megmenekülése elbeszélésében. A rövid, kúsza vonásokkal készült leírást alább egész terjedelmében adjuk.

Abrudbánya elpusztulásának, tsekély leírása.

Ezen folyó 1784-dik Esztendőben Novembernek 3-dik napján jöve Abrudbányára a Hir, hogy egy *Horja* nevű oláh vezérlése alatt igen teméntelen Nép a' közöst pusztította, a' Nemességet öli. A mely Hir másnap meg erősdedék, miheltyen Csizsár László Urat, kit gyermekeivel maga tulajdon Jobbágyi *Horja* indításából megölvén, 5-a Novembris egész Nap a város körül nevezetesen Csernitzin az oláhok csoportoznak. De nem lévén elégséges Számmal az Nap bé nem ütnek, hanem fel mennek *Topánfalvára*, ott a' Magyarságot el pusztityák, magokat othon nem találván, Házakat el rontyák, Vagyonokat el hordják. Más napra viradolog u. m. 6-ta novembris *Topánfalváról* sokat vevén magok mellé,

circiter hat ezernyi Nép Abrudbánya felett, Verespatak felé való Hegyet, mint a' felleg el borította és reggeli 8 ora tájban rettentő ordittással a Városra bé rohannak. Egyben a Várost el borították, ezt kiáltván: *Meg öljük mind egy lábíg a' Magyarokat. Notabene.* Minek előtte a Városba bé jöttek volna, a Város elejekbe ki küldött, meg akarván tudni, mi tzellyok. Ha Bor, Étel, Peuz kell, adnak; vagy ha bizonyos Személyek ellen vagyon tzellyok, ki adják, tsak a Városon ne pusztitanának. De a felelet ez volt: *A Magyaroknak mind egy lábíg el kell pusztulni.*

Sexta. Azért novembris setétt egész éjtszaka le rajzolhatatlan sirás, jajgatás, lövöldözés közt a Házakat rontották, a Házokban csak egy vas szeg is meg nem maradt, az Ajtok ha ki voltak is nyitva, azokat el hasagatták, sarkait le szedték, ha faragott köbe voltak is öntve, ki húzták; el vitték az Házi eszközöket, ágyakat, székeket, Asztalokat, Almáriumokat, mind el pusztították, hasagatták; az ajtó szemöldökeit el vagdalták, a köfalakat a pénzért fel bontatták, az ágynémüket el vitték, a Derekaljakból a tollat az utzára kiöntötték, a' Pintzék aljtájait mind el hasagatván, a' Pintzékben lévő Hordoknak fenekét ki vágták, a Bort el botsátották. *Haec facies Trojae cum caperetur erat.* Oly pazarlást tettek, hogy senki, aki tsak a' keresztyénségről valamit hallott is, ennek végben vitelére nem mehetett volna; oly komor tekintete vagyon egész *Abrudbányának*, hogy száz esztendő alatt is, vagy talán soha az elébbeni állapattýára vissza nem áll.

Igy el predalvan világi külső javait a' Magyarorságnak (az oláhokat nem bántották), Lelkéhez, Hitihez nyultak. Más nap, id est 7-ma novembris bé jöven, újra azt kiáltották a' Piatz közepén, a ki az Istentől és Császártól vett parantsolat mellett oláh vallásra nem all és oláh köntösben nem jár, mindnyájok előtt nyársba huzzák, vagy fejét vészik.

Ez nap el mentek Verespatakban is, ott is hasonló predalást tettek és kényszergették a Magyar Reformatus, Unitarius, még a Pápistákat is, oláh Görög Vallásra Halál fenyegetésével, mellytől a Nép ugy el rémült, látván, hogy egy felöl a Lelkén kívül semmije sints, másfeől rohannak reájok, hogy oláhok légyenek, hogy mind tzedula váltással mentették meg életeket a' dühösködőktől (ut quondam Libellatici) és oláh vallásra állottak kitsinyek és nagyok. Sőt még annyira is mentek, hogy 9-na novembris a Reformatum Templom tetejére és ajtajára oláh keresztet tettek; mivel pedig minden halgatok Reformatusok és Unitariusok, oláhok itten, már ez a két Ecelesia oda vagyon, Papságokkal együtt; ebben is tzellyokat el érvén, szüntelen hirül hozzák, hogy visszafordulnak, vagy más sereg támad es mind egész gyermekestől a Magyarokat ez helységben megölik.

Observatio. Sirás, jajgatás, sohajtás vagyon, minden ember az után Halál szint visel és hordoz, pusztá házát földre le borulván Sirattya, a Magyarságnak éppen pénze nintsen, mégis immár a Buza 2 R. forint; éhel halást eleget okot azoknak akik a télen ott maradnak. El menne mind a' Magyarság, de most is bé vagynak az uton álo Tolvajoktól minden felöl szoritva, hogy senki egy felé sem mehet, egész vagyonna kinek kinek az a mi magán vagyon, egy Czondra, mert a' kinek poszto gunnyája volt, egészszen levetkeztették belölle; ha meg kapták, egy lábra valoban hagyták; egy ing s lábra valo, több nints mivel változzék, senkinek siuts hová s mire fekügyék, nem hogy Derekallya, párnája s ágya volna, még szalmája sints. Takarodzoja egy tzondra, mivel tserge nints. Sőt a' mi még meg jegyzésre méltobb, a' Szent Hellyeknek sem kedveztek. Abrudbányán a Reformatum Templomba bé mentenek, ott az Orgonát porrá tették, a' Pap feje felett lévő Koronát, a mennyire érhettek, el tsonkították, oda bé tett véghetetlen kintset el vitték. A' kik oda recipiálhatták magokat, a' Templom közepén Sullyok-bottal föbe verték, meg ölték. Ezen pusztulásban a kik megöfettek, a' Magyaroknak azokhoz nem volt szabad nyulni, annál inkább, az Egyházi Szolgának, hanem mint az oktalan állatok, Harang szó nélkül el temettek. Így tselekedtenek a verespataki Plébánuus Házával, a Reformatusok és Unitariusok Parochiaival. Az itten esett kár meg betsülhetetlen. Legalább is esett egy *Millio* kár, mind Ő Felsége, mind az emberek részén, mivel pénznek nem lévén a' Bányászságot nem folytathatják.

Szabo Pál manu propria

Abrudbányai Reformatus Predikator

Anno post Virginis partum Millesimo Septuagesimo Octogesimo Quarto. Tertia decembris. Vásárhelyini ad Marusium in Gymnasio Hugonottorum.

Descripta est per B. E. m. p.

Eddig terjed Szabó tudósítása. Nem nagyigényű dolog. érzik az egészen, hogy sebtében, minden csizolás nélkül vetették papirra, de így is megérdemli, hogy fönnmaradjon az utókorra.

Dr. Dékáni Kálmán.

*A biharvármegyei nemes insurrectio 1805. ben.*¹ «Mint-hogy . . . a' Nemesség fel Ülésében első lépés az, hogy a' Fő Tiszt ki neveztesen, az Ország Gyűlésen a' Lovas és Gyalog Insurgensek

¹ Bihar vármegye 1805 nov. 25. és köv. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 1781. és 1793. pont.

száma és azoknak Tisztjei eránt kidolgozott Planum pedig úgy mutatya, hogy ezen Megye több Tisza melyéki Nemes Megyékkel formálván egy Lovas Regementet, ahoz ennek kelletik Fő Tisztet adni: azért a' Mlgos Fő Ispány Úr Ö Exllja proponálta a' Statusoknak, hogy magok közzül Fő Kapitányt vagyis Obestert válasszanak.

Kik által is Mlgos Cs. K. Kamarás Kis Rhedei Rhedei Lajos Úr, ki már a 797^k Esztdei Insurrectio alkalmatosságával is, mint Fő Kapitány nagy dítsérettel vezérlette ezen Megye Felült^{ns} Seregét és a' kihez mind ezen buzgó Hazafiúságánál mind más sok és ritka^k test és elmebeli tehetségeinél 's érdemeinél fogva, nagy szeretettel és bizodalommal viseltetnek, egy szívvel és szájjal 's közönséges^{elyen} kiáltással Ezemedes Fő Kapitánynak az az Obesternek elválasztatott és kikiáltatott.

Ki is ez alkalmatossággal is kívánván tsalhatatlan jeleit adni ezen Megye és a' Haza eránt vonszó Hűségének, és nagy Érdemű Elejiről Örökség szerént reája maradott bátor Vitézségének, ezen fényes, de a' mellett terhes hivatalt egészsz készséggel felvállalta, és a' Statusoknak azon nagy bizodalját, melyet a' Hazának ily szorgos és veszedelmes Környülállásaiban Személye eránt kinyilatkoztattak, egy szép és szívre ható Magyar Beszéddel megköszönte.

A' Közönséges Gyűlés November 26^{kán} is folytatvatván . . .
 . . . Azon Deputatio mely a' tegnapi Ülésből kiküldetett, az 1782^k szám alatt, hogy mind azokról, melyek az Insurrectio módja elintézésére szükségesek, dólgozzon ki valamely Planumot és azt terjessze ezen Gyűlés eleibe, azok eránt, melyeket az idő rövid volta miá kidólgozhatott, munkáját azonnal be nyujtja.

Melyben puncto 1° proponálja Tiszteknek ezeket:

A' Lovassághöz.

Százados 1^{so} kapitányoknak.

Báró Vesselényi Istvánt
 Báró-Szent Kereszti Istvánt
 Gróf Haller Lászlót
 Miskóltzi Mihályt
 Gróf Lázár Lajost
 Gróf Csáki Sándort és
 Bárány Mihályt

Kik közzül választattak:
 Gróf Haller László a' Palatinale Kun
 Regementbeli¹ kapitány és ezeken kívül
 Balog József Első Vice Szolgabíró, ki
 már ennekelötte mint Fő Hadnagy szol-
 gált és Kapitányi Karakterrel jött el
 a' Regementtől.

¹ Most cs. és kir. 12. huszárezred.

2^k Kapitányoknak.

Miskóltzi Mihály
Gróf Csáki Sándor és
Rhédei Ferentz

Választattak :
Mivel Miskóltzi Mihály úr a' 2^k Ka-
pitányságot deprecálta,
Gróf Csáki Sándor és
Rhédei Ferentz.

Fő Hadnagyoknak :

Dravetzki József
Tóth Ferentz
Jakabffi Simon
Beőthi Vintze és
Dömsödi Daniel

Választattak :
Dravetzki József Al Hadnagy a' Pala-
tinalis Regimentben.
Tóth Ferentz Vólt Hadnagy.
Jakabffi Simon a' 800^k Insurrectio-
beli Al Hadnagy és
Beőthy Vintze.

Al Hadnagyoknak :

If. Beőthy László
Miskóltzi János
Sinai Márton és
Kömlösi Károly

Választattak :
if. Beőthy László
Miskóltzi János
Sinai Márton és
Tokodi Imre.

A' Gyalogsághoz :

Fő Strázsa Mestereknek.¹

Sz. Iványi József
Beőthy Ferentz
Frater Lajos
Gróf Thurn

Ezekből proponáltatni fognak Ő Ki-
rályi Fő Hertzegségének :
Sz. Iványi József Comp. Kapitán az
Auffenberg Gyalog Seregénél.²
Beőthy Ferentz Kapitán a' Benyovszki
Seregénél.³
Frater Lajos Kapitán a' Jellaschits
Seregénél⁴ és a' 4^k helyett Baranyfi
Antal, ki már két Insurrectióban vólt
Kapitány.

¹ Örnagy.

² 37. gyalogezred.

³ 31. gyalogezred.

⁴ 53. vagy 62. gyalogezred. Az előbbinek tulajdonosa (1802—1810) Jellačić János altábornagy, az utóbbié (1791—1814) Jellačić Ferencz altábornagy volt.

Hat Companiás Kapitányoknak :

Szlávi Antal	} <i>Kik közül minthogy Miskóltzi Mihály úr ezt is deprecáltu, választattak :</i>
Beöthy Károly	
Bogdanovits Ferentz	
Súghó László	
B. Radák Ádám	
Bárány János.	Regementjéből. ¹
	Beöthy Károly Hadnagy az Eszterháziében. ²
	Bogdanovits Ferentz Fő Hadnagy a Sztaraiében. ³ Súghó László Hadnagy a Duccáében. ⁴
	B. Radák Ádám Hadnagy a Stipitsében. ⁵
	Bárány János Az Alvintziében.

Fő Hadnagyoknak :

Beöthy Kálmán	} <i>Választattak :</i>
Tokodi János	
Balku László	
Szilágyi Ferentz	
Belitzai Maximilian	
Lakatos Aloysius	
	Beöthy Kálmán Hadnagy az Alvintzi Regementjében.
	Tokodi János Zászló tartó az Auffenbergében.
	Balku László Vólt Insurgens Hadnagy.
	Böszörményi Ferentz.
	Szilágyi Ferentz Mag. Commissarius.
	Belitzai Maximilian Hadnagy a Ferentz Károly Seregében. ⁶

Al Hadnagyoknak :

Belitzai János	} <i>Választattak :</i>
Bárány Antal	
Medve Daniel	
Súghó István	
Csengeri Sándor	
	Belitzai János Zászló Tartó a Sz. Julien Regementjében. ⁷
	Bárány Antal
	Medve Dániel
	Súghó István
	Csengeri Sándor és minthogy proponálva tsak 5 vólt 61-nek Verner Imre.

¹ 19. gyalogezred.² 32. gyalogezred.³ 33. gyalogezred.⁴ Helyesen : Duka (39. gyalogezred).⁵ 10. huszárezred.⁶ 52. gyalogezred.⁷ 61. gyalogezred.

Kezdődik pedig a' Tiszt Urak fizetése, azoké ugyan kik Regimenteknél nintsenek Dec 1° Napjától, azoké pedig kik a' Regimenteknél vagynak, azon naptól fogva, a' meddig a Regiment Cassájából fizetéseket kivéendik. És így a' Számodás rendes vóltára nézve szükség lészen hogy e' részben magokat legitimályák.

Proponálta pedig ez alkalmatossággal Ord. V Ispány Úr: hogy mivel ezen Megye különben is nagy számú Gyalogságot ad, jónak itélné, hogy a' felyebb proponált Fő Strázsa Mestereken kívül, még egy Obester is proponáltatnék, a' ki az ezen 's több ehez kaptsolt Megyék által állítandó Gyalog Seregnak lenne Fő Kormányozója, melyre is Kazintzi László Urat minden tekintetben alkalmatosnak itélné, ki a 800^kbeli Insurrectioban ezen Megye résziről Obrist-Lieutenant volt és a' ki most is ugyan ezen rangban szolgál a' Kerpen Gyalog Seregében.¹ Mely propositiója Ord V Ispány Úrnak jóvá is hagyatott, de azzal a' hozzá tétellel, hogy nem egy, hanem kettő proponáltasson ezen Obesteri Hívatalra, úgy mint:

Báró Vétsei József Úr ki már a' 797^k-beli Insurrectioban ezen Megye résziről Obrist-Lieutenant volt a' Nemes Gyalog Seregnél és a' felyebb említett Kazintzi László Úr.»

GYALOKAY JENŐ,
tüzérszázados.

¹ 49. gyalogezred.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Szerzős Elemer: Ráho végvár története, hadi és mű-leírása. 1916. 8. r. 15 l. Budapest. Képekkel. Ára 1 kor.

Szerzőnk évek óta nagy buzgalommal dolgozik hazai váraink multjának földerítésén. E közben csak helyeselhetjük azt az eljárását, hogy a kisebb jelentéktelenebb, sokszor szinte már feledésbe ment várak és erődök multjával foglalkozik. Nagyobb multú, jelentékenyebb váraink története már úgy is legtöbbször eléggé ismeretes, míg a kisebbek emlékét úgyszólván ki kell ásni, meg kell menteni.

Szerző előszavában panaszosan említi, hogy sokan vannak abban a nézetben, hogy a régi elpusztult várakat a fennmaradt alaprajzok, valamint egyéb emlékek s okmányok alapján reconstruálni nem lehet. Ezzel szemben s daczára a sok ellenszenvnek ő megezáfolni igyekezik azt a nézetet, hogy akkor sem lehet a reconstructió jó, ha kellő adatokkal rendelkezünk is a szóban forgó tárgyról.

Mi úgy tudjuk, hogy szerző ezen tevékenységét mindenütt elismerik, csak miután a történetíró, nem mesét ír, az illető szakférfiak a történelmi kritika legszigorubb alkalmazását kívánják.

Itt van például mindjárt a ráhói torony, a melyről szerző maga a következőket mondja: «*Habár az adatokból nem tűnik ki, hogy a toronynak milyen volt az alakja, de a fennmaradt alaprajz után itélve és ha tudjuk azt, hogy a XIII. és XIV. század építkezése milyen volt, könnyen elképzelhetjük ennek a lakótoronynak alakját is*»

Hát biz ez történelmi igazságnak nem egészen biztos alap, már csak azért sem, mert egy lappal odébb a szerző ismét maga mondja: *Hogy ez a torony mikor épült és hogy azt ki építette? azt egész pontosan nem tudjuk meghatározni.* Tehát építési korát sem tudván, nem ismerhetjük a stílt sem, a melyben épülhetett és szerző mégis egy szépen megépített torony pontos rajzát adja nekünk.

Azután azt sem értjük, hogy a füzet címlapján mit keres a Csontos-család címere képe 1418-ból, mely egy vártornyot ábrázol egy kürtössel; holott ez sem korra nézve, sem történetében semminémű összefüggésben nincsen a ráhói toronnyal.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy *Soós Elemér* nagyon szépen rajzol, valóban művész, a ki bizonyára a történelmi festészet terén is nagy hivatottsággal működhetne.

A Kishont megyei ráhói birtok különben 1398-ban a Hunt Pázmán nembeli *Jákóffiaké* volt. Bél Mátyás szerint 1553—1593-ig a török hódoltság korában, mint végvár szerepelt, várkastélyá alakult és a környékbeli urak 5—600 embert tartottak benne. Ez időben Jákóffy Ferencz volt a várkastély parancsnoka és ő építette azt meg várkastéllyá. 1639-ben történt halála után neje, Dersffy Judith, majd a Jánoki és Palágyi családok öröklik.

A XVII. század közepe táján különben a családfő távollétében, rablók támadták meg, a háziasszonyt megkínózták és a várkastélyt kirabolták.

Legújabb képét *Myskovszky Viktortól* 1866-ból birjuk.

Szerző stýlusa sok helyt magyartalan. Így azt mondja: «feledésbe esett várak».

Egyik rajz fölé pedig ez van írva: «Miskovszky rajza után a ráhói várkastély átalakítva 1866-ban.» Ezt bizonyára mindenki úgy fogja értelmezni, hogy a ráhói várkastélyt Miskovszky rajza után 1866-ban átalakították. Pedig dehogyan. A helyes cím ez lett volna: Az átalakított ráhói várkastély, Miskovszky 1866. évi rajza után.

Soós Elemér: A tihanyi vár története, hadi és műleírása. 1916. Sr. 56 l. Képekkel. Ára 3 korona.

A balatonmelléki várak között Tihany vára és egyháza már jelentékeny szerepet játszott és szerző valóban elismerésre méltó buzgalommal gyűjtötte össze a reá vonatkozó adatokat. A rekonstruálásra vonatkozólag is meg volt a biztos alap, egy fennmaradt régi festményben s a badeni Lajos őrgróf hagyatékában a karlsruhei levéltárban 1686-ból fennmaradt alaprajzban.

E helyen már őskori földvár állott, melyet honfoglaló ősaink elfoglaltak s átalakítottak. I. Endre király 1055-ben alapította Szt. Anianus tiszteletére a tihanyi első templomot, mely a középkori vár védelmére alatt állott. 1300-ban Tapoleczay Lőrincz volt az első ismert várnagy, majd 1326-ban I. Károly király birtokába került. Zsigmond király 1371-ben Somossi Jánosnak adományozta, a ki viszont 2500 aranyért

az Ákos nembeli Micsk bán unokájának István mesternek vetetet zálogba. A mohácsi vész után Ferdinánd kezére jutott s 1527-ben és 1534-ben ostromot állott ki. Ezután több mint egy századig volt védő végház a török ellen, mígnem 1701—1703 között a bécsi kormány leromboltatni rendelte. II. Rákóczi Ferencz szabadságharczai idején, újból hadszíntér lett Tihany s az 1848—49-iki szabadságharcz idején pedig várát újból felépíteni tervezték.

I. Endrét tudvalevőleg Tihanyban temették el. Egy régi követ, melyen kereszt alak van ottan, az ő síremlékének tartanak. Szerző helyesen véli, hogy az nem kereszt, hanem keresztvassal ellátott kard, s a pallosjog jelvénye volt.

Sz.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Jelentés Báthory Zsigmond vereségéről a Meszes-hegyen.

(1601 augusztus 3.)

BÁRKI, a kinek alkalma nyílik, hogy a berlini állami titkos levéltárban keressen magyar vonatkozású iratokat, meglepődik azok nagy számán, értékes tartalmán. Hosszas, időtrabló keresgélés helyett az anyag gondosan külön szedve, évszám szerint rendezve csomónként kerül elénk az «Ungarn» és «Siebenbürgen» gyűjteményből. Az I. Mátyás király korából való legrégebb darabon kezdve, alig akad egy is királyaink közül, a ki a brandenburgi fejedelmekkel levelet ne váltott volna. János király, János Zsigmond, I. Ferdinánd király korából már számos iratra akadunk, a Rákóczyak korából pedig vaskos kötetnyi összefűzött irat várja feldolgozásra az avatott tollat. A protestantismus magyarországi történetének megbecsülhetetlen forrásai a rendek, vármegyék, városok (köztük Komárom is) panaszos levelei a fejedelmekhez.

Ennyi adat közt feles számmal akad hadtörténelmi értékű is, a bécsi udvar minden szerencsés hadivállalkozást, többé-kevésbbé kiszínezve, sietett hírül adni. Ezek közül való az alábbi jelentés, mely Básta 1601-iki győzelméről szól, és Báthory Zsigmond vereségét adja tudtul.

Fedőlapján :

Röm. Bay. Mtt. communication
erhaltener Victorj wider den Siben-
bürger Sigismundum Bathory.
Mense Aug. 1601.

14. Augusti 1601.

Rudolf der Ander von Gottes

A római császári felség értesíté-
se az erdélyi Báthory Zsigmond
felett aratott győzelemről. Aug.
havában 1601.

Augusztus 14-ikén 1601.

Második Rudolf, Isten kegyel-

Genaden erwölter Römischer Kaiser, zu allen Zeitten Merer des Reichs.

Hochgeboren r lieber Oheim und Churfürst Uns ist gestern durch aigne curier aus Siebenbürgen di Zeittung ind Bericht gebracht worden, wie das Sigismundus Bathory, welcher sich unlängst derselben Provinzen wider aller Gebühr impatroniert, und sich darauf nit allein mit dem Landvolckh allda sonder auch Theils Türggen, Partern, und Pollackhen versamblet gehabt, den dritten des Monats mit unsern der Enden bestöllten Kriegsvolckh zusamben getroffen, und neben Beistand des Allmechtigen mit den seinigen in die Flucht geschlagen werden sey. Immassen Deine Liebden ob der Beylag etwas mehrers darvon vernemben khönnenden.

Dieweil dann diese Victoria uns und ganzer gemainer Christenhait angezwweifelt zum Besten geraichen wirdet, so haben wir nit umbsehen mögen Deiner Liebden dies zum wissen auch freundlich zu communiciren, und daraus ferner dergleichen folgen, und uns einkhumen wirdet, sollen ob dieselben gleichfalls zu gewartten haben, und sein benebens Deine Liebden mit Freundschaft und Kayserlichen Gnaden wolgemaint. Geben aus unsern Kayserlichen Schloss zu Prag den vierzehenden Tag des Monats Augusti anno sechshundert und ains. Unserer Reiche des Rö-

méből választott római császár, a birodalom mindenkori gyarapítója.

Fenséges kedves rokon és fejedelem. Tegnap érkezett külön futárral az a hír és ujság hozzánk Erdélyből, hogy Báthory Zsigmond, a ki nem régiben minden jog ellenére e tartomány élére állt, és erre nemcsak a föld népét, de részben törököket, tatárokat, lengyeleket is gyűjtött maga köré, e hó 3-án az erre a czélra küldött seregünkkel megütközött és a mindenható segítségével futásra kényszerült. A mint kedvesség az idemellékelt iratból bővebben értesülhet.

Mivel ez a győzelem nekünk és az egész kereszténységnek kétségen kívül javára szolgál, nem mellezhettük, hogy ezt kedvességnek barátságosan tudtul ne adjuk, valamint, ha más (győzelem) következik ebből, és értesülünk róla, szintén elvárhatja (a hírüladást), és e mellett barátsággal és császári kegyességgel vagyunk kedvesség iránt. Kelt császári várunkból, Prágában, augsztus 14-ik napján, 601 esztendőben. Római (császári) uralkodásunk 26-ik, magyar uralkodásunk 29-ik, cseh uralkodásunk szintén 26-ik évében.

Rudolf s. k.

mischen im sechsundzwanzigsten, des Hungarischen um neunundzwanzigsten, und des Böhaimischen auch im zehundzwanzigsten.

Rudolf m. p.

Kivülről: Dem hochgebornen Joachim Friedrichen Marggraven zu Brandenburg, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden Hertzogen, Barggraven zu Nürnberg, und Fürsten zu Rugen, des heiligen römischen Reichs Ertzcammerern, unsern lieben Oheim und Churfürsten. Cito. Cito. Cito.

Mellette:

Kurzer Bericht des in Siebenbürgen am 3 Augusti ao 601. fürgangenen Treffens aus den ein khombenden Schreiben und beschehener mundlicher Allation.

Als Sigismundus Bathori sich mit allem Volekh was er in Siebenbürgen aufbringen möget, wie auch mit ain Thails Türggen, Tartern, Pollackhen und Moldawer etwa bis in 30 mille starck versamblet befunden, und gegen der Siebenbürgischen Grenzen sich als ein Feindt mit Geschüz und Kriegsapparat erzaiget, ist Herr Georgio Basta und Michael Weyda sambt der Kay. May. bey sich gehabt Kriegsvolkh, so in allen bey 20 mille Mann zu Ross und Fues sayn, auch aufgebrochen, und den dritten dieses Monats Augusti etwa umb neun Uhr vormittags an die Siebenbürgischen Grenzen

Fenséges Joachim Frigyesnek, brandenburgi fejedelemmek, Stettin, Pomeránia, a Cassubok és Vendek herczegének, Nürnbergi vágrófnak, Rúgia fejedelmének, a szent római birodalom főkamárásának, kedves rokonunknak és fejedelemmek. Gyorsan, gyorsan, gyorsan.

A beérkezett írásbeli és szóbeli jelentésből vett rövid hiradás az Erdélyben, 601 augusztus 3-án esett ütközetnek.

A midőn Báthory Zsigmond minden Erdélyben feltalálható népet és részben törököket, tatárokat, lengyeleket, moldvaiakat, körülbelül 30,000 embert, maga köré gyűjtött és Erdély határai felé tüzéséggel és hadifelszereléssel ellenségesen mutatkozott, Basta György úr is Mihály vajdával, és a vele levő császári sereggel, mintegy 20,000 emberrel, lovassal és gyaloggal megindult, és augusztus 3-án 9-órákor délelőtt Somlyótól 1 mértföldnyire a Meszes hegynél, az erdélyi határon szerencsésen és zavartalanul átjött a hegyek szorosán. És midőn Basta úr látta, hogy az említett Báthory seregé-

bei dem Berg Mezes am Meil Weges von Somlio glücklich auch in der Eng solcher Perge unverhindert durchkoben. Und wie Herr Basta gesehen dass gedachter Bathory mit seinen Hör auch allda herkommen, und er die Perg einzunehmen understehe, hat er alsbalt mit der Reutterey und den teutschen Fuess volckh auch ein hohen Berg nachens zum Feindt eingenohmen. Darauf warf der Seits strachs und in grosser Hitz bis um vier Uhr mit dem groben Geschüz. and skaramuziern, ist certiert worden. Da aber der Feindt sich etwa zurückgewendet und Herr Basta demselben mit teutscher und Reutterey auch teutschen und walachischen Fuessvolckh an ainer Seitten des Bergs zugeruckht, der Mihal Weyda mit seinem Volckh und den walachischen Reuttern herwerts des Berges gegen der Sonne Niedergang angriffen und hierdurch den Feindt bald über die vierzig Stuckh Geschüz abgedrungen worden, hat er sich endlichen getrennt und in die Flucht begeben. Die Nacht hat die unserigen zu bald überfallen, sonst hätte man dieser seits stärcker nachgesetzt. Doch haben die Heuduggen vast die gantze Nacht nachgeiagt, und haben als die Kayserlichen, dem Allmächtigen sey Lob, das Velt und die Victoriam erhalten.

Der mainaidigen Siebenbürger, auch Türggen, Tarttern, Pollaggen und Moldawer sein allem Ansehen

vel szintén idejött. és a hegyeket el akarja foglalni, ő is lovasságával és német gyalogságával az ellenség közelében egy magas hegyen foglalt állást, mire erről az oldalról a nehéz ágyúkkal és csatározva 4 óráig harczoltak nagy hevességgel. A mikor pedig az ellenség kissé hátrább vonult, az egyik oldalon Basta úr német lovassággal, német és oláh gyalogsággal a hegy egyik oldaláról közelebb vonult hozzá, Mihály vajda pedig népével és az oláh lovassággal napnyugat felől, a hegyen innen, támadott. és ez által csakhamar mintegy negyven ágyút vettek el az ellenségtől, a ki végre is megvált (helyétől) és menekülésre indult. A mieinket az éjszaka gyorsan lepte meg, különben erről a részről erősebben üldözték volna az ellenséget. De a hajduk egész éjjel üldözték, és, hála a mindenthatónak, mint a csatamezőt, mint a győzelmet, a császáriakkal együtt megtartották.

Az esküszegő erdélyiek, törökök, tatárok, lengyelek közül, úgy lát-szik. 10,000 ember esett el, a mieink

nach bey 10 mille geblieben, bey den unserigen über 150 Mann mit, darunter auch niemand Fürnehmer alls der Oberist Leutenant Heumayer genannt. Sigismundus hat sich, soviel man nochwissen könne, mit der Flucht salviert. wer aber sonst von den fürnembsten auf seiner Seitten geblieben, wais man noch nit.

Das Geschütz, so mann bekhomben ist in allem, klain und gross, bey 50 Stückhen, neben ansehlichen Peuthen.

Von Fahnen seyn 110 der Kay. Maytt. überschickht und heut dato öffentlich præsentirt worden.

Sonsten seyn auch dem Michael Weyda aus Walachey zeittungen kommen, das daselbst das Landvolckh Iren neuen Wayda, welchen der Polnisch Kanzler vor diesem mit Gewalt eingesetzt, und des Heremiæ Weyda, des Moldawers Bruder ist, allerseits ausgejagt haben, und Ihm Michæl wieder für ihren Weyda. Deswegen dann der Hyeremias den Sigismundo umb Hülf geschrieben hatt. Was aber ferner aller Orten folgen werde, das würdet die Zeit bald mitbringen, weil Er Basta mit dem ganzen Hör, gegen Clausenburgk zuerickhen entschlossen gewest. — Prag den 14. Augusti Ao 601.

közül nem több 150-nél, ezek közt senki az előkelőbbek közül, mint egy Heumayer nevű alezredes. Zsigmond, a mint eddigelé tudják, megmenekült, és eddigelé ismeretlen, hogy az ő főemberei közül ki esett el.

A zsákmányolt ágyúk száma apraját-nagyját összevéve, vagy 50 darab, tetemes egyéb hadizsákmánnyal együtt.

Zászlók közül 110-et küldtek ő felségének, ezeket a mai napon nyilvánosan be is mutatták.

Egyebekben Mihály vajdának Oláhországból az a híre érkezett, hogy ott a lakosság az új vajdát, a kit a lengyel kanczellár rendelt helyette, és a ki Jeremiás moldvai vajda fivére, elkergették és Mihályt ismét vajdájukká fogadták. Ezért Jeremiás segítségül írt Zsigmondhoz. Hogy azonban mi fog történni, azt az idő rövidesen megmutatja, mert Basta egész seregével Kolozsvár felé szándékozott vonulni. — Prága, aug. 14. 1601.

II.

Hamzabek János levelei a jolsvai és rátkai bírónak.

(16. század.)

Tu judex de Joswa visis litteris præsentibus statim ad me venias, et te mihi subdes, nam id bene scis, quod duo principes et domini simul regnare nequeunt. Si vepo tu ad me non venies, ego ad te veniam, nam ego sum pauper miles et servitor, libenter tibi inserviam, si tu ad me non veneris. Illud quoque tibi mando, ut pertinentias istas omnes tecum adducas, si antem non veneris ad me, quicquid tibi evererit, noli mihi id postea imputare. Porro etiam judici de Ratka idem significes, nam et ipsi id mando, quod tibi ut scilicet cum pertinentiis ad me veniat. Hæc nolite subaudire. — Ego Joannes Hamzabek qui post cæsarem magnus dux sum, et Füleki et Zecheni possideo.

Kivülről: Hæ litteræ dentur judici de Joswa et judici de Ratka.

Kelet nélküli, XVI. századi irás.

Országos levéltár. Missiles.

Te jolsvai bíró, látva ezt a levelet, azonnal jöjj hozzám, és hódolj nekem, mert jól tudod hogy két fejedelem és két úr egyszerre nem parancsolhat. Ha pedig te nem jössz hozzám, én megyek te hozzád, mert én szegény katona vagyok és szívesen szolgálok neked, ha te be nem jössz. Azt is meghagyom neked, hogy minden tartozékodat hozd el magaddal, ha pedig nem jössz, bármi is történik veled, én ezentúl nem vagyok oka. Ezenkívül a rátkai bírónak is add tudtára, mert annak is azt parancsolom, a mit neked, hogy tartozékával hozzám jöjjön. Ezt pedig ne hallgassátok el. Én, Hamzabek János, ki a császár után nagyvezér, Füleki és Szécseni ura vagyok.

Kivülről: Ez a levél adassék a jolsvai és rátkai bírónak.

III.

Anno Domini 1558. Feria secunda post festum divi
Benedicti Abatis (márcz. 28.)

Racio Inventariorum circa ingenia attinentia, per me
Markom Szavich vice castellanum Castri Egerwara facta.

Item kez por wagon tuna XII.

Item haram ber sak wagon az ketteÿben walamÿ kewes por wagon.

Item haram zakalos töltő sakocha wagon tellek poral.

Item Az waszakalos golobis wagon 383.

Item on pwska golobis wagon kez 108.

Item kez kis tarazknak való globus wagon 12.

Item mosar patanthiuban walo kez globus wagon 24.

Item pwska forma wagon 7.

Item pwska tiszteto vas 9.

Item pwska palazk zarwobol chynalt 2.

Item ket tabla on es egy darab.

Item zakalos wagon 21.

Item kezy pwska wagon 8. Az negh pwska Zychy wram hazaba
wagon mynd formayawal s mynd palazkyawal es eg tunya porochkawal.

Item eg seregh bantoban wagon negh kys zakalos zabaso.

Item Agwhoz walo lanch 2.

Item Agw zekerenek mynden zerzama megh wagon chak hog megh
karyka heya wagon.

Item eg mosar pathanthw 1.

Item eg oregh tarazk zerzamawal 1.

Item ket kys tarazk ot fen az toromba.

Orsz. lev. Limbus. Militaria 4.

Dr. KÁRFFY ÖDÖN.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Esküvés.

OGY azért ezen előttem ell olvassott es tölem jól megh értet articulusokat¹ minden csikelyeiben hiven emberül, s álhatatossan megh tartom igazán fogadom ; Isten engem ugy segélyen és a szent evangelium Jesus Xtus Urunk által Amen.

Seqvuntur variæ formulæ juramentorum.

Supremi vigiliarum præfecti.

Én N. N. esküszöm ezen közönséghez punctumok és articulusok mellet, hogy ezen tekintetes regimentünknek nem csak mindennemő emolumentumára s tisztességhére igyekezem, de történendő hadi s egyéb szolgálatokban is az kiadandó parancsokhoz képpest eghéz tehetségembül olly industriával s ferverral alkalmaztatom és viselem maghamot, amit (igy!) Főlséges Urunk hasznját legjobban elől mozdithatom, kárát pedigh ell távoztathatom, mindenekben előmben tétetet oberster s oberstlaidinontis urunknak respectusát és rendeliseket illyendő engedelmességgel magham előtt viselvén. Valamint hogy Isten engem ugy segélyen és a szent evangelium Jesus Xtus Urunk által.

¹ Az előző fejezet a «Hadi Articulusok»-at tartalmazza hatvan pontban. Ennek közlését azonban feleslegesnek tartottam, mert a régi hadi czikkek több ízben megjelent szövegétől (Lásd Hadt. Közlemények 1891. évf. 569—574 lap. 1892. évf. 415—419., 1893. évf. 557—564. s végül jelen évfolyam 256—260. la p.) egy-egy szóban különbözik mindössze.

Capitanei.

N. N. esküszöm ezen hadi articulusok mellet, hogy ezen tekintetes regiment abban concredált compagniámnak javát és böcsületit propagálni nem csak, de az interveniáló hadi s más féle szüségheş szolgálatoakat is oly punctualitással minden erömbul observálljom és vighez viszem, amint Fölséges Urunk hasznat feö képpen gyarapíthatom, kárát pedig evitáltathatom. Elömben helyhesztetet oberster, oberstlaidinont, oberstvachtmaister urainknak illendö parancsolatinak és rendelisinek minden respectussal engedelmeskedvín. Isten engem ugy szegillyen és a szent evangelium Jesus Xtus urunk által.

Locumtenentis.

N. N. esküszöm ezen hadi rendelisek mellet, hogy az tekintetes regimentnek java hire s neve fönt tartásában, a közt pedig kapitan uram után a compagniára való jó gondviselisben és minden occurálható hadi s afféle hivatalyos szolgálatokban oly zelussal és emberséggel foghom magamot viselni amint Fölséges Urunk hasznát föképpen szaporidhattom, kárát pedig leg inkább ell térithetem. Elömben rendeltetet oberster, oberstlaidinont, oberstvachtmaister s kapitan uraknak parancsolatihoz minden fégyelmetességgel kötelysesseghem szerint magamat alkalmaztatom, Isten engem ugy szegillyen és az szent evangelium Jesus Christus Urunk által.

Vexilliferorum.

Prævia instructioja és szüségheş tudományja, hogy az obersterinek, oberstlaidinant, oberstvachtmaister s egyéb elöte járó tiszteknek respectusit böcsületit mind önnönmagájét fönt tartván s azok parancsolatinak illendö képpen obediálván ezen reá bizattatot lebegö jelire az Compagniának, az zászlóra, oly gondot viselyen, hogy valami kár s defectus abban ne essík: aztot a mezöben vagy akármi más occasiokban az ellenség ellöt kezibül ki ne bocsássá, hanem maga visellye és ellenkeziseken, harcokon lebegve maghossan fell tarcsa, hogy az alatta valói láthassák, ahoz, talány ell vitetik volna, alkalmaztatassák magokat, mellyek közt kisseb légyen a zászlóját darabokra szaggattatni söt inkább magát abban bele takarni és avval együt az életit is elveszteni hogy sem az ellenséghet abban részesültetni, mert ugyanis nagy és reprehensibilis csuf és gyalázattyára válik, ha minden

méltó ok nélkül ex pusilanimitate az zászlóját ell veszti és az még életit salvállya a honnénd :

N. N. esküszöm azzal hitem szerint fogadom, hogy ezen kezemben adatot s reám bízattatot zászlónak mind emberséghez és böcsületes hadi ember gondgyát viselem, a mellyet minden tétovázás nélkül olly formán amint fölleb instruáltattam mint halalig meg áll yok és utolsó csöp víremíg megh őrizni s oltalmazni foghom ; Isten engem ugy szegélylyen és az szent evangeliüm Jesus Xtus Urunk által.

Gregariorum.

Mi vagy én (ut occasio) fogadgyuk és igaz hitünk szerint esküszünk az mindenható Ur Istenre tellyes Szentháromságra ezen testi fogadásunkal : hogy a mi Fölséges Római császárunknak Magyar és Cseh országi király kegyelmes Urunknak és a szentséghez római birodalomnak híven szolgáljunk. Eő Fölséghe miat minden nimő Generalisoknak és tisztviselőknék, mellyek most vagy jövendőben eő Fölséghe kegyelmes akarattýából vannak és lesznek, engedelmeskedünk és valamint eő Fölséghe neveléssel parancsolni fognak híven véghez viszük ; nevezet szerint s kivált pedig oberster, oberstlaidinant, oberstvachtmaister egyéb tiszt uraiméknak szavokat megh fogadgyuk és azoknak böcsületeket, tiszteleteket fönt tartjuk : Macsérozásban, strásákban és egyéb hadi hivatalyokban az ellenség, elejben s elleniben, ütközetekben, várok megh szálásában, ostromokban, csatágban s más törtínetekben ejel s nappal, mint vizen, szárazon, gyalog és lóháton, valamint a dolog magával hosza és fölséges Urunk szolgálattya kívánni fogja, derekassan és emberül magunkat viselni fogjuk. Ezen előnkben adot hadi articulusokat minden punctumiban megh tartjuk, ha Fölsíges Urunk és szentsíghes római imperiumnak ellenségi ellen szolgálatunkat megh nem vontuk és azokkal mi szövetsíghet vagy barátságíghet nem vettünk, sőt minden tehetsíghünkül böcsületesen és vitizül ellenek harczolunk és hadakozunk : soha regimentünkül compagniáktul avagy seregünk és zászlónktul ell nem távozzunk ha nem azokkal együt maradunk, jelen leszünk s velek egyet értünk, minden törtínetíghé szolgálatokban magunkat elő állíttjuk és azokban engedelnessen híven és alhatatossan valamint emberséghez és böcsületes jó vitéz emberhez illik, ell járunk, erőnk és életünk fogyatig. Isten minket ugy szegélylyen és a szent evangeliüm Jesus Kristus Urunk által.

Imádsága akár mely vitéznek.

Örök mindenható Ur Isten Mennyei Attya, éne a te sz. akaratodból itt vagyok ezen külső állapotban, kötelességem szerint fejedelmeknek szolgálattýára, bizonyos lévén benne ezen engedelmisségem teniked is tecsisedre légyen, de mivel azt is bizonyossan tudom, hogy mint hadakozó, vagyis hadi ember senki sem üdvezülhet, hanem egyedül mint igaz keresztén; azért ezen engedelmisségemben, mint valamely jó cselekedetemben éppen nem bizakodom sótt inkább tiszta igaz szévémből hiszem, hogy csak az te édes Fiadnak az én Uram Jesus Kristusonmak drágalatos szent vére, melyet érettem ártatlanul ki ontot, váltot megh. az is üdvözléttethet; arra kívánok tehát ezen előttem levő hadi szolgálattomban s mindenkoron is élni s halni, téged én ídes Istenem buzgóssággal kérvén tares megh és erősiesced az ezen hitemet az te Szent Lölköddel s adgyad, hogy minden rosز erköleset s kegyetlensighet ell távoztathassak és az ártatlanokon szanyákodhassam: ellemben kegyelmes uram ellensigi ellen kemín és bátor szivem, jó eghissighe m s állandó vígh kedvem lehessen, hogy az által az hazának oltalmában s gyarapodásában princípálisom igaz igyének fönt s-megh tartásában pedigh akinek ezen hadakozásban szolgálók mint böcsületes vitéz ember emberkedhessem, az Te szent nevednek dücsösígire, lölkömmek pedigh örök üdvössígire, az Ur Jesus Kristus által. Amen.

Közlí: Dr. TóTH ZOLTÁN.

.II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizenhatodik közlemény.)

A' Regiment Esküvése.

Mi N. N. esküfzünk a' Mindenható Istenhez, személlünkben igaz esküvéffel, mind azokra, mellek nekünk parantsoltatnak, és mi, a' mi hivatalunkat illeti; Elöször, a' mi Fölséges koronás Királynénknak, MARIA THERESIÁnak, mi kegyelmes Aszfzonyunknak, kit Isten oltalmazzon: az után a' Mi Föinknek; minden Respectus és engedelmséggel az ő személlyekben lévén, azok Orrderjeit, parantsolatitt, vagy Marchban, vagy Strásán, vagy más szolgálatban, nappal és éjjel megfogadgyuk, és kézfzgek lefzünk az útközetekben, az ellenség ki-tsapásiban, tsatákban, Vár-viváfokban, vagy egyéb alkalmatofságokban, vala-

mint magokat elő-adgyák, fozgálattýára Fölséges koronás Királnénknak, mint Iften félö Vitéz férfiak, mint Tifztek és hiv hajdukhoz illik, és a' bötsüettel egyez, magunkat meg-mutattni, az el-olvaftatott 's-publicáltatott Articufokat tellesfégeffen meg-tartani, és a' Királnénk ö Fölsége Orzfági 's birodalmi ellenségi ellen, minden bátorsággal és mentség nélkül, kötelefségünknek eleget tenni, femminémü Correspon-dentiát az ellenséggel nem tartunk, és foha Regementünk 's Záfz-lónktúl el nem állunk, hanem annál meg-maradunk, és az alatt holtig mindenkor minden tehetségünkül, igazán magunkat jól visellyük, a Tábórbán, Garnizónban, vizen és szározon, vagy más elő-adandó alkalmatosságokban, Ö Fölsége koronás Királnénk, Orzfágai és birodalminak, meddig erönk és életünk fozgál, magunkat hiven meg-mutattyuk.

Iften minket ugy-fegélyen, és az Ö Szent Evangyéliomja.

Némelly Hadi Bölts Intéfek.

- 1 El-kerülhetlen fzükség nélkül, fenki magát nyilvánóság Háboruban ne erefzfe, mivel ez Auguftus Tsáfzár itélete fzerint auy-nyit téfzen, mint Aranyos-horoggal horgáfznyi; hanem, midön Hadakozás által, a' Békeffég, kereftetik.
- 2 Hogy ha az Ellenség az Orzfágban bé-tsap, a Paffusok peng jól provideálttakk, jobb bizonyos és alkalmatoflabb ideig, a' Város és Sántzokbul ötett károsittani, mint fem véle mingyárt meg-üt-közni, mivel annak fzerentsétlen kimenetele után, könnyen az egézf-Orzfág, nagy veszedelemben ejthetik.
- 3 Jó avval tartanyi, ki a' mi Ellenségünk jó-akarójja, hogy igy ezen barátság erejével, annak indulattya és akarattya annál-könnyebben, értehezettethék.
- 4 A' Hadi-Sereg az Eröffégben magát bé-ne zárattalla, hogy igy azon kívül fzaad keze lehellen, és mindenütt az Orzfág Oltalmazását, úgy az Ellenség el-üzését lehetséges móddal fzezezhelle.
- 5 Kinek nagy-ereje nintsen, és Néppel nem toldhattya, annak igyehezete ne legyen, hogy Háboruban fok Váarak és Eröffégek alá fzállon, mivel az által gyakran a' Tábör nagy ereje el-romoltatik és majd femmi ollas a' Háboruban nem találhatók, mell által annak hatalma könnyebben meg-lankadtaffék, mint ha az Eröffégek alatt fokáig köll hevernyi.
- 6 Jobb oll Eröfféget, mell az Orzfág oltalmára föl építettett,

- probált és gyakorlott jobbágyokkal, mint vidéki néppel, meg rakni.
- 7 Hogy ha valamell Tábornak nintsen kedve az Űtközethez, avval ellenségének nagyobb fzarvát támaszt, és így az Armáda vezfedelem nélkül nintsen.
- 8 A' Tábor, hogy ha fokáig egy helen fekűnyyi, tehát. egélléges helre állitaffék.
- 9 Oll békeffég, mellett az ember pénzen meg-vehet, fzozás fzerint nem telik annyiban, mind ha hozfszas hadakozással kölletik áztot szerezni.
- 10 A' háborunak ritkán fzozott oll-ki-menetele lenni, mint a' minéműt az ember vélt.
- 11 Ha az ellenség az Országbul ki nem vetetődhetik, azon köll iparkodnyi, miként lehesffen annak-Országában, vagy külső Quar-tirjában bé-tfapni, hogy így kinfzeritessék annak legittsége menni, és így az Országbul ki-takarodni, vagy penig erejét el-olftani.
- 12 Soha az ellenséget meg ne vesse fenki, ha szintén magát teteti-is mint ha félne, mivel nem tudhatni, nem de nem fortél vagyone alatta el-rőjtve.
- 13 Hogy ha a' Hadat Comandirozó, Artzélottyaait és Erőffégeit maga megfzempléli, tehát mindeneket nagyobb félelemre és vigyázásra ősztőnoz, a' mint-is a' hibányofságot jobban tapaszthalhattya, és így hamarébb eleit veheti.
- 14 Midőn nagy Erőffégek Vittattnak, tehát a kűrnűl fekvők és oftromlók; az étzakai-ki-tsapáftul leg-inkább tartsanak, és arra Egi háborukon úgy sőtétt étzakakon, annál jobban vigyá-zonak.
- 15 Etzaka, leg-főkép háboru időben, az Erőffég egyik kapuja fe nyitaffék meg, hanem ha bizonyos nagy-okai volnának, és az ember valoban tudgya, hogy ki légyen az, a' ki bé-kivánkozik, és akkor-is elegendő vigyázással, mivel vaktában hinnyi, nem illik.
- 16 Jobb hadierejét az embernek ennyihány részben venni, hogy fem együtt tartanyi, ne talán az élés el-fogyásával szűkséget annál hamarébb szenvedne, és el nem tartatthatnék.
- 17 A' Tábert egy könnyen sántzolás nélkül pufztán nem köll hagyni, ha szintén a' vezfedelem oll nagynak, nem láttatnék-is.
- 18 Fortélos békeffég kötéfi háboruban fo ha meg ne vetteffenek ha szintén a' fegyver diadalma tapaszttaltattnék-is.
- 19 Az Egyenetlenség és Vizáلكodás könnyebben el nem távoz-

tattatthatik, hanem ha a' népnek fűzetése és táplálása hefeffen ki-
szolgáltatik.

- 20 Ha valamell Tábornak az' űtközet alatt segittsége érkezik, avval az ellenség gyakran meg-rémittetik és némelkor meg-is fut-
tamtatik, leg-inkább ha bizonyoflan nem tudhattya a' segittség
fzámát.
- 21 Leg-inkább akkor köll az Ellenségre űtnyi, midón leg-bátrab-
ban vagyon.
- 22 A' Tábor Fő-Vezérje személlýére, mindenkor jó-vigyázás legyen,
ki-is magát egy könnyen vefzedelmnek ne-botsálla, mivel Ó az
Armáda (mint-egy Lelke) a' mint-is a' fzeréntsétlenség leg-nagyobb
akkor, mikor a' Fő elnyugfzik.
- 23 Jobb a' környűl-vett Erösségnek inkább segittséget nem-igérni,
mint fem ajánlanyi, és azztat meg-nem tartanyi; mivél ez által a'
benn lévők meg-tsűkkennek, és így az egyezésre nékiek alkalma-
tofság adatik.
- 24 Hogy ha az Armádánal, az Ellenség felűl valamell réműlés
akarna fűl-lobbani, tehát a Tifztek, egyben-hivatásával idejen, meg-
fujtaffék, és a' Népnek bátorság adaffék.
- 25 Ha Jobbágyok a' Hadi-fogáfokban jól-gyakoroltattak, és ahoz
szoktattak, azokkal mindétig jobb az Ellenségre menni, mint fem
vidéki külsőbeliekkal.
- 26 Az Ellenséget étzaka hi hivni, és arra űtni, vefzedelmes, leg-
inkább ha a' hel és földnek fekvése nem tudatik.
- 27 Igen nagy fűrtél az, ha az ember, reménségén kivűl uj talál-
mányókkal és vidéki szerfzámokkal az Ellenségre mehet. mivel
ahoz magát egy hirtelen fűl nem találhattya, és nékie ellent nem
álhat.
- 28 Ha a' Tábor Fő-Vezérje magát népére kívánnya bizni, azok-
kal hiven bánnyék, és nékiek elégséges eleséget szerezzen, mivel
ez által kedveket nyeri, és így nem tsak teftyeket hanem akarat-
tyokat és szíveket magákoz vonfza.
- 29 Mihelelt az Ellenség az Orfzágban valamel erőfféget el-foglalt.
a' közél lévő erőffégek jobban meg-rakadtaffanak, és a' mi fűűk-
séges, rendelteffék hogy így, ha tovább akarna terűlnyi, igyeke-
zettye végben vitele, nékie annál inkább fuloffabb legyen.
- 30 Hogy ha az Armáda Marchbann vagyon, mindétig valamennyire
lehet. Lovasok előre küldetteffenek, kik az ellenség állapottyarűl
elégséges hirt foghaffanak.
- 31 A' Táborban az embernek magában el-végzett fzándékát, el-

- tökéllett akarattal végben vinni, nem illik; hanem ha az idő mivolta egyfzer-is mind javáslaná: Mivel alkalmatlan időben, a' fzerentsét fartattni, jele a fzerentsétlen meg-vakittatott elmének.
- 32 Ha ki ellenségét éhség vagy más erőfzakkal gondollya meggyőzni, nem tselefkzik helesen, hogy szándékát hartzra foltaffa; hanem há szorongató okai volnának. Kinek penig erőfsebbel vagyon dolga, mellet fokára el-nem állhot, annak inkább minden szándékja a' légyen, hogy ellenségével hartzban meheffen, várván Isten után a' fzerentsétül.
- 33 Mindétig az ellenségre vigyázó szemmel köll lenni, és annak iparkodáfit szüntelen vizsgálattni, ha szintén még távul volna-is.
- 34 Ha valamel szomfzéd Fejedelem vagy Tartomány, nagy hadi erővel készül, azonnal köll szorgalmatoskodni, hogy annak szomfzédgyai idején jóakáróvá tetettefennek; ha penig ez nem lehetne, tehát elégséges védelmezés ellene kéfzitteffék.
- 35 Hogy ha az Ellenség-Országában nagy-Erőffégek meg vetettek, tehát a' fegyver-viselő népnek ne- legyen szabad prédálni, ha az ember azt kívánna hogy a' több erőffégek-is magokat megadgyák, és vakmerőn, mint kétttségben-eftek ne-oltalmazzák.
- 36 Jobb mindétig a' Hadi népet eleinten a' dolog és nyomorúsághoz szoktattni; mintsem a' henyélés és dobzódásra nékiek Izabadságot adni, 's-az után a' munkára fognyi.
- 37 A' hadakozásban azért nem köll meg-döbbennyi, ha szintén valami fzerentsétlenség találná-is magát elő-adni; mivel gyakran a' fzerentse megváltozhatik, és némelkor a' midőn leg-vefzedelmefebbnak láttatik lenni; a' hol penig se fziv, se elégséges segedelem nintsen, ottan minden, vefzedelem alatt forog.
- 38 Ha az ellenfég meg-veretik és meg-futtamatik, aztatt minden kéfedelem nélkül köll kergetnyi és nyomoznyi; a' Hadi-népnek penig mind addig prädálni ne engedteffék, meddig az ellenség tellefféggel meg nem veretett.
- 39 Az ellenségre mentül hamarébb lehet, reá köll ütni hogy magának annyi időt ne nyerheffen, mell alatt erejét és segittségét egyben vehelle.
- 40 Hogy ha valamell Hadi nagy-Ur okos és ditséretes tselekedett, végben viszen, avval ne lokat törődgyék ha szintén némellek nem ditsérnék-is, ámbár bal itélettel volnának-felőle.
- 41 Valamel nagy-Erőffég hogy ha meg-vétetik, tehát a' lakofinak fegyver ne engedteffék, leg-inkább ha már a' viaskodáft meg-szokták és a' fegyverrel tudnak bänni.

- 42 A' szorgalmatos és gyakor kémlés által, fokfzor a' Hadban több vitetik végben, mint kézi erővel.
- 43 Jobb az Ellenség népe között némel kémeket penzel megnyerni, mint sem maga nyájából valakit rendelni; ha pedig ez meg nem lehetne, és az ember elégségesen nem bátoríthatatnék. tehát némellek az ellenfélghez mint főkevények által küldetteffenek, hogy így azok által, minden igyekezeti és indulati az ellenségnek, ki-tanultatthaffanak.
- 44 A' Battalliom rendelésében, leg-inkább arra köll vigyázni, hogy arra vagy oldalt, vagy pedig hátul az ellenség ne-űthessen: Ugy a' Squadronok-is távul egy-máftul ne-essenek, hogy így a' gyöngébb és vefzedelemben lévő rész, annál hamarébb, meg-fegittet-heffék.
- 45 Hogy ha az ember, Ellenfélgével akar hartzolnyi, tehát annak ereje tsekélnék ne-tartaffék, hogy így ez által a nép ötett könnyű vára ne végye, sött úgy kölletik magát vifelhnyi, mintha két annyi erővel volna.
- 46 A' Tábor Fő Tifzte mindeneknek fölötte a' Gabonára szorgalmatos gondviseléffel légyen, hogy az kéz-fakartva el-ne pazaroltaffék, vagy rontaffék.
- 47 Ha ki valamell Erőfféget meg-akar szállani, jobb arra minden erőből útni, mint sem kevés erővel az alatt fokáig heverni.
- 48 A' Táborban mindétig jó-vigyázással köll lenni, mert az ellenségnek, bár szintén távul volna, nem köll hinni.
- 49 Az Útközet elvesztését, nagy vefzedelem szokta követni, azért egy hirtelen dolgát az útközetre fenki nebizza, leg inkább ha a' fzerentsétlen kimenetelen az egéff Ország romlása forog.
- 50 Az Ellenség ellen gyalázatos rágalmazáft nem illik mondani; mivel az által nem hogy meg-veretnék, hanem még jobban föl-ingereltetik, és görjedez.
- 51 Hogy ha szintén leg-jobb katonái volnának-is az embernek, de ha próbált Tifztek velk nintsenek, kik őket tudnak igazgatni, tehát minden héjános és vefzedelmes.
- 52 A' meg-fzállott Erőffégnek idején köll fegittséget küldeni, leg-inkább ha hallatik, hogy az, a' kire az Erőffég nagyobb dolgai bizva vannak beteges, vagy meg-halálozott.
- 53 A' vakmerőség a' Hadban ritkán fortélos, ha pedig a' dolog már minden reménségen kívül volna, tehát a' batorságos hirtelenség, fokfzor minden tanátskozáft meg-elöz.

- 54 Ha az ember a' Prædat és nyereséget igen óhajtya, az által a' győződelem fokszor el-veztetik.
- 55 Soha fok-féle ellenséggel föl ne köfs, hanem minden tehetségébül azon fzanédokskodgyál, hogy némellekel fzip fzerével meg-békélhefs.
- 56 A' Tábor, mindétig, ugy az ellenség; mint maga erejét és mi-voltát illik hogy jól-tudgya.
- 57 Ki Hadakozását ugy folytattya, hogy el-akarja vezteni, annak mindétig valami nyereségre alkalmatofsága vagon.
- 58 Ha az ellenség igen pattog, jobb előtte kevés ideig félre állányi, és vigyázni, hogy igy valamell fortélya el-nyerettetheffék.
- 59 Hogy ha a' Fő Hadi-Tifzt el-fogatik, vagy kezd kétségeskedni, és vízfza vonyódni, az által az egézf Tábor fzive el-esik, és igy nagy vezedelemben forog.
- 60 Ha ki a Hartzhoz előbb föl-készül, az a' máfikának félelmet okoz, gyakran ennek fortélyát meg-előzi.
- 61 Valaki máffal kevéségbül hadakozik, annak ritkán fzikott fzerentséjje lenni.
- 62 Ha ki igen tüzes az ellenségén bofzút állani, annak dolgai fokszor rofzul folnak.
- 63 Illik, hogy a' Fő-Hadi Tifzt, Fő-Tifztei indulattyát, hajlandóságát, fzigalmatofságát, erkőltsét, és tehetségét, jól föl-vegye, hogy igy tudhafs, mindenikére hogy mit és mennyit bizhat.
- 64 Mire az ember a' Háboruban nem kinfzerittetik, arra egy hirtelen fejét ne vesse, hanem ha látná annak fzerentsés ki-menetelét.
- 65 Ha a' nyilvánfagos űtkőzet el-veztetik, és a' meg-vert résznek tartalékban fris népe nintsen, mellet magát ujra megerőfithesse, tehát a' vezedelem annál nagyobb.
- 66 Az fzikás fzerint a' Háboruságot hozfzabbittyá, kinek már ellensége kezében volt, és még-is el-bottsátya.
- 67 Ha a' Hadi Fő-Tifztnak valami fzerentsétlensége vagon, vagy népe vezedelme felül tudófittatik, tehát fzomoru és kétségesnek ne láttaffék, hanem mindétig bator szívét mutaffa.
- 68 Hogy ha valamell Erőffég Oftrommal meg-vézetik, tehát minden váláfztás nélkül a' benne lévőket nem köll le vágni, hanem mindeneknek előtte azokat bántatlan hagyni, kik nem fegyverviselők, és házaikban találtattnak; de leg-inkább a' Fehér népet köll ój'ni. máskülőmben erre az Armádának nagy fzerentsétlensége fzikott következni.

- 69 A' ki dolgát a' Háboruban egyedül a' Szerentsére bizza, az vezedelemben forog, és ritkán tart fókáig.
- 70 Vidéki hadi fereget az Eroffégben hagyni, éppen nem tanátsos, ha szintén jó-barátságát mutatná-is.
- 71 Ha a' Háboruban egyedül a' Tifztség azoknak adatik, kik nagy nemből valók, és nem a' kik arra alkalmatoffak, tehát ez által az egéfsz Tábor hibányos.
- 72 A' Fő Hadi Tifzt nagyobb szorgalmatofsága a' legyen, hogy Armádájának mindétig ugy vifelle gondgyát, hogy arra véletlen rá-ütés soha ne leheffen.
- 73 Ha az el-foglalt-Orfság lakofi szivét ki magához vonni kívánnya, a' győző fél Szerentséjével és győződelmivel soha ne kevédkedgyék.
- 74 Hogy ha az Országban belső háboru támad, tehát mindeneknek fölötte annak, fő várofa, vagy jobb Eroffégei, jó vigyázás alatt meg ne tartattaffanak.
- 75 Ha az Ellenségnek olly erőffége vagy hele el-foglaltatik, melben leg-inkább bizik, és a' hol Táboránuk és népének taplalására való elesége tartatik, tehát oda vagyon, a' mint-is Táborozása fokáig nem folyhat.
- 76 Hogy ha valamel Eroffég alatt fekvő Tábornak elégséges elesége, vagy szabad járása nintsen, tehát fokáig el nem álhattya.
- 77 A Győződelem után, nem jó igen bátran lenni, a' mint-is a' Strázsák rendeléfi meg ne lankadgyanak. hanem szorgolmatoffabban mint egyébkor föl-állittaffanak.
- 78 Dandár, vagy-is legittó fereg, (Retirada) nélkül, soha egy könnyen az ellenségre nem kől űtni.
- 79 A' Hadakozás nem annyira pénzeli, mint Mesterséggel, Okofsággal és a' katonák bátorságával szokott Szerentséffen foltatni.
- 80 Ki a' Háburuban magáért másokon föllul, ki-akar tenni, annak szükség hogy ifjújúságában oll Mesterségekben szorgolmatoffan oktattaffék, mellek a' Hadakózáshoz tartoznak.
- 81 Ki máft háborura őfztónóz, vagy arra alkalmatofságot ad 's kinfzerit, annak ritkán szokott Szerentséjje virágozni.
- 82 A' Fő-Hadi-Tifzt leg inkább akkor erefzfe a' Népét az ellenségre mikor kedve tartya, és kívánkozik a' rajta tett gyalázat vagy igazságtalanságerit bofzut állani.
- 83 Ha a' Táborban a' Hadi nép, Disciplina és mindennapi dolog alatt nem tartatik, nem tsak véle semmit végben nem lehet vinni; de rofzfaságnál egyebet nem tselefkzik.

- 84 A' Fő-Hadi-Vezér vigyázása (vagy Alansága) azt viheti véghez, hogy derék katonákból álló hadi sereg győzödelmét el-veztheti.
- 85 Hogy ha a' Fegyvervifelő sereg kemény Disciplina alatt a' Fő Hadi vezértől tartatik, tehát arra annál többet lehet bizni, a' mint-is az ollaténról az ellenség többet tart.
- 86 Ha a' Tábor meg-veretik, azért nem szükséges mingyárt meg-fzaladni; hanem a' mennyire lehet erejét magához téríteni, és az ellenséggel megént fzenben állani, leg-inkább hogy ha friss néppel magát egyben veheti.
- 87 Ha az Ellenség némelkor magát félénknek mutattya, és hátra vonyódik vagy meg-futamodik, nem köll nékie mindétig hinnyi, hogy rémült legyen, mivel ez gyakran akartva szokott meg-lenni, hogy így ez által a' Máfika alkalmatofabb helre tfallattaffék.
- 88 Hogy ha a' meg szállott vagy Ellenség által környül vett Erőffégnek, segítség küldetik, ezeknek bátorság, a' vivóknak pedig félelem okoztatik.
- 89 Valamell helnek oltalmazására, hogy az ellenségnek egy-könnnyen kezére ne kerülhessen, nem tsak jó Comendant, hanem értelmes Ingenieur-is kívántatik.
- 90 Hogy ha a' Fő-Hadi-Tifzt az Erőffég meg-fzállásában katonáit vig kedvel biztattya, és nékiek jó-reménséget ad hogy a' környül szállott helet majd győzödelmessen meg-vezzik; ellenben a' Vár Comendantya-is az ővéit bátorítsa, hogy az Ellenség iparkodáfit, majd ki-tsapáffal, és egyéb oltalmazáffal fennmivé teszik.
- 91 Ha némel erős helhez erővel jutni nem lehet, tehát aztót mindétig Blokada alatt tartván, éhséggel köll veztegetni.
- 92 Mennél keményebben az Ellenség Ostromol, annál bátrabban köll nékie ellent állani, mert így gyakran az Ellenség kedve el-efik és azt abban hagyja.
- 93 A' Tsata vagy hartzban ha a' nyereség 's-győzödelem igén idején véletik, hamar rendetlenség okoztatthatik, mely által az ellenség diadalmaskodhatik.
- 94 A' Tifztek egyenetlensége, fokszor az egész Armáda fzeren-tsétlenséget és a' győzödelem nagy akadállya.
- 95 Ollas Had, mell okos Fő-Hadi-Tifzt által vezéreltetik, gyakran többet vízf véghez, bár-fzinte gyöngébb, mint sem nagy erős sereg, ki tudatlan által igazgattatik.
- 96 Jobb mindétig a' közelebb lévő Hatalmafságokkal, mint sem vidékivel Aliancban lenni.
- 97 Azokkal, kik gyakran pártot ütöttek, nem jó tárffaságban lépnyi.

- 98 A Strázsák mindétig szorgalmatosan föl-állíttatának bár fsintén láttatik is, hogy az Ellenség két annyi erővel föllül halladtatik.
- 99 Oll népnek, mellnek természete szerint a Hadakozáshoz kedve és szerentséjje vagyon, fo ha háborura alkalmatóság ne adaffék, mivel a' nélkül-is ahoz magok hamar okot tálálnak.
- 100 A Fő-Hadi-Tifzt föl-fuvalkodott és kevéll ne legyen. hanem magát kedvellő és nyájjos; de mindétig Tekintetes maga-vifeléssel és gravitással föllekítettet.
- 101 Az ollatén Háború nem igafságos, mell a' régi szövettséget föl-bontya.
- 102 Akkor lehet az ellenségre legbátrabban útni, midón az utázásban vagy valamel tsatában meg-fárodott, és meddig magát még meg nem enyhítette.
- 103 Az ellenségnek, mihelelt az Országban lép, eleiben köll menni. és meg nem köll engedni, hogy valami elő-menetele leheffen, hogy így a' fortélt el-ne nyerhesse; de mind-azon-által jó vigyázással a' Táborni mindétig bé-köll sántzolni.
- 104 Akkor lehet bátran az Ellenséggel ujjat vonni, midón annak népe Uj, nem-gyakoroltatott, és még együtt nintsen; vagy midón annak Fő-Hadi-Vezérje beteg, avagy jelen nintsen: ugy midón más-felül tett győzdelem hallásával. félelemben hajtattott.
- 105 Sok áll azon, hogy ha az ember Ellenségének hatalmát és erejét, de leginkáb természetit és hajlandóságát föl-veheti.
- 106 Ha valamell Erőffég eleséget igen rakva vagyon, az által az Ellenség igen hozzájja szivatik, azért aztott titkon köll tartani.
- 107 Mindeneknek föllőtte ha lehetséges, ollatén Erőffégek foglaltatának-el, mellek által az Ellenségnek az-Országban Paffula lehetne, mely által-is aztot könnyen magáévé tehetné.
- 108 Ha az ember annak végére mehet, hogy az Erőffégben levő Comendánt a' pénzt igen szereti, aztot könnyen lehet meg-fzállani és el-nyerni.
- 109 Az Erőffég vivásában, a' Mathesis tudásával nagy hafzon hajtatik mind az Oltalmazás, mind penig a' vivásban.
- 110 Hogy ha valamell Erőffég az Ellenség által keményen szorongattatik, és onnand kívánnák őtet el-távoztatni, vagy annak erejét meg tsorbittani, tehát az Ő Erőffégei közül jobbikát köll meg-fzállani, hogy így kinfzerítették amaztot el-hagyni, és magáé-nak segittsége menni.
- 111 Az alkalmatóság a' Háborúban fokot teszen, azért aztot fo ha el nem köll mulatni.

- 112 Kinek telles hatalma vagyon a' Comandirozáshoz, az, az alkalmatofsággal jobban élhet, mint fem a' kinek Orderre kől várakozni.
- 113 Ha a' Hadi Fő-Tifzt az útközet vagy Oftromban maga jelen vagyon, avval a' nép bátrabban és frillebben hartzol.
- 114 Az Ellenségétül által-futottnak egy könnyen hitelt nem kől adni, leginkább ha valamell Fő-Tifzt.
- 115 Ha az Ember a' Népet szoros és vezedelmes helre vinni kinfzerittetik, tehát azoknak adomány és ajándék ígérteffék, hogy annál bátrabban rajta mennyenek és egy könnyen meg-ne futamodgyanak.
- 116 A' ki valamell Hadi Fejedelemtül gyűlöltetett, vagy kitől a' bofszu-állás tartó, egy könnyen Generálifsá ne választaffék.
- 117 Jobb mindétig az Ellenség-Orfzágában táborozni, hogy fem a' Magáében.
- 118 Az Ellenség szomfzédgyait, a' mennyire lehetséges, jó-akaróvá kől tenni, minek előtte az ember reá menne, leg-inkább azokat, kiktől legittségét várhatná.
- 119 Bár szinte fegyver nyugta, hogy Armifitium köttetett az Ellenséggel; de még-is vásárlás kedvéért annak fok népe egyfzer-is mind az Erősfégen, bé ne botsáttaffék.
- 120 Meddig az Ellenség, népét még lábön tartya, addig a' Regementeket föl nem kől bontani, se valamell népeket el-nem kől ofzlatni.
- 121 Sokfzor meg-történik, hogy a' Fő Hadi-Tifzt bár szintén az Ellenség ellen leg-jobb Hadi-kefzülettel lett légyen, de még-is felőle iratik és hireltetik, mint ha nagy kárt vallott, vagy sebefittetett, avagy penig meg-is holt vólna.
- 122 Ha az ember valahová titkon bé tfapni kívánkozik, tehát mind azok, kik ezen bé-útéft gátolni akrják, tartóztaffanak, vagy tellefféggel meg-vereffenek és le-vágattaffanak, az Armáda penig fietve marchirozzon jó rendtartáffal, hogy fenki el ne szőkheffen ki által el-árultattnék: ugy a' helet-is, hová az ember szándékozik, nem kől mindennek ki nyilatkozattni, hogy nyilvánóság ne legyen.
- 123 Ha az ember iparkodáfit, mellel az Ellenségét szorongattya, tovább-is foltattya, és nékie femmit nem enged, tehát avval a' más félnek szivét el-vefzi.
- 124 Azon helnek, mellel az ember meg akar szállani, fekvése és körül lévő tartomány, igen szűkfég hogy fölveteffék és tudaffék.

- 125 Hogy ha valamell Erőffég Ostrommal el-nyeretik, mellben erős Garnifon vagyon, és féltő hogy abban valami láрма ne támodgyon, tehát eleinten fenkinek szállás ne adaffék, leg-főképp, kik fegyvert vifelnek, hogy így a' Többi félelemben tartaffék.
- 126 A Fő Hadi-Tifzthez illik, és ahoz köteleztetik, hogy igyekezettit titkon tartsa, és mindétig más iparkodáshoz készülylőn, mint sem magában elvégezze.
- 127 Ha az ember külső-Országra akar tsapni, tehát szükléges, hogy nem tsak annak tartományi, de még lakofi-is jól tudva legyenek.
- 128 Ha ki szerentsés akar lenni, igafságtalan Háboruban magát ne avittsa, vagy annak társafságában lévőkkal ne barátságoskodgyék.
- 129 Ha a' hartzban azok, kiket leg-jobban illet, magokat tunyán vifelik és nem főrenkednek, avval a többieknek alkalmatofság adatik a' meg-futamodásra.
- 130 Bár szintén a' Fő-Hadi Oberfternek legjobb alkalmatofsága volna-is az Ellenségre útni, de még-is Order nélkül ne tselekedgye.
- 131 Az Armádának minden alkalmatofsága a' meg szaladásra hogy ha el-rekefztetik, avval jobban kinfzerittetik az álhotatofságra.
- 132 Fő-Tifztek között az egyenetlenség hogy eltávoztafsék, jobb hogy ennyihány-felé ofztaffanak, hogy így mindenike magáért az Ellenségen ki tegyen, ha tsak az Ellenség ereje engedi.
- 133 Ki Vidéki Országban bé-tsapni kívánkozik, az nem tsak a bément Paffusrokra jól-vigyázzon, hanem aztot oll jó-módban hagyva, hogy azon viflza-is térheffen.
- 134 Ha ki a' Hadban mindétig félelmes, az foha semmit ne merézfellyen, ki penig a' szerentsétlenségtől nem tart. és könnyen vefzthet, hamarébb próbálhat. Azért, jobb mindétig a szerencsétlenséget, félelem nélkül, fze-me-előtt forogtattni.
- 135 Nem kölletik a' Pribék vagy kémeket fzemél-válogatás nélkül el-vefzteni, hanem ha az ember nép és eleséggel elégségeffen provifus, tehát az illetén kémnek a' készületet; Hatalmat és erőt lehet meg-mutattni, és azokat szabadon botsáttani, evvel az Ellenség nagyobb félelemben üzetik.
- 136 Nagy fortél, az ellenlégre ol-felül útni, méllet tehetetlennek állit. mivel onnand foha nem vélte volna.
- 137 Az ollatén ellenséget, ki desperatè vak-merőn hartzol, nehéz megelőzni.

- 138 Hogy ha az ellenség titkos tanácskozását az ember föl-veheti, annak nehezen lehet győződelmeskedni.
- 139 Ki a' Hadban dolgait halkal és jó tanácskozással kezdi, bátrabb lehet annál, ki egyedül a' Szerentsétül vár.
- 140 Ha a' Szervedő-félnek a hartzban hamarjában segítség nem szereztetik, késő fegedelemmel kevés vitetik végben és szokszor nagyobb vezedelem okoztatik.
- 141 Az űtközetben az ember, nagyobb erejét, az ellenség nagyobb ereje ellen állítsa, leginkább oll népből, mell amavval vinya szokott.
- 142 Ha az Armádában föl zöndült egyenetlenséget idején az ember le nem tsillapítja, tehát továbbra, nehezebb munkával vitethetik véghez.
- 143 Ha az Armádában a' félelem el-hatott, tehát minek-előtte ez elméjkekből ki-vetteffék, a' ki-járás meg-tiltaffék, és alkalmatóságok a' futamodás és el pártolásra meg-gátoltaffék.
- 144 Ha a' meg-verés után szaladni kölletik, tehát az mentül hamarébb lehet meg-légyen, és annak, kinek Országán által köll nyomakodni, a' vezteffégrül femmit nem szükség jelenteni.
- 145 Azon Fő-Tifztek, kikre az el-árultatás gyanósága véleltetik, azokon az űtközet előtt, vagy tellefféggel ki-adaffék, vagy alkalmatóság keretteffék, hogy a' Tszatában jelen ne legyenek.
- 146 Oll nép, mell a' Hadhoz szokott és bátor, jobb hogy mindégig hadakozzon, hogy fem heverjen, és a' hartztül el-fzokjek; de mind az által, fenki igáfságtalan okból háborút ne kezdgyen.
- 147 A' meg-futamodott ellenséget, szükség keménnyen kergetni; de mégis vidék-Országban igen utánna nyomódni nem tanácsos.
- 148 A győződelem után, az a' ki magát vitézül vifelte, megajándékoztaffék, és bősülteffék.
- 149 Sok áll azon, hogy Armádának oll Fő Hadi-Tifztye adattaffék, ki mindeneknél kedves és nem gyűlöltetik.
- 150 Ha valamell város meg-vétegitik, és ki hirdettetik, hogy a' ki nem fegyver-vifelő, annak femmi bántása ne légyen, tehát a' fegyvereffék annál hamarébb el-ozolnak.
- 151 Ki Télen ellenségével hadakozását folytatta, az annak kormányát elforgattya, félékenné teszi, mivel olaszt nem vélt volna.
- 152 Az alá-ásással, vagy Minával, sokszor a' legjobb erőffégek meggyőzetnek, azért ha Minával valamell Erőfféghez lehatt érnvi, idején annak ellenkező-Mináirul köll gondolkodni.
- 153 Az Ellenség az Erőffégtül tovább hátra nem tartóztathatik, mint ha annak némel réfzei el-változtattanak.

- 154 Ha valamell rézfít az Erőffegnek tovább nem lehet tartani, tehát az alá Mina ásottaffék, hogy így még utóllára-is meg tzáfol-tatthaffék.
- 155 Hogy ha valamell Armáda marchiroz, tehát annak Fő-Hadi-Tifztye ne legyen mindétiq egy valamel rézfénél, hanem majd itt, majd ámot, jól vigyázzván hogy mindenek jó-rendel foly-lyanak.
- 156 A' Fő Hadi-Tifzt hatalma és ereje abban áll, ha a' népét engedelmességben tartya.
- 157 Az ollatén Ellenségre ki tsak folzt és Prædál két felül kól mennyi, egyik rézfzel hogy az ember rajta meheffen, máfikával, hogy huzás és vonyása meg-elözteffék.
- 158 A' Fő Hadi-Tifzt, mindétiq vigyázással foglalatoságban találtof-fék, mivel gyakran hamárjában nagy véletlen fzerentsétlenség tör-ténhetik.
- 159 Fő Hadi-Tifzt jó Hadi-Disciplinát nem tarthat, ha némell vétkezteknek kedvez, és egy általlában által nem hat.
- 160 Ha az ellenség meg-veretik, és el-fzéllett népe magát egyben fzedvén, új-fereggel meg-erősítetttni iparkodik, a' mennyire lehet-séges akadálóztaffék.
- 161 Ha az ember jó szállást és egyelléget az Ellenségtől nem vár-hot, annál keminyebb és friffebben mégyen rajta.
- 162 Valaki kíván győződelmeskedni, az Igafságát Iftenének aján-ollya, és egyedül annak várja fegetttségét.
- 163 Ha az Ur-Iften az Országot háboruval akarja büntetttni, nem hafznál ott a' vitézség.
- 164 Valahányfzor az Ellenség táborában magát izetlenség elő adgya, mindenkor asztot a' mennyifzer lehet kólletik fzapor-rittani.
- 165 Ha féltő hogy az Ellenség az Országban be-tsapna, és annak eleiben menetik, jobb külömb-féle sántzokkal a Paffusokon ötet tartóztattni, mint sem azonnal véle hartzolni.
- 166 Ki az Ellenség népe között ki hirelheti, mint ha a' Fő Hadi-Tifzt elesett volna fzerentsés, mert ez által a' maga nyájja meg-debbernik es kéttsegellé tétetik.
- 167 Ki röpülő Armárával, majd emitt bé-tsap, majd amott huz, vony és folztogat károkat tévén, annak nehéz gallérját megfogni.
- 168 Akkor kóll leg-inkább az Ellenségre üttni, midőn a Fő-Tifz-tek egymás között veszekefznek, és egyike a máfikátul fűgni nem akar.

- 169 Ha a' Fő-Hadi-Tifzt igen keminy, és a' népét fok munka között nem pihenteti, avval vagy párt ütést, vagy egyéb fzerenstétlenséget okozhat.
- 170 Ki az ő Ellenségével meg akar ütközni, a' népét együtt tartsa, és a' kik más-felé volnának Comandirozva magához vonnya, hogy peng az ellenség aszt ne tselekedhesse, minden móddal tartóztallék.
- 171 Ha az Armádának az ütközethez kedve nintsen, annál hamarabb meggyőzethetik.
- 172 Soha az Ellenségre előbb nem köll ütni minek előtte az Ur-Iften segítségül nem hivatik.
- 173 A' Durtzás és keminy nyaku Ellenséggel, mindetig hafonló móddal köll bányi.
- 174 Egy hirtelen nem tanátsos az Ellenség üres Várofiban szálloni, bár szintén nyitva találtottnának-is, mind addig, meddig jól meg nem vizsgáltotik, hogy az Ellenség magát abban nem rőjtötte e' el.
- 175 Ki az Ellenségnek hartz alatt a' háta megé kerülhet véletlenül, az őtett hamar zur-zavarban ejtheti.
- 176 Ha az Armáda nagy prædával meg-terheltetett, az reá-ütéffel, hamar elforgathatik.
- 177 A' Fő Tifztek szővettsége és barátságos egyeffége tartya az Armádát az ő jó-fekvésében.
- 178 Az Ollaténok a' leg-jobb Fő Hadi-Tifztek, kik a' hadakozás és nagy dolgokra mint egy születtettek, mindenkor nagyobb állapotok végbenvitelére főrénekfznek.
- 179 Ki a' Hartzban vagy az előtt, fok rabokat fogott, azokra jó vigyázással legyen, hogy a' midőn leg-tüzefzebben harzoltatik, valamiként meg ne szabadullanak, és hátul kárt ne tegyenek.
- 180 Az ollatén nép, mell még nem gyakoroltatott, az Erőffégekben vitelsék, és ottan naponként a' Hadi fogásokra tanittafsék, hogy így ez után a' mezőn alkalmatoffabb szolgálatot teheszen.
- 181 Ki az ő Ellenségével, a' midőn keminyen feléjje tolódik, eleinten nem hirtelen és hebehurgyázkodik hanem halkal hartzol, a' midőn peng már meg-fárodna, annál nagyobb erővel rajta vagyon, az ollatén emefzt könnyen meg-verheti, és futamodtathatta.
- 182 Ha ki előtt erős Ellenség vagyon, és avval kíván hartzolni tehát a' jobb és Fő-Tifztek közül fenki az Armádátul el-ne bot-sáttollék.

- 183 Ki az ő Ellensége szándékát ki-tudhattya, az olztot annál hamarébb fölverheti, és femmivé teheti.
- 184 Ha az Armáda egy helen nem győzi, és a' nép meg-lankad és meg-rémül, ha lehetséges az ollatén hel el-hagyaffék.
- 185 Vidéki vad nép inkább pénzel fűzeteffék-ki, vagy más móddal elégitteffék meg, hogy fem az Ország némel tartománya nekiek engedreffék, hogy igy körülé hova tovább ne tfipheffen.
- 186 Ha az Armáda elől-járói egyedül azon szorgalmatoskodnak, hogyan jófzágóikat oltalom alatt meg-tarthafsák a' közönséges jót peng el-hallogattyák, könnyen meg-lehet hogy az által az Armáda fzenvédésre kinfzerittetik.
- 187 Az ollatén nép mell még a' Hartzhoz nem szokott, könnyen meg-győzethetik és femmivé tetethetik.
- 188 Ki meg-bágyott Ellenségére, nagyobb erővél reá út, aztot könnyen meg-ronthattya.
- 189 Ki Ellensége utait el-foglallya, hogy se az Armádából, se más felül, femmi nékie nem vitethetik, avval meg-döbbenik és félelemre hajtatik.
- 190 Ha valamell Ellenség az Országban bé-út, és az után vagy egyik vagy máfik hartzban győződelmeskedik, avval az egézf Ország meg-rémül, a' mint-is könnyen vezedelem alatt forog.
- 191 Ifméretlen uton mell előre jól meg nem vizsgáltott, hadi fereggel nem jó jární.
- 192 Nagy fereg, szoros helen kevés ellen nem hartzolhat, a' mint is könnyen meg-éshetik, hogy a' tsekéllebb fél, a' máfikát meg-győzheti.
- 193 Ha a' Hartzolás közben az üres és meg-nyittatott lineák azonnal bé nem állittattnak, és a' meg-fárott nép föl nem váltotik, az Ellenség könnyen bé-tsaphat, és fortélyát el-nyerheti.
- 194 Ki az Ellenségére akar mennyi, testét étel és itallal meg-terhelyene, Lelkét pengí Istenének ajánollya.
- 195 Hogy ha az Ellenség valamell Erőfféghez közelget, a kapukban lévő Strázsák meg-erőfiteffenek, és mentül jobban lehet vigyáztoffék, leg-inkább a' kapuk soha bé vagy föl ne Zároltalfanak, minek előtte elégségeffen meg nem vizsgáltott, hogy az Ellenfég valami titkos agyarkódafi nem de nem volnának e'?
- 196 A' környül szállott Erőffég egyetlenegy Postirumja se hagyasfék Strázsa nélkül, vélvén hogy oda az Ellenség nem mehet.
- 197 Ha valamel Armáda Ellensége előtt titkon vízfza marchiroz, tehát ejjel a' Táborban Tűz ne tartaffék, hogy igy magokat él-ne árullyák.

- 198 Ha a' Fő Hadi-Tifzt bősülete el véfz, oda van a' Hadi disciplina is.
- 199 Ha az Armádának mennyi kölletik, nem annyira köll a' közel utra vigyázni, mint annak bátorságára, hogy az eleség alkalmatofabbban vitetheffék.
- 200 Ha a' Comendánt észre vefzi, hogy a' reá-bizott Erőffég némel része gyöngve volna, mellért-is éjjel lapagva és titkon meg-hágot-hatnék, arra mindétig jó vigyázással légyen, ha tsak valami más móddal aztot meg-nem erősíttetheti.
- 201 A' Hadi Fejedelem mindeneknek előtte azokra vigyázzon, kik nékie az útközetett javafollyák, és jól meg-vizsgállya, hogy kik legyenek azok, ha nem de valami fajnálkozásbul, bősület nyereségébül, vagy magok hafznokbul tselekszik e' ? hogy így annál jobban és mélségeffeben végezhesfen.
- 202 Nem tsak arra köll vigyázni, hogy az Ellenségre erővel hogyan lehetne útni ; hanem mindennemü fortél és sórénséggel, hogyan lehetne nékie kárt tenni.
- 203 A' ki egyedül magát oltalmazván Hadakoz, való hogy bátrorban mehet, de mindétig több kára, mint hafzna vagyon.
- 204 Mell Had, jó fegyverrel föl nem kézfült, a' már fele-vert.
- 205 A' Fő Hadi Tifzt szorgalmatoflan vigyázzon, hogy a' népnek Fő-Tifztei által valami rövidsége ne legyen, vagy meg ne tsalat-taffék.
- 206 A' Regiment büntetés és birodalom vezérlésével szokott tártattni, de úgy hogy bofzu állás, irigység és harág tartás ne-lát-toffék.
- 207 A' Hadakozás Tzellya a' győződelem, ki efzt el-nyeri, hafzna és bősülete nevelkedik, nem nizvén aztott hogy mitsoda fortéllal vitetődött végben.
- 208 Nagyra vágyódás és bofzu-állás fokszor az Armáda Főit meg-vakittyák, mel által fok jó tanátskozások femmivé tetettnek.
- 209 Ambár vezedelem és Próba nélkül a Hadban kevés vitetődik véghez, de még-is mindétig jobb, ha jó Okoskodással a bátror fél valófztatik, és szükség 's-jó-alkalmatofság nélkül, vakmerőség nem tetetik : Azért ha ki a' szerentsétlenséget el-akarja kerfülni, foha magát igen ki ne nyilatkoztaffa.
- 210 A' Hadi Tanátskozásban, minden dolgok nehezebb és vezedel-meffebbnak állittaffanak mint sem eshetnék, hogy így idején kitud-haffék, hogy minden féle elő adandó történetekben el-álhottya é az ember, vagy sem ?

- 211 Ha az ember a' Had minden féle történetire nem elégséges és, láttya hogy Ellenségének ellent nem áthat, jobb a' tūrhető békeffégben megmaradni.
- 212 Hol az Ellenség leg-gyōngébb leg előfzōr ottan kōll reá űtni, a' hol pedig erőffébb, onnand jobb rendelések legyenek.
- 213 Hogy ha az ellenség valamel Armádát tellefféggel bé-kerített, jó kézfűlettel mennél közelebb lehet, bé várottaffék, így a külső-béliek mind jobban efzve tolakodnak, azért a' bé kerítették lōvéfi nem lefznek hafzon nélkül, a' mint is az elsőknék veszedelmét látván az utóbbiak, könnyen megszaladnak.
- 214 Hogy az ellenséget fortállal valamel vizen megkerūlheffed, a' hidtfinálás némel készűletit nem oda hordasd a' hol által akarsz kōltőzni; hanem vagy alább, vagy pedig főlebb; hogy így amaz ide minden vigyázással lévén annál hamarébb, megtántorittaffék.
- 215 Szerentsés oll Város, mely Békeffég idején hadakrul gondolkodik.

Közli: dr. SZENDREI JÁNOS.

A MAGY. TUD. AKADEÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A *Hadtörténelmi Bizottság* 1915. évi munkássága.

A világháború eseményei sok tekintetben a bizottság működését is megbénították. A bizottság nagyérdemű elnöke, *Rónai Horváth Jenő* t. t., altábornagy, a harcztéren szerzett betegsége következtében márczius 2-án elhunyt. Helyébe báró *Forster Gyula* t. t. választatott meg. *Rónai Horváth Jenő* elhunyt elnök felett emlékezésedet *dr. Szendrei János* előadó tartott az Akadémia decz. 13-iki összes ülésében.

A bizottság ez évben folyó ügyeinek elintézése végett öt ülést tartott.

A Honvédelmi Miniszter az 1915. évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1270 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a *Hadtörténelmi Közlemények*-re.

Ezen folyóirat XVI. évfolyamában jelent meg, 37 ívnyi terjedelemben, 16 nagyobb tanulmányt és értekezést és 24 kisebb cikket közölt, számos; illusztrációval és műmelléklettel.

Itt jelent meg, a harcztéren hősi halált halt *Thurzó Kálmán* tollából Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, pályadíjat nyert élet- és jellemrajza is.

Ujhelyi Péter százados a bizottság segédtagjául választatott meg.

Folyó ügyei intézése céljából a bizottság, melynek katonai tagjai a háború miatt a közreműködésben nagyrészt akadályozva voltak, 1916-ban január hó 3-án és május hó 5-én tartott ülést.

A bizottság költségvetésének tárgyalása közben Pilch Jenő alezredes, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője, jelentette, hogy a nyomda eddigi 10%-os áremelését újabban 30 %-al ismét emelte.

Dr. Szendrei János előadó ennek folytán javasolta, hogy a bizottság anyagi támogatásért forduljon a M. kir. honvédelmi miniszter úrhoz, a mi megtörténvén, ő Excellentiája a bizottság javadalmazását évi 2000 kor.-val felemelte.

A bizottság által a jelenlegi világháború enlékeinek gyűjtése iránt megindított mozgalom szép eredménnyel jár, a mennyiben újabban ismét 260 tárgyat szállítottunk be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A Magyar Tud. Akadémia májusi nagygyűlésében a Hadtörténelmi Bizottság tagjait újból megválasztotta a következő három évre. E szerint a bizottság tagjai jelenleg: Rendes tagok: Angyal Dávid, Áldássy Antal, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Komáromy András, Márki Sándor, Tagányi Károly, Takáts Sándor, Thallóczy Lajos. Segédtagjai: Breit József vezérőrnagy, Gabányi János honv. őrnagy, Gyalokay Jenő tüzérszázados, Pilch Jenő honv. alezredes, Vágó Ignác ezredes, Ujhelyi Péter honv. százados. A bizottság elnöke báró Forster Gyula. Előadója dr. Szendrei János. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője Pilch Jenő alezredes.

A bizottság programjához tartozván a *hadtörténelmi múzeum* megvalósítása is, a most folyó világháború alkalmából érkezettnek látja az időt, hogy e kérdéssel foglalkozzék, miért is felhívta a bizottság előadóját, hogy az ügy miben állásáról a bizottság legközelebbi ülésében tegyen jelentést.

K É R E L E M.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgálatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérületünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait, gondosan összegyűjtse a jövőendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak :

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás található. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe ;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak ;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő nap-parancsok, rendszabályok stb. ;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomatott háborús vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádások ;

a ponyvairadalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg ;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások ;

háborús naptárak ;

háborús térképek ;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek ;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fénykép-felvételek* stb.) ;

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra ;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval ;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bárminő vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony célra hirdetik ;

a háborúban elesett hősekről kiadott gyászjelentések ;

mindenféle értékpapírok, értékjegyek, hitelpapírosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, úrlapok, címkek, meghívók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak ;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskaulyák, kávéházi, vendéglői és cukráz dai papíros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezett levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bárminő, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy írott emlékekkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utca 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.
